

RĪGAS STRADIŅA
UNIVERSITĀTE

SOCRATES

2020, NR. 2 (17)

Rīgas Stradiņa universitātes
Juridiskās fakultātes
elektroniskais juridisko
zinātnisko rakstu žurnāls

Rīga Stradiņš University
Faculty of Law
Electronic Scientific
Journal of Law

RĪGA • 2020 • RSU

Socrates: Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls = Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. Rīga: RSU, 2020, Nr. 2 (17). 117 lpp.

Galvenais redaktors

Profesors, *Dr. iur.* Andrejs Vilks, dekāns, Juridiskā fakultāte, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Zinātniskā redaktore

Lektore, *Ph.D.* Karina Palkova, pētniece, Juridiskā fakultāte, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Redkolēģija

Aldis Lieljuksis – asoc. profesors, *Dr. iur.*, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Ando Lepss (*Ando Leps*) – profesors, *Dr. habil. iur.*, *EuroAcademy*, Igaunija

Alvids Šakočs (*Alvydas Šakočius*) – profesors, *Dr. iur.*, Lietuvas Militārā akadēmija, Lietuva

Elena Agapova – profesore, *Ph.D.*, Profesora M. S. Bokariusa v. n. Harkovas Tiesu ekspertīžu pētniecības institūts, Ukraina

Inga Kudeikina – docente, *Dr. iur.*, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Jaceks Zeļinskis (*Jacek Zielinski*) – profesors, *Dr. habil. sc. pol.*, Sedlces Dabas un humanitāro zinātņu universitāte, Polija

Jānis Grasis – asoc. profesors, *Dr. iur.*, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Marianna Petrova – docente, *Dr. iur.*, Veliko Tarnovas Universitāte, Bulgārija

Svitlana Hiļuka (*Svitlana Khyliuk*) – *Ph.D.*, Ļvovas Ivana Franko Nacionālā universitāte, Ukraina

Uldis Ķinis – asoc. profesors, *Dr. iur.*, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Valters Kego (*Valter Kego*) – *Ph.D.*, Zviedrijas Drošības un politikas attīstības institūts, Zviedrija

Vladimirs Eminovs (*Vladimir Eminov*) – profesors, *Dr. habil. iur.*, Maskavas Valsts juridiskā universitāte, Krievija

Vitalijs Paškovs (*Vitaly Pashkov*) – profesors, *Dr. iur.*, Poltavas Tiesību institūts, Jaroslava Gudrā Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina

Tenis Nīgulis – Izdevniecības un poligrāfijas nodaļas vadītājs, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Redkolēģijas sekretāre

Agnese Reine – Rīgas Stradiņa universitāte, e-pasts: agnese.reine@rsu.lv

Zinātniskā padome

Jānis Gardovskis (padomes priekšsēdētājs) – profesors, *Dr. habil. med.*, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Andrejs Vilks – profesors, *Dr. iur.*, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Andželo Viglianiš Feraro (*Angelo Viglianiš Ferraro*) – profesors, *Dr. iur.*, Kalabrijas reģiona Vidusjūras universitāte, Itālija

Ketevana Kuhanidze (*Ketevan Kukhianidze*) – profesore, *Ph.D.*, Kutaisi Universitāte, Gruzija

Lolita Vilka – asoc. profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Natālija O. Gutorova (*Nataliya O. Gutorova*) – profesore, *Dr. iur.*, Jaroslava Gudrā Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina

Sandra Kaija – profesore, *Dr. iur.*, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Vlads Tūmalavičus (*Vladas Tūmalavicius*) – profesors, *Ph.D.*, Ģenerāļa Jonasa Žemaiša Lietuvas Militārā akadēmija, Lietuva

Visi žurnālā ievietotie raksti ir recenzēti, izmantojot dubultaklu salīdzinošu novērtējumu / *All journal articles are reviewed in a double-blind peer review.*

Citējot atsauce uz izdevumu ir obligāta. / *Upon citing the journal article, reference to the journal is mandatory.*

Autoru viedoklis var nesaskanēt ar redakcijas viedokli. / *Opinion of authors may not coincide with the editorial views.*

Par faktu pareizību atbild autori. / *The authors are held responsible for the truthfulness of the facts.*

Redaktori / Editors: Inga Lievīte un Aija Lapsa (latviešu val.), Jānis Zeimanis (angļu val.)

Maketētāja / Layout: Ilze Stikāne

© Rīgas Stradiņa universitāte, 2020

Dzirčiema iela 16, Rīga, LV-1007, Latvija

ISSN 2256-0548

Saturs / Contents

Priekšvārds	5
Foreword	8
<i>Agnese Reine.</i> Ensuring Protection of Personal Data in Time of Remote Work during the Covid-19 Pandemic	11
Personas datu aizsardzības nodrošināšana, darbiniekam veicot darbu attālināti Covid-19 vīrusa izplatības laikā	17
<i>Liene Vindele, Rihards Erdmanis.</i> Sabiedrības tiesību uz izglītību un autora tiesību mijiedarbība	19
The Public Right to Education and the Interaction between the Rights of the Author	28
<i>Karina Palkova, Artūrs Žukovs.</i> Description of the Concept of Medical Technologies and Devices in Latvia in the Context of Robotics	31
Medicīnisko tehnoloģiju un ierīču jēdzienu raksturojums Latvijā robottehnoloģiju kontekstā	38
<i>Aleksandrs Matvejevs.</i> Policijas veiktās administratīvās aizturēšanas tiesiskums	40
Legality of Police Administrative Detention	49
<i>Austris Siliņš.</i> Valsts kases kontos ilgstoši uzglabāti naudas atlikumi izbeigtajos kriminālprocesos	51
Long-term Stored Cash Balances in the Treasury Accounts in Terminated Criminal Proceedings	58
<i>George Chakhvadze, Janis Grasis.</i> Importance of Legal Criteria for State Recognition: How Legitimate is State Recognition in International Law?	60
Juridisko kritēriju nozīme valsts atzīšanā: cik legītīma ir valsts atzīšana starptautiskajās tiesībās?	63

<i>Elena Agapova, Karina Palkova.</i> “Public Administration” in the Latvian and Ukrainian Administrative and Legal Traditions	66
Valsts pārvaldes institūts Latvijas un Ukrainas administratīvajā un tiesiskajā sistēmā	70
<i>Aldona Kipāne, Andrejs Vilks.</i> Kultūras ietekmes kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā	72
Criminological Aspect of Culture: Insight into Cultural Criminology	86
<i>Mārcis Grinciuns.</i> Slepenu izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā “Par policiju” paredzētā kontrolpirkuma izpildi	89
Applicability of Principles for the Use of Secret Investigative Methods to the Test-Purchase Regulated by Law “On police”	106
<i>Ansis Zanders, Gerda Klāviņa.</i> Operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu par faktiem izmantošana kriminālprocesā	108
Legal Preconditions for Use of Information Obtained during Operational Activities in Criminal Proceedings	115
Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors	117

Priekšvārds

Kārtējā *Socrates* žurnāla veidošana un rakstu sagatavošana notiek visai īpašos apstākļos – Covid-19 pandēmijas zīmē. Komunikācijas iespējas un ekspertu viedokļu iegūšana ir visnotaļ specifiska. Tomēr tas nespēja ietekmēt žurnāla sagatavošanu un tā izdošanu.

Un ir visnotaļ atzīstami, ka autori ir pievērsušies pašreizējā laikā ļoti aktuālās Covid-19 problēmas ietekmes analīzei. **Agnese Reine** savā rakstā ir analizējusi personas datu aizsardzības nodrošināšanu Covid-19 vīrusa izplatības apstākļos, darbiniekam veicot darbu attālināti. Vīrusa izplatības ierobežošana šķietami prioritāri ir attiecināma uz epidemioloģisko un medicīnas jomu, tomēr zināma daļa nodarbināto pandēmijas apstākļos darba pienākumus veic attālināti. Līdz ar to nozīmīgs ir aspekts, kas saistīts ar personas datu apstrādes tiesiskuma nodrošināšanu šajos apstākļos. Autore rakstā analizē gan darba devēja pienākumus, apstrādājot darbinieku personas datus, lai nodrošinātu darbinieka veiktā darba izpildes kontroli, gan arī darbinieka pienākumus attiecībā uz darba pienākumu ietvaros veikto personas datu apstrādi.

Jaunie tiesību zinātnieki **Liene Vindele** un **Rihards Erdmanis** ir skatījuši individuālo tiesību uz izglītību, kas ir nostiprinātas starptautiskajos un nacionālajos tiesiskajos aktos, un to īstenošanas problēmas pandēmijas apstākļos. Covid-19 situācijā radikāli pārveidojas tradicionāli saprotamais izglītības process. Globālās veselības krīzes laikā gandrīz visas pasaules valstu skolas tiek slēgtas. Lai nodrošinātu akadēmisko nepārtrauktību, mācību process tiek nodrošināts tiešsaistē. Izglītības nodrošināšanas procesā tiek izmantoti intelektuālie produkti – autoru darbi, kas saasina jautājumu par autortiesību tiesiskā regulējuma ievērošanu.

Jaunā zinātņu doktore **Karina Palkova** un doktorants **Artūrs Žukovs** analizē ne mazāk interesantu problēmu – medicīnisko tehnoloģiju teorētiskos aspektus robottehnoloģiju attīstības un to perspektīvās izmantošanas kontekstā. Tēma ir nozīmīga arī pandēmijas apstākļos. Neapšaubāmi tehnoloģijām, kas ietver robotikas attīstību, ir grūti apzināms potenciāls attīstīties valsts un privātajā sektorā. Autori rakstā ir iezīmējuši tehnoloģiju, tai skaitā medicīnas jomā, definēšanu juridiskai analīzei un tās saistību ar robotikas terminoloģiju Latvijā.

Covid-19 apstākļos būtiski ir arī personu iespējamie tiesību ierobežojumi. *Dr. iur.* **Aleksandrs Matvejevs** ir sniedzis ieskatu policijas veiktās administratīvās aizturēšanas praksē. Autors analizē Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu konkrētā lietā un secina, ka virkne nacionālo tiesību aktu ir pretrunā ar starptautisko tiesisko regulējumu minētajā

jomā. Latvija pēdējos gados ir aktivizējusi noziedzīgi iegūto finansiālo līdzekļu apkaršanu, uzliekot šiem līdzekļiem arestu, tos konfiscējot vai aizdomās turamajām personām, apsūdzētajiem piemērojot drošības līdzekli – drošības naudu.

Savukārt tiesību pētnieks **Austris Siliņš** ir iedziļinājies jautājumā par Valsts kases kontos ilgstoši uzglabātiem naudas līdzekļiem, kuri ir noteikti kā drošības nauda. Jāatzīst, ka likumdevējs nav paredzējis vienotu procesu, kā tāda nauda atdodama, kas atrodas deponētos līdzekļu kontos, kurus tiesiskā regulējuma ietvaros nav iespējams novirzīt paredzētajam mērķim, proti, atdot naudas devējam, ja kriminālprocess tiek izbeigts. Rakstā autors apskata tiesisko regulējumu tam, kādā veidā iestādei ir tiesības rīkoties ar šo naudu, un sniedz priekšlikumus normatīvā regulējuma pilnveidošanai.

Gruzijas tiesību zinātnieks **Georgs Čahvadze** (*George Chakhvadze*) un Latvijas starptautisko tiesību eksperts **Jānis Grasis** savā rakstā ir analizējuši valsts atzišanas juridiskos kritērijus. Autori ir pievērsuši uzmanību tam, ka koloniālo sistēmu sabrukuma periodā, kā arī Padomju Savienības sabrukuma laikā valsts atzišanas institūcijai bija zināma specifika, un šādus kritērijus vairs nepiemēro attiecībā uz unitārajām valstīm. Mūsdienās valsts atzišana joprojām nav kodificēta un valstu prakse ir ļoti dažāda. Loģiski pamatots ir ierosinājums, ka nepieciešami juridiski kritēriji valsts atzišanai, jo pašreizējos apstākļos valsts atzišanas mērķis joprojām var nebūt likumīgs pat tad, ja ir izpildīti *jus cogens* normu formālie kritēriji.

Ukrainas tiesību speciāliste **Elena Agapova** un Latvijas tiesību zinātniece **Karina Palkova** ir veikušas Latvijas un Ukrainas valsts pārvaldes administratīvo un juridisko tradīciju analīzi. Analizējot valsts pārvaldes institūtu, autore ir izmantojušas bagāto ASV tiesību speciālistu teorētiskās pieejas. Rakstā tiek atzīts, ka valsts pārvalde Latvijā un Ukrainā tiek organizēta atšķirīgi, tomēr, neskatoties uz valstu tiesību sistēmu atšķirībām, administratīvās tiesības ir viens no galvenajiem instrumentiem, ar kuru starpniecību Latvijas Republikā un Ukrainā tiek realizēta valsts pārvaldes funkcija.

Noziedzības problēmu izziņā viena no inovatīvākajām ir kulturoloģiskā pieeja. Latvijas kriminologi **Andrejs Vilks** un **Aldona Kipāne** atzīst, ka mūsdienu kriminoloģija ir izteikti dinamiska zinātne, kas savas izziņas lokā ietver aizvien jaunas jomas. Kultūras kriminoloģija iezīmē jaunas, īpašas perspektīvas, kas pēdējos gados parādījušās noziedzības un citu pretsabiedrisku parādību un to nosakošo faktoru izziņā. Kultūras kriminoloģijai ir teorētiska un praktiska nozīme noziedzības fenomena izpētē un jaunu pieeju konstruēšanā to novēršanai. Autori uzskata, ka noziedzība un noziedzības novēršanas subjekti var tikt uzskatīti arī par kultūras elementiem.

Jaunajā *Socrates* žurnālā tiek pievērsta uzmanība arī operatīvās darbības specifiskajiem aspektiem. Doktorants **Mārcis Grinciuns** apskata slepeno izmeklēšanas metožu izmantošanas principu ieviešanu policijas darbības tiesiskajā regulējumā kontrolpirkumu veikšanā. Autors iedziļinās dažādi interpretējamajās Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantā noteiktajās tiesībās uz taisnīgu tiesu administratīvo pārkāpumu gadījumos un jautājumā par atbilstošu iesniegumu izskatīšanu Eiropas Cilvēktiesību tiesā.

Ne mazāk interesants ir **Anša Zandera** un **Gerdas Klāviņas** raksts par operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu izmantošanu kriminālprocesā. Mūsdienu kriminalitātes reālijas, kas parāda nodarījumu internacionālo raksturu, un apstākļi, ka noziedzīgie nodarījumi tiek izdarīti tā, ka arvien grūtāk ir pierādīt noziedzīgā nodarījuma izdarītāja vainu, vienkārši izmantojot parastas kriminālprocesuālas metodes un līdzekļus, liek arvien biežāk izmantot operatīvās darbības un tajās iegūtās ziņas savukārt izmantot kriminālprocesā. Autori analizē normatīvajos aktos noteiktos priekšnosacījumus, lai operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem varētu izmantot kriminālprocesā.

Kārtējā *Socrates* izdevumā ir iekļauti jauno tiesību zinātnieku un atzītu speciālistu raksti, kuros analizētas dažādas juridiskās problēmas. Tie ir balstīti uz nacionālo un starptautisko tiesisko aktu kā daudzveidīgas teorētiskās un praktiskās pieredzes apskatam. Ceram, ka raksti veicinās jaunas zinātniskas diskusijas un atziņas.

Dr. iur. ANDREJS VILKS,
RSU Juridiskās fakultātes profesors

Foreword

The production of the current *Socrates* magazine and the preparation of the articles take place in very special circumstances – under the sign of Covid-19 pandemic. Communication opportunities and obtaining expert opinions are very peculiar during such time; however, it has not influenced the preparation and publication of the journal.

It is quite commendable that the authors have focused on the analysis of the impact of the current Covid-19 problem. In her article, **Agnese Reine** has analysed the protection of personal data in the conditions of Covid-19 virus spread, when employees perform their duties remotely. Restricting the spread of the virus seems to be the priority in epidemiological and medical fields; nevertheless, there is a certain proportion of workers working remotely during the pandemic. Consequently, the aspect related to ensuring the lawfulness of personal data processing in these circumstances is important. In the article, the author analyses both the obligations of the employer in processing the personal data of employees to ensure the control of the performance of work performed by the employee, as well as the obligations of the employee in relation to the processing of personal data.

The new legal scholars **Liene Vindele** and **Rihards Erdmanis** have looked at people's rights to education, which are enshrined in international and national legislation, and the problems of their implementation during the pandemic. In the Covid-19 situation, the traditionally understood educational process has been radically changed. During the global health crisis, almost all schools in the world are closing. To ensure academic continuity, the learning process is provided online. Part of the process of providing education involves use of the intellectual products – authors' works, which exacerbates the issue of compliance with the legal regulation of copyright.

The new doctor of sciences **Karina Palkova** and the doctoral student **Artūrs Žukovs** analyse not a less interesting problem – theoretical aspects of medical technologies in the context of the development and perspective use of robot technologies. The topic is of importance also during the pandemic. Undoubtedly, technologies involving the development of robotics have a difficult potential to develop in the public and private sectors. The authors of the article have outlined the definition of technology, including in the field of medicine, for legal analysis and its connection with robotics terminology in Latvia.

Covid-19 circumstances have raised the significance of possible restrictions on the rights of individuals. *Dr. iur.* **Aleksandrs Matvejevs** has provided an insight into the practice of administrative detention by the police. The author analyses the judgment of the European Court of Human Rights in a particular case and concludes that a number of

national laws are in conflict with the international legal framework in the area. In recent years, Latvia has intensified the fight against criminally obtained financial resources by arresting such resources, confiscating them or applying a security measure to the accused or suspects – a security deposit.

Legal researcher **Austris Siliņš**, however, has delved into the issue of long-term funds stored in the Treasury accounts, which have been determined as bail. It must be admitted that the legislator has not provided for a unified process for returning money in deposited funds accounts, which within the legal framework cannot be diverted to the intended purpose, namely to return to the donor if the criminal proceedings have been terminated. In the article, the author reviews the legal framework for the way in which the institution has the right to handle this money and provides proposals for the improvement of the regulatory framework.

In their article, Georgian legal scholar **George Chakhvadze** and Latvian international law expert **Jānis Grasis** have analysed the legal criteria for state recognition. The authors have drawn the attention to the fact that during the collapse of the colonial system, as well as during the collapse of the Soviet Union, the state recognition authority had some specifics, and such criteria no longer apply to unitary states. Nowadays, national recognition is still not codified and national practices vary widely. It is logically suggested that legal criteria for state recognition are needed, as in the current circumstances the purpose of state recognition may still not be legitimate even if the formal criteria of the *jus cogens* rules are met.

Ukrainian legal specialist **Elena Agapova** and Latvian legal scientist **Karina Palkova** have performed an analysis of the administrative and legal traditions of Latvian and Ukrainian public administration. Analysing the Institute of Public Administration, the authors have used the theoretical approaches of wealthy US legal professionals. The article acknowledges that public administration in Latvia and Ukraine is organised differently; however, despite the differences in national legal systems, administrative law is one of the main instruments through which the public administration function is implemented in the Republic of Latvia and Ukraine.

One of the most innovative in identifying crime problems is the cultural approach. Latvian criminologists **Andrejs Vilks** and **Aldona Kipāne** admit that modern criminology is a very dynamic science, which includes more and more areas in its field of cognition. Cultural criminology marks new, special perspectives that have emerged in recent years in the study of crime and other anti-social phenomena and their determinants. Cultural criminology has a theoretical and practical role in researching the phenomenon of crime and in constructing new approaches to its prevention. The authors believe that crime and crime prevention actors can also be considered as cultural elements.

The new *Socrates* magazine also focuses on specific aspects of operational activities. Doctoral student **Mārcis Grinciūns** discusses the implementation of the principles of using secret investigation methods in the legal regulation of police activities in performing control purchases. The author studies the various interpretations of the right

to a fair trial under Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in cases of administrative violations and the issue of consideration of appropriate applications to the European Court of Human Rights.

The article by **Ansis Zanders** and **Gerda Klāviņa** on the use of information obtained during operative activities in criminal proceedings reveals its original scope of interest. Modern criminal realities, which show the international nature of the offenses and the fact that the offenses are committed in a way that makes it increasingly difficult to prove the perpetrator's guilt, lead to the increasing use of operational activities and intelligence through ordinary criminal methods and means used in criminal proceedings. The authors analyse the preconditions specified in regulatory enactments so that the information on facts obtained in operational activities can be used in criminal proceedings.

The current edition of *Socrates* includes articles by young legal scholars and experts who study various legal issues. They are based on national and international legal acts as a review of diverse theoretical and practical experience. We hope that the articles will contribute to new scientific discussions and insights.

ANDREJS VILKS,
Professor at the Faculty of Law
of Rīga Stradiņš University

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.011-018>

Ensuring Protection of Personal Data in Time of Remote Work during the Covid-19 Pandemic

Mg. iur. Agnese Reine

ORCID: [0000-0002-8222-8281](https://orcid.org/0000-0002-8222-8281)

Rīga Stradiņš University, Faculty of Law, Latvia
agnese.reine@rsu.lv

Abstract

The biggest changes and challenges in the employment relationship in the last six months, especially regarding the provision of personal data processing, are related to the spread of the Covid-19 virus and measures to limit its spread. Globally, the situation developed faster; at the national level, however, starting from the moment when the Cabinet of Ministers Order No 103 of 12 March 2020 On Declaring a State of Emergency was issued in Latvia [1].

At the national level, the necessary restrictive measures to limit the spread of the virus and reduce the risk of disease were analysed. Although the spread of this virus and the legal consequences of the restrictions can be linked to medical issues, the state of emergency also had a major impact on employment relations. When the state of emergency was declared, employers had to evaluate the nature of their business and the possibilities of its realisation when employees perform work remotely. During this assessment, employers were initially divided into two categories – employers whose business specifics do not allow employees to work remotely and those employers who are able to ensure business continuity for employees performing work partially or completely remotely. The purpose of this article is to analyse legality of personal data processing by performing work remotely, respectively studying both employer's responsibilities for processing employees' personal data to ensure control over employee's performance and employees responsibilities for personal data processing.

Keywords: data processing, labor law, work remotley, Covid-19.

Introduction

The Covid-19 virus forced every employer to evaluate the performance of their company, determining whether it was possible to ensure the company's performance by employees working remotely. Companies that made changes to their daily routines and whose employees started working remotely needed to analyse not only the technical aspects, but also the aspects of being able to ensure business continuity while ensuring employee data protection and employee safety. In addition, it is very important for the employer to be able to control the employee's work, which means change in remote working conditions of types of work control and the possibility to perform supervision using technological solutions. Nevertheless, there was the necessity to balance with the protection of personal data of the employee.

The aim of this article is to analyse the national and international legislation, to evaluate the provision of personal data protection during the spread of Covid-19 by employees performing work remotely, within the framework of which studying both the processing of the employees' personal data and the processing of such data performed by the employee on behalf of the employer.

Methods and Materials

In the article, the author uses methods of interpretation of legal norms – grammatical method, analysing the legal regulation of personal data protection and labor law from a grammatical and linguistic point of view, systemic interpretation method to establish the relationship between employment law and personal data protection legislation, as well as teleological interpretation method to clarify the meaning of legal relations and personal data protection regulatory enactments.

Processing of Personal Data of an Employee as Data Subject

Employers, who were able to reorient their daily work in an emergency situation and enable employees to perform their duties remotely, needed to develop an action plan and address not only technical support for employees, such as access to laptops for all employees and other technological equipment, it was also necessary to carry out an assessment and develop a plan specifically for the performance of work duties. If in the usual situation of an employee coming to work and performing work duties it seems easier for the employer to control the performance of work, then in remote work employers are increasingly trying to take advantage of technology and control the employee's performance, for example, using available data from employee work computer, systems, authorisation data and other available information. Therefore, now that a large part of employees perform their work duties remotely, it is increasingly important to define what

personal data held by the employer they are entitled to use to control the performance of the employee's work, as well as to distinguish the employee's personal data from company-owned information or data that cannot be classified as personal data.

According to Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), hereinafter referred to as the Data Protection Regulation, personal data means any information relating to an identified or identifiable natural person, an identifiable natural person being one who can be identified, directly or indirectly, in particular by reference to an identifier such as the person's name, identification number, location data, online identifier or one or more factors specific to that natural person's physical, physiological, genetic, mental, economic, cultural or social identity [2]. Given the definition in the Data Protection Regulation, it can be concluded that the requirements of the Regulation apply to a very wide range of information that can be classified as personal data, which in turn makes it difficult for employers to analyse which information on employee's work computer is classified as personal data, and how much such data, which the employer obtains from the technologies used by the employee, the employer is entitled to use in making an assessment of the control of the work performed by the employee or capacity measurements.

When providing an employee with technological equipment for the performance of work duties, such as a laptop or telephone, the employer first becomes convinced that any type and content of information or data found in these devices issued by the employer is the property of the employer who handles such data. There are no restrictions for the employer; however, when analysing the processing of such data from a legal point of view, such statements would be considered incorrect. In order to classify the ownership of data and the right to process the data, the Author wants to highlight not only the scope of the legal framework, but also the case law on this issue. Important findings are expressed in the judgment of the European Court of Human Rights in *Libert v. France* [3], where the court assessed the situation when an employer had analysed the contents of an employee's computer hard drive during an involuntary absence and terminated his employment on the basis of personal data. In the judgment, the court states that all data found on the employee's computer (the contents of the hard disk) cannot automatically be considered professional data related only to the performance of the employee's work duties. Irrespective of whether the employee stores or performs any activities with their data using technological means provided (issued) by the employer, primary protection of individual rights must be ensured – the right to privacy, housing and correspondence, which are established by international law and also in Article 96 of the Constitution of the Republic of Latvia [4]. The court states that the employer is not entitled to view / analyse files (data) from the employee's computer (hard drive) without the employee's presence, if the employee has marked such data as private, as well as to read the employee's private correspondence available on the employee's

computer. The employer would be entitled to view and analyse such information only with the employee's permission and in the employee's presence or only in cases where it is legally justified.

The judgment of the European Court of Human Rights in the case of *Barbulescu v. Romania* [5] analysed the situation where an employee used a work computer for personal correspondence, as a result of which the employer had access to the employee's correspondence and their work contract was terminated based on private data. The European Court of Human Rights concluded that the national court had failed to strike a balance between the interests of both parties, the privacy and correspondence of the employee and the employer's right to take the necessary measures to ensure the smooth and uninterrupted operation of the company. The Court also notes that the national court was unable to identify and define the specific reasons justifying this type of supervision of the employee's work, as well as whether the employer was able to control the employee's work but with less interference in the employee's privacy and correspondence. Consequently, the European Court of Human Rights states that the employee's right to privacy and correspondence was not guaranteed. Analysing the two mentioned court judgments, the Author draws attention to the emphasis on proportionality. The employer has the right to carry out supervision in order to ensure the operation of the company and to control the performance of the work, but the means by which such supervision is carried out must be such as to minimise the possibility of violating the employee's right to privacy and correspondence.

When evaluating the possible types of control over the employee's work performance, it is not possible to analyse only, for example, the information available on the work computer and its classification. Nowadays, the employer can use a variety of technological solutions that provide the opportunity to control the employee's performance, such as information recorded on entrance cards, video surveillance systems and others. Often, daily work requires technical means of communication – mobile and landline phones, which can also provide the information needed to monitor work. If landline phones provide a smaller range of functions, and therefore less monitoring capabilities, in the age of modern technological development of mobile phones it can provide a very wide range of information about the phone user's privacy. If the employer has information from the employee's mobile phone and the employer wants to use such data to monitor the employee's performance, it is necessary to analyse a very large amount of data that may be available to the employer, such as location data, information on calls made / received, correspondence contact information and others. If the employer has access to the employee's mobile phone, it is necessary to analyse in detail the data collected from the respective phone as well as assess the necessity of the obtained data and the legality of processing. In this case, as in any data processing, the principle of data minimisation must be observed. The employer may only process data for which there is a legal basis for processing and only to the extent necessary for the purposes of the processing. In order for the employer to be able to legally process, for example, employee location data, such

processing and, consequently, control of the employee must be based on the employer's need to control the day-to-day running of the employee. In addition, the availability of such data on the employee during periods when the employee is not performing his or her duties outside the agreed working hours should be assessed.

From the situations analysed by the Author, as well as case law, it can be concluded that the employer is entitled to control the employee's work performance using information at his disposal, provided that access and analysis of such information is necessary to ensure the legitimate interests of the company and the processing needed. According to the Data Protection Regulation, the data controller must clearly and unambiguously inform the data subject (person) about the manner, amount and purposes for which personal data are processed, as well as indicate other aspects of the Data Protection Regulation concerning erasure, processing location, etc. Analysing the provisions of the Data Protection Regulation in conjunction with the findings of the European Court of Human Rights in the case of *Barbulescu v. Romania* [5], the employer may monitor the employee's performance, but inform the employee or data subject in detail and unambiguously, principle of the protection of the privacy and correspondence of the staff member.

Ensuring Compliance of Data Processing when an Employee Performs Work Duties

Another circumstance, taking into account the state of emergency in the country, is the processing of data by an employee in the performance of his or her duties. Employers whose business specifics allow for such an opportunity provided employees with the opportunity to perform work duties remotely. In order to ensure the fulfillment of such remote work duties, employers had to assess the extent to which employees process personal data on behalf of the company and whether the processing of such personal data by remote work is permissible. The company has an obligation to ensure that the processing of personal data complies with the requirements of the Data Protection Regulation, while remote work increases the risk of possible data processing breaches. Employers needed to carry out a risk assessment, analysing the scope of data processing, data categories and evaluating in connection with the duties to be performed by employees. The degree of risk in relation to the processing of personal data also depends on the specifics of the company's activities and the extent to which personal data are processed in the company's activities. The declaration of a state of emergency created a forced situation for all employers, to ensure, as far as possible, the performance of remote work duties, but minimising all risks as much as possible. Regarding data processing, different types of risks can be distinguished, such as risks caused by technology – when an employee works remotely, risk of data processing violations in terms of technology security and increases of personnel risk, which the Author also aims to study in more depth in this article.

Personnel risks, or potential risks that employees may pose when working remotely, are related not only to employees' responsibility for accessing equipment used to perform their duties, such as a laptop computer, but also to the environment in which the employee performs his or her duties. In order for the employer to ensure the maximum compliance of data processing with the requirements of the legal framework, the employer needs to pay special attention to the instruction and training of employees. Although the emergency did not allow employers to prepare for such remote work, it was necessary to react immediately, but it must not in any way affect the protection of personal data. The employee must be informed about the security requirements to be observed when processing personal data, within the framework of work duties.

Employees may pose a risk of leaving devices used for unattended work in the presence of third parties or in places where third parties may be able to see / obtain personal data, both in person and on video surveillance systems. In this emergency situation, where several family members may be working in the same household, the employee may not be aware of the possible harm, without ensuring the unavailability of data, may lead to a data breach by disclosing information within the household.

The State Data Inspection has also provided its recommendations on how to ensure protection of personal data when employees work remotely, focusing mainly on the need to keep laptops, mobile phones and other devices inaccessible to others, make sure that the computer, laptop or device utilised is used in a safe place, such as a place where the device is always in the employee's field of vision and can minimise the number of people who can view the device screen, especially when working with sensitive personal data, restrict third party access to the device, use an effective access control system (e. g. multifactor authentication and secure passwords), if possible encryption which would also reduce the risk of information leakage if the device is stolen or misplaced, assess the need to send personal data, in particular sensitive data by e-mail, etc. [6]

Nowadays, with the rapid development of technology, not only is it possible to perform employees' work remotely, but it is partly becoming a daily necessity. The employer has an obligation to ensure the protection of personal data, both with regard to employees, ensuring the privacy of employees, and with regard to personal data which are held by the company and which are processed by the company as a data controller.

Conclusions

1. It is more important to define which personal data held by the employer, which they are entitled to use to control the performance of the employee's work, as well as to distinguish the employee's personal data from company-owned information or data, cannot be classified as personal data.
2. All data found on the employee's computer (hard disk contents) cannot be automatically considered as professional data related only to the employee's work duties.

3. The means used by the employer to supervise the work of the employee must be proportionate, so that the control of the performance of work can achieve only the specific goal of the employer – to verify the performance of the work performed by the employee by performing the work remotely.
4. When performing work performance control, inform the employee, or data subject, in detail and unambiguously, about the performance of such processing and observe the principle of data minimisation in order to ensure the inviolability of the employee's privacy and correspondence.
5. When working remotely, the employee must be informed of the security requirements to be met when processing personal data, in the context of the job responsibilities, which means that the employer has the obligation to specify the relevant requirements.

Personas datu aizsardzības nodrošināšana, darbiniekam veicot darbu attālināti Covid-19 vīrusa izplatības laikā

Kopsavilkums

Pēdējā pusgadā lielākās izmaiņas un izaicinājumi darba tiesiskajās attiecībās tieši attiecībā uz personas datu apstrādes nodrošināšanu ir saistīti ar Covid-19 vīrusa izplatību un tā izplatības ierobežošanas pasākumiem. Globāli situācija attīstījās jau agrāk, bet nacionālajā līmenī – sākot ar brīdi, kad Latvijā tika izdots Ministru kabineta 2020. gada 12. marta rīkojums Nr. 103 “Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu”. Valstiskā līmenī tika analizēti nepieciešamie ierobežojošie pasākumi, lai ierobežotu vīrusa izplatību un samazinātu saslimstības riskus. Lai arī pirmšķietami šī vīrusa izplatība un ierobežojumu tiesiskās sekas ir saistāmas ar medicīniska rakstura jautājumiem, valstī izsludinātā ārkārtējā situācija radīja lielu ietekmi arī uz darba tiesiskajām attiecībām. Līdzko tika izsludināta ārkārtējā situācija, darba devējiem bija jāizvērtē sava biznesa būtība un tā realizēšanas iespējas, ja darbinieki veic darbu attālināti. Veicot šādu izvērtējumu, sākotnēji darba devēji iedalījās divās kategorijās – bija darba devēji, kuru biznesa specifika nesniedz iespēju darbiniekiem veikt darbu attālināti, un darba devēji, kuri spēj nodrošināt biznesa nepārtrauktību, darbiniekiem veicot darbu daļēji vai pilnībā attālināti. Šī raksta mērķis ir analizēt personas datu apstrādes tiesiskuma nodrošināšanu gadījumā, ja darbinieks veic darbu attālināti, attiecīgi analizējot gan darba devēja pienākumus, apstrādājot darbinieku personas datus, lai nodrošinātu darbinieka veiktā darba izpildes kontroli, gan darbinieka pienākumus attiecībā uz darba pienākumu ietvaros veikto personas datu apstrādi.

Atslēgvārdi: datu apstrāde, darba tiesības, attālinātais darbs, Covid-19.

References

1. On Declaring a State of Emergency: Order No 103 of the Cabinet of Ministers of 12 March 2020. Entered into force on 12.03.2020. *Latvijas Vēstnesis*, 51A, 12.03.2020.
2. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation).
3. Judgment of the European Court of Human Rights of 22 February 2018 in the case “Libert v. France”, application No 588/13.
4. The Constitution of the Republic of Latvia. 15.02.1922. law. Entered into force on 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, 43, 01.07.1993.
5. Judgment of the European Court of Human Rights of 5 September 2017 in the case “Barbulescu v. Romania”, application No. 61496/08.
6. Data State Inspectorate. Security measures when working remotely. Available from: <https://www.dvi.gov.lv/lv/covid-19/>

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.019-030>

Sabiedrības tiesību uz izglītību un autora tiesību mijiedarbība

Mag. iur. Liene Vindele

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
vindele.liene@gmail.com

Mag. iur. Rihards Erdmanis

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
011021@rsu.edu.lv

Kopsavilkums

Latvijas Republikas Satversmes 112. pants garantē ikvienas personas tiesības uz izglītību, līdz ar to valstij apņemoties nodrošināt iespēju iegūt pamatzglītību un vidējo izglītību. Latvija ir pievienojusies dažādiem starptautiskiem tiesību aktiem, kuros ir ietverta izglītības nozīme. Izglītība kā pamattiesības ir noteikta arī divos galvenajos starptautiskos cilvēktiesību līgumos – Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 26. pantā, kā arī Starptautiskajā paktā par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, 13. un 14. pantā norādot, ka izglītībai jābūt vērstai uz pilnīgu personības attīstību un tai jāstiprina cilvēktiesību un pamatbrīvību ievērošana.

Nesen piedzīvotais pandēmijas laiks radikāli pārveidoja tradicionāli saprotamo izglītības procesu – no skolas sola pie datora mājās. Globālās veselības krīzes laikā gandrīz visas pasaules valstu skolas tika slēgtas, un, lai nodrošinātu akadēmisko nepārtrauktību, mācību process tika nodrošināts tiešsaistē. Līdz ar to gandrīz katras pasaules valsts izglītības sistēmā un tiesību jomā radās jautājums ne tikai par to, kā nodrošināt piekļuvi izglītībai, bet arī par to, vai globālās krīzes izraisītās izmaiņas izglītības nodrošināšanas procesā attaisno autordarbu izmantošanas ierobežojumus, kā ievērot mācību nolūkos izmantoto autordarbu aizsardzību, nepārkāpjot valstu autortiesību likumus, kā līdzsvarot tiesības uz izglītību un autortiesības.

Atslēgvārdi: izglītība, pamattiesības, autortiesības, autortiesību ierobežojumi.

levads

Autortiesību tiesiskais regulējums autoriem dod plašas ekskluzīvas tiesības un pilnvaras ierobežot sava intelektuālā īpašuma izmantošanu bez atļaujas, tomēr vienlaikus tiesiskais regulējums dod tiesības sabiedrībai izmantot autortiesību ierobežotos resursus, neriskējot ar autortiesību pārkāpumu. Tāpat kā daudzos pasaules tiesību aktos, arī Latvijas Republikas Autortiesību likumā (turpmāk – Autortiesību likums) ir ietverti autortiesību ierobežojumi, kā, piemēram, gadījumos, kad darbs tiek izmantots izglītības un pētniecības mērķiem, tādā veidā nodrošinot līdzsvaru starp sabiedrības interesēm un autora tiesībām.

Saskaņā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas (UNESCO) datiem vairāk nekā 90% pasaules izglītojamo (aptuveni 1,5 miljardi cilvēku) ANO izsludinātas koronavīrusa izraisītās slimības Covid-19 pandēmijas dēļ nevarēja apmeklēt izglītības iestādes 190 valstīs un reģionos [21]. Turklāt tika slēgtas bibliotēkas, kur izglītojamie varēja piekļūt mācību materiāliem, tādēļ izglītības iestādēm nācās nodrošināt digitālā formātā pieejamus materiālus. Tiešsaistes mācīšanās kļuva par galveno veidu, kā iegūt zināšanas un turpināt mācības. Protams, tas palielināja autortiesību pārkāpumu risku, jo darbi tika reproducēti un publiskoti daudz plašāk nekā pirms tam. Pēkšņā masveida pāreja uz tiešsaistes mācīšanos radīja daudzus autortiesību jautājumus. Piemēram, vai autortiesību tiesību aktos iekļautie izņēmumi autordarbu izmantošanai izglītības vajadzībām attiecas arī uz tālmācību? Kādā apjomā tiesiski atļauts izmantot autordarbus?

Šīs publikācijas autoru mērķis ir ar tiesību zinātnē pieņemtajām interpretācijas metodēm noskaidrot, kāds ir autortiesību saturs izglītības un pētniecības nodrošināšanā, sniegt īsu ieskatu autortiesību doktrīnā, kā arī analizēt nacionālos un starptautiskos tiesību aktus, tiesu praksi, meklējot līdzsvaru starp autora tiesībām gūt labumu no viņa darba izmantošanas un sabiedrības interesēm, piemēram, iegūt izglītību.

Materiāls un metodes

Rakstā izmantotas juridiskajā zinātnē vispārpieņemtās pētījuma metodes. Proti, tiesību normu interpretācijas metodes – gramatiskā metode, analizējot terminu “autortiesības”, “intelektuālais īpašums”, “izglītība” gramatisko nozīmi, izcelsmi; salīdzinošā metode, meklējot kopīgo un atšķirīgo pieeju autordarba un intelektuālā darba izmantošanā izglītības un zinātnes jomā gan Latvijas, gan citu valstu tiesību sistēmās. Savukārt teleoloģiskā metode tiek lietota, lai atklātu autordarbu un izglītības, zinātnes mērķus un to saikni ar tiesību zinātni, kā arī to savstarpējo mijiedarbību. Vēsturiskā metode tiek izmantota, lai sniegtu ieskatu autortiesību attīstības vēsturē. Savukārt no zinātniskajām metodēm lietota zinātniskās literatūras analīzes metode, atklājot pētījuma teorētisko kontekstu. Izmantojot izziņas metodi, tiek analizēti autortiesību un izglītības tiesību jēdzieni, meklēta to kopsakarība, kā arī nozīme izglītības un zinātniskajā darbībā.

Tiesības uz izglītību un autordarbu izmantošana

Latvijas Satversmes 112. pants [6] garantē, ka ikvienam ir tiesības uz izglītību. Proti, tiesības uz izglītību ir sociāli ekonomiskās tiesības, tāpat kā tiesības uz nodarbošanās izvēli, atbilstošu darba atalgojumu, koplīgumu, streiku, sociālo nodrošinājumu, veselības nodrošinājumu u. tml. Latvijas tiesību zinātniece Kristīne Jarinovska norāda, ka ideoloģiski izglītība raksturojama gan kā cilvēktiesība, gan arī kā līdzeklis, kas ir gan neatņemams, gan nepieciešams citu cilvēktiesību īstenošanai [16, 54]. Arī ANO uzsver, ka ikkatram ir tiesības uz izglītību [19]. Izglītība sniedz cilvēkiem zināšanas un prasmes, kas viņiem nepieciešamas, lai dzīvotu labāku dzīvi. Tā var palielināt produktivitāti un pavērt durvis uz darbavietām [33].

Savukārt Latvijas Izglītības likumā (turpmāk – Izglītības likums) ir noteikta izglītības jēdziena legāldefinīcija. Proti, Izglītības likuma 1. pantā noteikts, ka izglītība ir sistematizētu zināšanu un prasmju apguves un attieksmju veidošanas process un tā rezultāts. Izglītības process ietver mācību un audzināšanas darbību. Izglītības rezultāts ir personas zināšanu, prasmju un attieksmju kopums [9].

Redzams, ka izglītības terminā tiek ietvertas iepriekš norādītās pazīmes – process un rezultāts. Par izglītības rezultātu tā formālajā izpratnē tiek uzskatīts nevis jebkāds rezultāts, kas radies nejauši, bet gan sistematizētā procesā apgūtas zināšanas, prasmes, attieksmes. Tātad Izglītības likumā ir runa par izglītību tās šaurākajā nozīmē, proti, juridiski izglītības termins tiek definēts, norādot izglītības jēdziena pazīmes – formāls, sistematizēts process ar noteiktu rezultātu. Līdz ar to izglītības termina tiesiskā nozīme izriet no Izglītības likumā noteiktajām pazīmēm.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) lietā *Ponomaryovi* pret Bulgāriju [11] norāda, ka plašā rīcības brīvība, kas valstīm parasti ir dota attiecībā uz ekonomisko un sociālo stratēģiju vispārējiem pasākumiem, izglītības jomā ir jātransponē ar atrunām divu iemeslu dēļ: 1) tiesības uz izglītību saskaņā ar Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju [2] jeb Eiropas Cilvēktiesību konvenciju (turpmāk – ECTK) ir tieši aizsargātas; 2) izglītība ir ļoti īpašs sabiedrisko pakalpojumu veids, kas palīdz īstenot daudzas sabiedrības funkcijas. Proti, Eiropas Padomes (turpmāk – EP) tiesību sistēmā ECTK garantē iespēju izmantot tiesības visām dalībvalstu jurisdikcijā dzīvojošām personām neatkarīgi no tā, vai tās ir vai nav pilsoņi, tostarp personām, kas dzīvo ārpus valsts teritorijas, apgabalos, kas ir dalībvalsts faktiskā kontrolē. ECTK 1. protokola 2. pants nosaka: “Nevienam cilvēkam nedrīkst liegt tiesības uz izglītību. Veicot jebkuras funkcijas, kuras tā uzņemas attiecībā uz izglītību un mācībām, valsts ievēro vecāku tiesības nodrošināt tādu izglītību un mācības, kas ir saskaņā ar viņu reliģisko pārliecību un filozofiskajiem uzskatiem” [2]. Tātad šajā publikācijā termins “izglītība” tiek saprasts gan kā process, gan arī kā rezultāts un līdzeklis, kas nodrošina tiesības uz izglītības iegūti.

Izglītības ieguves procesā būtiska loma ir autordarbu izmantošanai, tādēļ ir svarīgi noskaidrot intelektuālā īpašuma tiesību pamatprincipus, kuri ir jāievēro gan audzēkņiem, gan arī skolotājiem, lektoriem, universitāšu profesoriem, izglītības jomas profesionāļiem, vecākiem. Jo autordarbu izmantošana izglītībā un zinātnē nozīmē to, ka pastāv autordarbu izmantošanas juridiskās garantijas ar izņēmumiem un ierobežojumiem.

Autortiesību ierobežojumu un izņēmuma tiesību regulējums

Autortiesību galvenā būtība ir autoram dotās tiesības noteikt, vai un kādā apjomā citi varēs izmantot viņa radītos darbus, aizsargājot tā personiskās un mantiskās tiesības. Atbilstoši Autortiesību likuma 2. panta sestajai daļai [7] tiesiskā režīma ziņā autortiesības ir pielīdzināmas tiesībām uz kustamu mantu Latvijas Civillikuma [8] izpratnē. Tas nozīmē, ka autortiesības (un pārējās intelektuālā īpašuma tiesības), tāpat kā jebkurš cits īpašums, var tikt nodotas citai personai darījuma rezultātā [16].

Turklāt nav svarīgi, kādā apjomā darbs tiek izmantots, – autors saglabā savas tiesības aizliegt izmantot viņa darbu. Tā, piemēram, Eiropas Savienības tiesas spriedumā C476/17 *Pelham GmbH, Moses Pelham, Martin Haas pret Ralf Hütter, Florian Schneider-Esleben* [13] lietas apstākļi bija tādi, ka *Pelham* elektroniski nokopēja vienu aptuveni divas sekundes ilgu ritma secības fragmentu no skaņdarba un iekļāva šo fragmentu citā skaņdarbā. Šajā lietā Eiropas Savienības tiesa nosprieda, ka fonogrammu producentam ir tiesības atļaut vai aizliegt savas fonogrammas reproducēšanu – pat ļoti īsu skaņu fragmentu –, lai šo fragmentu iekļautu citā fonogrammā.

Tomēr tiesiskais regulējums paredz izņēmuma gadījumus, kad autordarbu var izmantot, nepārkāpjot autoru vai to tiesību pārņēmēju ekskluzīvās tiesības. Intelektuālā īpašuma sistēma ir balstīta uz fundamentālo principu, ka ir jābūt līdzsvaram starp tā radītāju un sabiedrības interesēm un vajadzībām. Šis princips tiek paplašināts līdz patērētāja un izgudrotāja tiesību, sabiedrības un īpašuma tiesību, dažādu tiesību sistēmu līdzsvara ievērošanai. Ja juridiskā sistēma, kas ir pamatā intelektuālā īpašuma aizsardzībai, vairs nerūpējas par līdzsvara ievērošanu vai – pat vēl sliktāk – izturas nevērīgi pret to, tad respekts pret šo sistēmu un visu intelektuālo īpašumu tiek sašķobīts [13].

Starptautiskajās tiesību sistēmās iekļautie autortiesību ierobežojumi un izņēmumi nodrošina sabiedrībai piekļuvi zināšanām un kultūrai, veicinot ekonomisko izaugsmi un sabiedrības labklājību [21]. Proti, ekonomiskās izaugsmes un sabiedrības labklājības pamatā ir indivīda izglītība, un izglītības ieguvē radoša darbība un autordarbu izmantošana ir ikdiena.

Autordarbu izmantošanas tiesiskais regulējums pastāv jau kopš 19. gadsimta beigām. Tā, piemēram, 1886. gada 9. septembrī pieņemtā Bernes Konvencija par literāro un mākslas darbu aizsardzību [1] (turpmāk – Bernes Konvencija) tiek uzskatīta par autortiesību pamatdokumentu visā pasaulē. Bernes Konvencijā autortiesību izņēmumi, ļaujot izmantot autordarbus mācību procesā, ir iekļauti jau kopš tās pieņemšanas pirmsākumiem.

Proti, tās 10. panta 2. punkts nosaka:

“[...] var atļaut izmantot literatūras vai mākslas darbus izdevumu ilustrēšanai, radio un televīzijas raidījumos un skaņu vai videoierakstu veidā mācību nolūkos tādā apjomā, kādu attaisno izvirzītais mērķis, un ar noteikumu, ka tas tiek darīts godīgos nolūkos” [1].

Nozīmīgs tiesību akts sabiedrības un autoru tiesību līdzsvarošanā ir 1948. gadā pieņemtā ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, ietverot vienu no galvenajiem autor-tiesību aizsardzības principiem – sabiedrības intereses un autora tiesības. Šīs deklarācijas 27. pants noteic, ka

“katram cilvēkam ir tiesības brīvi piedalīties sabiedrības kultūras dzīvē, baudīt mākslu, piedalīties zinātnes progresā un izmantot tās labumus”, tāpat arī “katram cilvēkam ir tiesības uz morālo un materiālo interešu aizsardzību, kas saistītas ar zinātniskajiem, literārajiem vai mākslas darbiem, kuru autors viņš ir” [25].

Savukārt ANO Starptautiskajā paktā par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 15. pantā noteikts, ka

“dalībvalstis atzīst katra cilvēka tiesības: a) piedalīties kultūras dzīvē; b) izmantot zinātnes progresa rezultātus un to praktiskas pielietošanas augļus; c) baudīt morālo un materiālo interešu aizsardzību, kas saistītas ar jebkuriem zinātniskajiem, literārajiem vai mākslas darbiem, kuru autors ir šis cilvēks” [19].

Ievērojot starptautiskajās konvencijās ietvertos ierobežojumus, arī Latvijas Autor-tiesību likuma 19. pantā [7] ir noteikti dažādi ierobežojumi, kad autordarbu drīkst izmantot bez speciālas autordarba izmantošanas atļaujas un neveicot samaksu darba autoram vai to tiesību pārnēmējiem. Taču ir jānorāda, ka šie ierobežojumi nedrīkst būt pretrunā ar autordarba normālas izmantošanas noteikumiem un nepamatoti neierobežotu autora likumīgās intereses [17].

Atbilstoši Autortiesību likuma 21. pantam, izmantojot autordarbu izglītības un pētniecības mērķiem, obligāti jānorāda izmantotā darba nosaukums un autora vārds. Šajā likumā noteikts, ka izziņotus vai publicētus darbus vai to fragmentus ir atļauts izmantot izglītības standartiem atbilstošās mācību grāmatās, radio un televīzijas raidījumos, audio-vizuālos darbos, vizuālos uzskates līdzekļos un tamlīdzīgi, kas tiek speciāli radīti un izmantoti izglītības un pētniecības iestādēs nepastarpinātā mācību un pētniecības procesā to darbības mērķim atbilstošā apjomā nekomerciālos nolūkos. Svarīgi ir atzīmēt, ka šie izņēmumi neattiecas uz datorprogrammām.

Savukārt Autortiesību likuma 54. pantā ir noteikti blakustiesību ierobežojumi, kad var bez blakustiesību subjekta piekrišanas un bez atļūdzības samaksas blakustiesību objektu izmantot – nelielos fragmentos, kas iekļauti ziņu raidījumos un aktuālo notikumu aprakstos informatīvajam mērķim atbilstošā apjomā, kā arī citos nolūkos, kas attiecībā uz darbu autoru mantisko tiesību ierobežošanu noteikti attiecībā pret autortiesībām. Tātad ir iespējams izmantot pašu autordarbu vai tā fragmentu, ja tas atbilst izmantojamam mērķim.

Darba izmantošanai jābūt nepieciešamai, lai ilustrētu mācāmo priekšmetu; tas nozīmē, ka ir atļauts izmantot tikai tik lielu daļu no darba, lai varētu sasniegt mācību

mērķi. Darba izmantošanai mācību nolūkos jābūt saderīgai ar godīgu praksi, saglabājot līdzsvaru starp mācību mērķi un autora tiesībām kontrolēt sava darba izmantošanu, proti, nedrīkst citēt vairāk nekā nepieciešams. Tas nozīmē, ka, izmantojot autordarbu, to nedrīkst izmantot komerciālos nolūkos vai ar mērķi gūt peļņu. Tikpat svarīgi ir atzīmēt, ka visos gadījumos ir jābūt norādei par autoru.

Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) izņēmumi autoru tiesībām ir nosakāmi tikai tajā apmērā, kā noteikušas direktīvas, un paplašinātā tulkošana nav atļauta. ES direktīva 2006/115/EK [4] jeb t. s. Nomas direktīva nosaka, ka autordarbs var tikt izmantots tikai mācību vai zinātnisku pētījumu nolūkā (preambulas 10.c punktā). Direktīvas 2001/29/EK [3] preambulā ir doti priekšnosacījumi ierobežojumu un izņēmumu ieviešanai, cita starpā nosakot, ka, piemērojot izņēmumu vai ierobežojumus nekomerciāliem mērķiem izglītībai vai zinātniskiem pētījumiem, tostarp tālmācībai, šīs darbības nekomerciālajam raksturam būtu jāizpaužas pašā darbībā. Iestādes organizatoriskā struktūra un finanšu līdzekļi šajā sakarā nav noteicošie faktori. Tālāk šīs direktīvas tekstā ir konkretizēts, ka ES dalībvalstis nekomerciāliem mērķiem, norādot avotu, ir tiesīgas noteikt izņēmumus vai ierobežojumus tikai īpašai reproducēšanai, ko veic izglītības iestādes, kā arī reproducēšanai un publiskošanai vienīgi ilustrācijai mācību procesā [23].

Mūsdienās arvien vairāk ikdienā un mācību procesā tiek izmantotas digitālās tehnoloģijas, turklāt globālā veselības krīze veicināja šo tehnoloģiju izmantošanas nepieciešamību mūsu ikdienā [30]. Pēc vairāku gadu asām diskusijām 2019. gadā pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva (ES) 2019/790 par autortiesībām un blakustiesībām digitālajā vienotajā tirgū, ar ko groza Direktīvas 96/9/EK un 2001/29/EK un kurā paredzēti noteikumi:

“[...] kā digitālajai videi un pārrobežu videi pielāgot noteiktus autortiesību un blakustiesību izņēmumus un ierobežojumus, kā arī tādi pasākumi, kas, lai nodrošinātu plašāku piekļuvi saturam, atvieglo noteiktas licencēšanas prakses, sevišķi, bet ne tikai attiecībā uz vairs komerciālajā aprītē nepieejamu darbu un blakustiesību objektu izplatīšanu un audiovizuālo darbu tiešsaistes pieejamību pieprasījumuvideo platformās. Tajā iekļauti arī noteikumi, kas atvieglo vispārpieejama satura izmantošanu. Lai izveidotos no autortiesību viedokļa labi funkcionējošs un taisnīgs tirgus, būtu nepieciešami arī noteikumi par tiesībām attiecībā uz izdevumiem, par to, kā darbus vai blakustiesību objektus izmanto tiešsaistes pakalpojumu sniedzēji, kas glabā un dara piekļūstamu lietotāju augšupielādētu saturu, par autoru un izpildītāju līgumu pārredzamību, par autoru un izpildītāju atlīdzību, kā arī par mehānismu, ar ko atsaukt autoru un izpildītāju ekskluzīvi nodotas tiesības” [5].

Šī direktīva ES dalībvalstīm līdz 2021. gada 7. jūnijam ir jāimplementē savos nacionālajos tiesību aktos. Neapšaubāmi, mūsdienu tehnoloģiju attīstības rezultātā mainās ne tikai autordarbu radīšanas veidi, bet arī to izmantošanas iespējas, tādēļ tiesību aktiem ir jāatbilst nākotnes izvirzītajām prasībām, neierobežojot tehnoloģisko attīstību un vienlaikus nodrošinot juridisko skaidrību. Tiesu prakse ir nozīmīgs resurss autortiesību izmantošanā izglītības un zinātnes mērķiem.

Pasaules tiesu prakse parāda, ka tiesību aktiem trūkst juridiskās noteiktības darbu izmantošanai digitālajā vidē [28]. Tā, piemēram, 2018. gada 7. augustā Eiropas Savienības tiesa izskatīja Ziemeļreinas-Vestfālenes federālās zemes (Vācijā) lietu pret fotogrāfu Dirku Renkhofu (*Dirk Renckhoff*). Lietas būtība bija, ka Vācijas skolas audzēkne mācību referātā bez atļaujas izmantoja interneta vietnē brīvi pieejamu fotogrāfiju, kuru skola pēc tam izvietoja citā tīmekļa vietnē. Lai gan fotogrāfijai bija atsaucē uz tīmekļa vietni, fotogrāfijas autors apgalvoja, ka ir devis lietošanas tiesības tikai ceļojumu tīmekļa vietnei, un uzskatīja, ka fotogrāfijas izvietošana skolas tīmekļa vietnē ir viņa autortiesību pārkāpums. Savukārt lietas ierosinātāja Ziemeļreinas-Vestfālenes federālā zeme uzskatīja, ka ir jāņem vērā konkrēto interešu līdzsvarošana ar tiesībām uz izglītību [12].

Izskatot lietu, Eiropas Savienības tiesa atzina, ka, "lai izvietotu tīmekļa vietnē fotogrāfijas, kas bija brīvi pieejamas citā tīmekļa vietnē ar autora piekrišanu, bija nepieciešama jauna autora atļauja, un, izliekot internetā, fotogrāfija kļūst pieejama jaunai publikai". Eiropas Savienības tiesa norādīja, ka darba izvietošana tiešsaistē atšķiras no hipersaitēm, kuras atverot lietotāji nonāk citā tīmekļa vietnē un tādējādi veicina netraucētu interneta darbību. Jebkura trešās personas veikta darba izmantošana bez iepriekšējas piekrišanas ir jāuzskata par šī darba autortiesību pārkāpumu. Pielāgojoties pašreizējām tehnoloģijām, mūdienu skolēni savos darbos arī ievieto fotogrāfijas vai zīmējumus, tikai atšķirība ir tāda, ka gan paši darbi, gan to sagatavošanai izmantotie attēli ir digitālā formā. Internets sniedz neskaitāmas grafiskas iespējas skolas darba sagatavošanai, un šo jau pabeigto darbu ir salīdzinoši vienkārši augšupielādēt visiem interneta lietotājiem pieejamā tīmekļvietnē [20].

Savukārt ASV tika izskatīta lieta *Cambridge University Press, Oxford University Press, Inc., Sage Publications, Inc.*, kurā prasītāji, trīs izdevniecības, apgalvoja, ka Džordžijas Universitātes vadība ir pārkāpusi autortiesības, jo tā ļāva universitātes profesoriem izgatavot studentiem pieejamu grāmatu digitālas izrakstu kopijas, nemaksājot prasības pieteicējiem. Lai gan pirmās instances tiesa lietā nekonstatēja autortiesību pārkāpumu, tomēr ASV augstākā tiesa nolēma, ka Džordžijas Universitāte ir pārkāpusi godīgas izmantošanas robežas [15].

ASV profesors Maikls Geists uzsver, ka ir bīstami tik tālu mainīt autortiesības par labu autortiesību radītājiem uz sabiedrības rēķina. Viņš norāda, ka pārmērīga autortiesību īpašnieku kontrole un citas intelektuālā īpašuma formas var kaitīgā veidā ierobežot sabiedriskās jomas iespēju ietvert radošo izaugsmi sabiedrības ilgtermiņa interesēs vai radīt praktiskus šķēršļus nopietnai izmantošanai. Digitālās autortiesību reformas pretinieki baidās no situācijas, ka tiesības izmantot autordarbus saskaņā ar autortiesību likumiem var ierobežot autortiesību īpašniekus, kuri lieto tehnoloģiskus paņēmienus, kas savukārt rada pārmērīgu kontroli. Profesors uzskata, ka ir jāsāk iezīmēt autortiesību aizsardzības robežas – šīs robežas iekļauj tiesību lietotāju interešu atzīšanu un arī faktu, ka lielāka autortiesību aizsardzība ne vienmēr veicina jaunradi un attīstību [27].

Eiropas Savienības tiesas ģenerāladvokāts Maceja Špunara lietā *Pelham GmbH, Moses Pelham, Martin Haas pret Ralf Hütter, Florian Schneider-Esleben* [20] secina, ka māksliniekiem ir jārēķinās ar robežām un ierobežojumiem, kas izriet no dzīves, jo tajā pastāv radošā brīvība. Turklāt tiesību un interešu līdzsvarošana ir īpaši sarežģīts uzdevums, un reti pastāv viens risinājums, ko visi var atbalstīt. Tādēļ līdzsvarošanu demokrātiskā sabiedrībā vispirms veic likumdevējs, kas pārstāv vispārējo gribu, un šajā jautājumā likumdevējam ir plaša novērtējuma brīvība. Tiesisko risinājumu piemērošana pēc tam kontrolē tiesa, kas nodrošina pamattiesību ievērošanu saistībā ar konkrēto gadījumu.

Tomēr, izņemot ārkārtas gadījumus, šī pārbaude parasti tiek veikta piemērojamo tiesību normu robežās, uz kurām ir attiecināma spēkā esamības prezumpcija arī saistībā ar pamattiesībām. Tādēļ, ja par atbilstošu pamattiesībām tiktu uzskatīts tikai viens risinājums, nekāda likumdevēja novērtējuma brīvība nepastāvētu [29]. Tātad starp autora interesēm un pamattiesību, tostarp uz izglītību, nodrošināšanu ir jārod līdzsvars. Mūsdienu apstākļos svarīga ir arī autortiesību ievērošana virtuālajā telpā.

Autortiesības virtuālajā telpā un to ievērošanas juridiskais aspekts

Šodien ir jārēķinās ar to, ka digitālais laikmets nojauc robežas starp valstīm, taču tiesiskajā jomā tās netiek nojauktas. Tajā pašā laikā autortiesību aizsardzība paliek katras valsts ziņā, tomēr to interpretācijas atšķirības praksē varētu radīt tiesiskus pārkāpumus autortiesībās. Līdz ar koronavīrusa Covid-19 pandēmiju [22] Latvijas Ministru kabinets (turpmāk – LV MK) 2020. gada marta vidū izsludināja ārkārtas situāciju, nosakot, ka valsts un pašvaldības iestādes, tostarp izglītības iestādes, savu darbību organizē attālināti. LVMK noteica: “4.3. pārtraukt mācību procesa norisi klātienē visās izglītības iestādēs un nodrošināt mācības attālināti” [10].

Šāda imperatīva tiesību norma visām mācību iestādēm uzlika pienākumu īstenot mācību procesu attālinātā režīmā. Attālinātā mācīšanās jeb tālmācīšanās (angļu val. *distance learning, distance education*) nozīmē tādu mācīšanās veidu, kad izglītojamais neapmeklē skolu, koledžu, universitāti, bet mācās tur, kur viņš dzīvo un parasti saņem mācību saturu vai nu ar interneta, vai pasta starpniecību [16]. Tādēļ izglītības procesā tiek pastiprināti lietoti interneta resursi, piemēram, videotīkšanās rīki (*Zoom, Skype, Google meetings* u. tml.), audio un video ieraksti, tiešraides raidījumi (*Youtube* u. tml.), digitālās bibliotēkas, izstādes un daudzi jo daudzi virtuālie resursi, ar kuru starpniecību ir iespējams īstenot izglītības ieguvu.

Tas nozīmē, ka pastiprinās autortiesību ļaunprātīgas izmantošanas risks. Līdz ar to autordarbu izmantošana izglītības un zinātniskiem mērķiem ir pieaugusi – it īpaši tiešsaistes platformās. Piemēram, kompānija *Zoom*, kas piedāvā attālinātās mācīšanās un tikšanās resursu *zoom.us*, šīs platformas lietošanas noteikumos nosaka, ka neviens šīs platformas lietotājs nedrīkst jeb viņam nav tiesību mainīt, izplatīt vai reproducēt jebkādā veidā radīto ar autortiesībām aizsargāto darbu. Tas nozīmē, ka nedz oriģinālus

autordarbus, tirdzniecības zīmes (zīmolus), tiesības uz reklāmu vai arī citas īpašumtiesības bez autora tiesību turētāja atļaujas ir aizliegts publicēt, modificēt, izplatīt vai reproducēt. Kompānija *Zoom* ir tiesīga aizliegt pieeju jebkuram tās produktu lietotājam, ja tā konstatē vai pat uz aizdomu pamata uzskata, ka lietotājs pārkāpj autora tiesības [33].

Kā redzams, intensīvu tiešsaistes (*on-line*) resursu lietošanu nosaka gan situācija pasaulē, kad, piemēram, uzliesmo infekcijas slimības, gan arī valstu tiesiskais regulējums, kas uzliek valstīm pienākumu kontrolēt autortiesību ievērošanu. Tādēļ ir stingrāk jānosaka izņēmumi iestādēm, kuras darbojas sabiedrības interesēs, piemēram, bibliotēkām, muzejiem un arhīviem, lai veicinātu visaptverošu kultūras mantojuma pieejamību, tostarp ar tiešsaistes platformu starpniecību [3].

Lai arī mūsdienu tehnoloģijas nodrošina jaunus veidus, kā publicēt ar autortiesībām aizsargātus materiālus un piekļūt tiem, tostarp arī pārrobežu darbiem, tomēr dažādu pasaules valstu atšķirīgie autortiesību regulējumi ierobežo brīvu autordarbu izmantošanu izglītības vajadzībām [24]. Tādēļ arī turpmāk ir jāveic padziļināti pētījumi gan Latvijas, gan arī citu valstu tiesību sistēmās par to, kā līdzsvarot sabiedrības intereses ar autoru interesēm. Šī publikācija ir mēģinājums vērst uzmanību uz to, ka izglītības un autoru tiesību līdzsvarošana nebūt nav vienkāršs uzdevums, bet gan prasa starpdisciplināru un rūpīgu iedziļināšanos autora kā radītāja un, piemēram, skolēna, skolotāja, profesora, studenta kā patērētāja interesēm.

Secinājumi

Starptautiskos tiesību aktos ir atzīts, ka izglītība ir cilvēka pamattiesība, tādēļ ir svarīgi, ka pedagogi savā darbā varētu izmantot gan kultūras mantojumu, gan mūsdienu kultūras darbus – tekstus, attēlus, mūziku, filmas, citādi nebūs iespējama pilnvērtīga izglītības nodrošināšana, kas savukārt rada risku tam, ka tiktu pārkāptas tiesības uz izglītību.

Latvijas Autortiesību likuma ierobežojumi un izņēmumi ļauj izmantot īpašus ar autortiesībām aizsargātus darbus bez autora vai tiesību subjekta iepriekšējas atļaujas vai piekrišanas, tā realizējot līdzsvaru starp autora ekskluzīvo kontroli pār viņa darbiem un sabiedrības interesēm attiecībā uz noteiktu aizsargātu darbu izmantošanu izglītībā un zinātnē, kā arī citās sociālajās un kultūras jomās. Lai arī Autortiesību likums nosaka, ka “izmantojuma apjomam ir jāatbilst izglītības un pētniecības iestāžu darbības mērķim”, šāds vispārīgs regulējums ne tikai nesniedz pietiekamu tiesisko drošību darbu izmantotājiem, bet arī nekalpo kā vērtējuma kritērijs.

Latvijas tiesiskais regulējums nenosaka konkrētu apjomu, kādā izmantojams autordarbs vai tā fragments. Tāpēc, izmantojot autordarbus izglītības mērķiem, ir jāizvērtē, kādā apjomā darba izmantošana ir pieļaujama bez atļaujas un atlīdzības, lai nepamatoti neierobežotu autora un tā tiesību pārņēmēja tiesības.

The Public Right to Education and the Interaction between the Rights of the Author

Abstract

Section 112 of the Constitution of the Republic of Latvia guarantees the right of any person to education, thereby ensuring, with the commitment of the State, the possibility of obtaining basic education and secondary education. Latvia has also joined diverse international legislation, which includes the importance of education. Education as a fundamental right is also enshrined in two major international human rights treaties, Article 26 of the UN Universal Declaration of Human Rights, as well as in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and Articles 13 and 14, stating that education must be aimed at full personal development and must strengthen respect for human rights and fundamental freedoms.

The recently experienced pandemic time has radically transformed the traditionally understandable educational process – from the school bench to the computer at home. During the global health crisis, nearly all schools in the world were closed and, in order to ensure academic continuity, the learning process was provided online, leading to challenges in the education system and rights of almost every country in the world, not only to ensure access to education, but also raised questions about whether the changes in the education process caused by the global crisis justify restrictions on the use of the Authors' works to respect the protection of the Author' works used for teaching purposes, without infringing national copyright laws, on how to balance these two rights – education and copyright.

Keywords: education, fundamental rights, copyright, exceptions.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību. Starptautisks dokuments. 09.09.1886. *Latvijas Vēstnesis*, 29, 21.02.2003.
2. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*, 143/144, 13.06.1997.
3. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/29/EK par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā. *Oficiālais Vēstnesis* L 167, 2001, 22. jūnijs, 0010–0019.
4. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2006/115/EK par nomas tiesībām un patapinājuma tiesībām, un dažām blakustiesībām intelektuālā īpašuma jomā (kodificēta versija). *Oficiālais Vēstnesis* OV L 376, 27.12.2006.
5. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/790 par autortiesībām un blakustiesībām digitālajā vienotajā tirgū un ar ko groza Direktīvas 96/9/EK un 2001/29/EK. *Oficiālais Vēstnesis* OJ L 130, 17.5.2019.

*Liene Vindele, Rihards Erdmanis. Sabiedrības tiesību uz izglītību
un autora tiesību mijiedarbība*

6. Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 43, 01.07.1993.; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 6, 31.03.1994.; *Valdības Vēstnesis*, 141, 30.06.1922.; *Diena*, 81, 29.04.1993.
7. Autortiesību likums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 148/150, 27.04.2000.
8. Civillikums. Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, 41, 20.02.1937.
9. Izglītības likums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 343/344 (1404/1405), 17.11.1998., *Ziņotājs*, 24, 24.12.1998.
10. Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu. MK noteikumi Nr. 103. 12.03.2020. *Latvijas Vēstnesis*, 12.03.2020.

Tiesu prakse

11. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2011. gada 28. novembra spriedums lietā *Anatoliy Vladimirovich Ponomaryov and Others against Bulgaria*, 5335/05. Iegūts no: <https://hudoc.echr.coe.int/> [sk. 13.03.2020.].
12. Eiropas Savienības Tiesas 2018. gada 7. augusta spriedums lietā *Land Nordrhein-Westfalen pret Dirk Renckhoff*, C-161/17. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A62017CJ0161> [sk. 05.04.2020.].
13. Eiropas Savienības Tiesas 2019. gada 29. jūlija spriedums lietā *Pelham GmbH, Moses Pelham, Martin Haas pret Ralf Hütter, Florian Schneider-Esleben*. Iegūts no: <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62017CJ0476&lang1=lv&type=TEXT&ancre=>) [sk. 05.04.2020.].
14. Supreme Court of Canada, Supreme Court Judgments. 04.03.2004. *CCH Canadian Ltd V. Law Society of Upper Canada*. Iegūts no: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2125/index.do> [sk. 05.04.2020.].
15. 11th Circuit Court of Appeals: *Cambridge Univ. Press v. Patton*, Opinion (2014). Iegūts no: https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=univ_lib_copyrightlawsuit [sk. 05.04.2020.].

Literatūra

16. Dažādi viedokļi par atsevišķiem autortiesību un blakustiesību jautājumiem. Diskusija par publiskā izpildījuma problemātiku un Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2011-17-03. 05.06.2012. *Jurista Vārds*, 2012, 23(722), 17–25.
17. Gulbis, R., Tomsone, I. 2013. Autortiesību ierobežošana izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem. *Juridiskā Zinātne*, 4, 26–39.
18. Jarinovska, K. 2011. *Izglītības tiesības: konstitucionālie aspekti Satversmes 112. panta kontekstā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 95–96.

Interneta resursi

19. ANO Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-starptautiskais-pakts-par-ekonomiskajam-socialajam-un-kulturas-tiesibam> [sk. 05.04.2020.].
20. Ģenerāladvokāta Maceja Špunara [Macie Szpunar] secinājumi. 12.12.2018. Lieta C-476/17: *Pelham GmbH, Moses Pelham, Martin Haas pret Ralf Hütter, Florian Schneider-Esleben*. Iegūts no: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=ECE7C7BF209A8972453281245CDA2677?text=&docid=208881&pageIndex=0&doclang=lv&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=9977060> [sk. 05.05.2020.].

21. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra un Eiropas Padome. 2015. *Rokasgrāmata par Eiropas tiesību aktiem bērnu tiesību jomā*. Iegūts no: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_LAV.PDF [sk. 20.03.2018.].
22. Valsts kanceleja. Par COVID-19. 01.04.2020. Iegūts no: <https://covid19.gov.lv/covid-19/par-covid-19> [sk. 03.04.2020.].
23. Veikša, I. 2019. Autordarbu izmantošana mācību materiālos. No *XX Turība University Conference "Human Values in the Digital Age"*. Rīga: Biznesa augstskola "Turība", 243–256. Iegūts no: <https://www.turiba.lv/en/research/scientific-conference/history-of-scientific-conferences/xx-international-scientific-conference-human-values-in-the-digital-age> [sk. 05.05.2020.].
24. Veikša, I. 27.02.2012. Autortiesības, to būtība un sabiedrība. Iegūts no: www.lvportals.lv/print.php?id=244566 [sk. 12.04.2020.].
25. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. 10.12.1948. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija> [sk. 05.05.2020.].
26. Cambridge Dictionary, a.v. "distance learning". Cambridge University Press. Iegūts no: www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/distance-learning [sk. 03.04.2020.].
27. Geist, M. 18.04.2002. Key case restores copyright balance. Iegūts no: www.theglobeandmail.com/technology/key-case-restores-copyright-balance/article4133884/ [sk. 01.04.2020.].
28. Griffiths, J. 23.09.2009. The "Three-step Test" in European copyright law – problems, and solutions. Iegūts no: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1476968 [sk. 04.05.2020.].
29. Thaddeus, F. 18.08.2010. *The Real Reason for Germany's Industrial Expansion?* Iegūts no: www.spiegel.de/international/zeitgeist/no-copyright-law-the-real-reason-for-germany-s-industrial-expansion-a-710976.html [sk. 05.05.2020.].
30. UNESCO. 2011. *Education Counts*. Iegūts no: www.unesdoc.unesco.org/images/0019/001902/190214e.pdf [sk. 15.04.2020.].
31. UNESCO. 2020. *Education: From disruption to recovery*. Iegūts no: www.hen.unesco.org/covid19/educationresponse [sk. 05.04.2020.].
32. United Nations. 10.12.1948. *Universal Declaration of Human Rights*. Iegūts no: www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/ [sk. 15.04.2020.].
33. Zoom Video Communications, Inc. 20.08.2020. *Zoom terms of service*. Iegūts no: www.zoom.us/terms [sk. 03.04.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.031-039>

Description of the Concept of Medical Technologies and Devices in Latvia in the Context of Robotics

Ph.D. Karina Palkova

ORCID: [0000-0002-6909-571X](https://orcid.org/0000-0002-6909-571X)

Rīga Stradiņš University, Latvia

karina.palkova@rsu.lv

Mg. iur. Artūrs Žukovs

zukovs.arturs2@gmail.com

Abstract

Nowadays one of the topical issues, from legal point of view, is technologies and robotics technologies and devices. Technologies and robotics technologies and devices have become dominant in various areas including business, banking sector and health-care. Technologies influence every aspect of daily life of modern society at home and work. Technologies, considering development of robotics, have a huge potential to transform public and private sectors. They provide modern and safe levels of services in various forms. The impact of technologies and robotics technologies will grow over time [11]. The article is devoted to definition of legal study of technologies and medical technologies and correlation between particular definitions with the definition of robotics in Latvia. General conclusions related to legal study of the subject shows lack of correct definition of medical technologies and unclear understanding of robotics technologies, artificial intelligence based medical devices from medical care perspective.

Keywords: medical technologies, robotics, rights.

Introduction

The development of technologies shows huge progress in various areas, and health-care is one of the most advanced ones where technologies work hand in hand with humans. Nowadays the issue of technologies and development of particular segment is

vital for future from the legal point of view. Advanced medical technologies such as artificial intelligence, VR/AR, 3D-printing, robotics or nanotechnology came in with a huge potential. The question remains about the legal regulation and interpretation of existing legal regulations in the area of medical technologies, devices from robotics perspective [11]. Medical devices have a fundamental role in healthcare by providing innovative solutions for prevention, monitoring, prediction etc. [3] National and international regulations of particular area have several approaches to support the development of technologies in healthcare [9]. The problem is to identify whether there is a difference between the definition of medical technologies, robotics technologies and devices in Latvia.

In Latvia, detention of medical devices is included in Medical Treatment law Section 2. The aim of the law is to govern public relationships in medical treatment in order to ensure qualified prophylaxis and diagnosis of diseases or injury, and also qualified medical treatment and rehabilitation of patients, and to determine special legal regulation provisions for economic activity of medical treatment institutions [5]. According to the medical technologies' detention given by the law, medical technologies are methods to be applied in medical treatment, medical devices and medicinal products [5]. The stated indicates that the definition consists of three important elements: medical treatment, medical devices and medical products. It means that the definition of medical technologies provides the area of interpretation using three elements mentioned before.

Results and Discussion

The definition states that medical treatment is part of medical technologies. However, a boarder interpretation of this has to be made. Medical treatment includes both individual medical devices with instructions for their use and a whole set of methodologies, for example, the method used in treatment is laser therapy etc. [2]. It means that the methods used in treatment should be seen as a set of medical and diagnostic activities of medical nature. Medical products, according to Pharmaceutical Law article 1 paragraph 17, are any substance or combination of substances which present properties that are needed in order to provide medical treatment for human and animal diseases. As well as to perform prophylaxis of such diseases, and any substance or combination of substances, which may be utilised or administered to humans or animals with the aim to either restore, correct or change physiological functions causing pharmacological, immunological or metabolic effects or make medical diagnosis [1].

Nevertheless, according to the Medical Treatment law Section 1 article 21, medicinal devices are all tools, appliances, devices, software, materials or other items which are used separately or together with other devices, including together with a software which the manufacturer thereof has intended for use in medical treatment in order to diagnose, prevent, monitor and heal illnesses or ease the course thereof, to diagnose, monitor, heal, ease or compensate injuries or physical deficiencies, to research, replace or change human anatomy or physiological processes, to control insemination and which

the intended basic activity on a human body surface or in a human body do not achieve by pharmacological, immunological or metabolic means, but it is possible to help to ensure functioning of a medical device with such means [5].

The use of particular medical technologies in medical treatment are confirmed by national regulations [1].

In accordance with Section 2 of the regulations, medical technologies are evaluated and approved by the Latvian State Agency of Medicines. The Agency approves medical technologies and makes registration of particular technologies in the database of medical technologies. It must be noted that there are several restrictions. The agency does not register technologies that describe a medicinal product which is used in accordance with the type of use specified in the instructions for use of the medicinal product and approve it in accordance with the regulatory enactments regarding the registration of medicinal products. It does not also register the devices that describe medical devices which are used in accordance with the type of use specified in the instructions for use and approved in accordance with the regulatory enactments regarding the registration of medical devices [12].

Medical devices are one of the many types of products that, like medicines, cosmetics, nutritional supplements, etc. products are available in Latvia. Only devices intended by the manufacturer for medical use – for prevention, diagnosis, monitoring, treatment of diseases – are considered to be medical devices. Medical devices (excluding medical devices used for in vitro diagnostics) are divided into the following classes: Class I, II a, II b and III medical devices as well as active implantable medical devices [12]. It is essential to identify and distinguish in vitro diagnostic devices from the common range of medical devices, in accordance with Article 7 of *Regulation (EU) 2017/746 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2017 on in vitro diagnostic medical devices*, which states that the scope of application of this Regulation should be clearly delimited from other legislation concerning products, such as medical devices, general laboratory products and products for research use only [11].

As mentioned, the issue of medical technologies is included in particular national regulations [1]. The regulation issued in accordance with Medical treatment Law.

There are no significant shortcomings in the regulation of medical technologies. With the amendments of 2019 on the basis of reorganisation, a rational decision was made, the effectiveness of which is too early to judge, as a relatively short period of time has elapsed since The State Agency of Medicines of Latvia took over the functions of The National Health Service. In qualification of responsibility, in the Authors' opinion, the issue has been solved, but with the greater involvement of the financial capacity institution, there is a reason to consider the entrusted functions to be realised as well. Medical technology is a set of tools for multi-profile healthcare that is based on scientific knowledge and for approval of which a specific process has been established.

With regard to medical devices, in accordance with Article 34 of Medical Treatment law, the head of a medical treatment institution is directly responsible for compliance

with the regulations issued by the Cabinet of Ministers. In its turn, in accordance with the Cabinet of Ministers regulations No 689 on the Procedure for Registration, Conformity Assessment, Distribution, Operation and Technical Supervision of Medical Devices, Section 163 [1], the head of a medical institution is responsible for compliance with these regulations in the medical institution, as well as for observance of the developed and introduced in the medical institution system of medical devices operation. In the context of determining liability, in the event of adverse consequences, it is important to note that Article 195 of the regulations provides that the manufacturer of a medical device is fully responsible for carrying out the necessary investigative actions in case of an accident, regardless of the location of accident detection and investigation, providing a time reference schedule starting from the time of manufacturer notification. The manufacturer shall send the initial report to The State Agency of Medicines of Latvia immediately.

However, according to Article 3 of the regulations The State Agency of Medicines of Latvia receives and stores information on the manufacturers of medical devices with a place of business in LV and medical devices manufactured by them, issues permits for the purchase of specially supplied medical devices without CE marking, receives, reviews and stores information received during the medical device notification procedure and performs vigilance of medical devices. Nevertheless, in accordance with Article 4 of the regulations, the Health Inspectorate of Latvia monitors and controls observance of requirements set out for medical devices. The Health Inspectorate of Latvia, as a market surveillance authority, supervises the market of medical devices, as well as controls devices in operation. At the same time, in accordance with Article 5 of the regulations, the conformity of medical devices is assessed by a body accredited by a national accreditation body in accordance with the legislation on assessment, accreditation, supervision of conformity assessment bodies and which is notified to the European Commission in accordance with legislation on the procedure for establishment of a notification body and on the procedure for taking a decision and notifying the European Commission of conformity assessment bodies performing conformity assessment in the regulated field or a conformity assessment body for medical devices notified by other European Union member states.

Problems arise in the regulation for medical devices. As mentioned above, the basic problem of the regulatory framework is related to insufficient legal supervision and insufficient setting of criteria. Which is proved by the need to implement a new regulations No 2017/745 and No 2017/746. The need for stricter state supervision will result in additional responsibilities both in increasing the responsibility of state institutions in the implementation of supervision functions, and in the obligations of medical devices developers to provide additional evidence to certify the safety of inventions.

Currently the European sector of medical devices is facing major changes in connection with the full entry into force of the regulations. Prior to drafting of the regulations, each country interpreted and applied the general principles and criteria set out in the directive for certification and supervision of medical devices in different ways. The different approaches did not contribute to the common goal of safe and transparent

use of medical devices in society. In addition, a different approach served to undermine public confidence in the safety of medical devices.

The single framework will harmonise Member States' approaches in the sphere of medical devices by providing stricter monitoring mechanisms and reducing administrative burdens for manufacturers by reducing the need for multiple submissions. In addition, a common EUDAMED system will be provided, which will bring together all EU medical devices in one place, ensuring a more convenient and efficient implementation of control functions and providing public access to the system data. At the same time, EUDAMED will contain:

- 1) Electronic business registration system;
- 2) Device unique identification system;
- 3) Devices registration electronic system;
- 4) Electronic system of notified bodies and certificates;
- 5) Electronic clinical trials system;
- 6) Electronic vigilance and after-market monitoring system;
- 7) Electronic market surveillance system [6].

In this way, implementation of regulations and application of the EUDAMED system will lead to a clearer, faster and more accurate flow of information. The functioning of notified bodies, market surveillance functions will be improved, more specific and detailed requirements for medical devices and related products will be set forward; for example, the use of clinical data, transparency of medical device information will be ensured and international coordination between EU institutions and Member States will be enhanced.

Unlike the medicines regulatory system, national competent authorities do not register medical devices before they are placed on the market in Ireland or Europe. The regulatory framework for medical devices involves notified bodies (independent technical organisations, many of which operate commercially) that assess medical devices throughout the EU and affix the CE marking if they are allowed to be placed on the market. This system is designed to take into account the huge number of different devices and different technologies, while maintaining regulation through market supply and demand [9].

From a legal point of view, it would also be useful to set up a single EU medical device monitoring unit capable of carrying out independent inspections and monitoring of all medical devices. This would ensure the full rights of consumers (patients) to safe medical devices. Starting from a single framework to the application of uniform evaluation and certification criteria. Of course, considering the economic aspect, establishment of such an institution would require significant human and financial resources, but, in the Authors' opinion, it is feasible. Given that there is a body at national level in each European Union Member State to which the supervision of medical devices is delegated, it is possible to provide the necessary training for relevant staff and to set up a single European Union body to perform the same supervisory functions in the interests of entire European Union. The Authors believe that such a single EU body will not be able to perform technological assessment of all medical devices on a permanent basis;

therefore, such a body would need direct, wide-ranging cooperation with multi-profile scientific institutions. In the Authors' opinion, such a model would reduce the possible risks of fraudulence, when the invited commercial institution would act as a specialist in the examination of the specific technology. In turn, the issue of funding would be solved by the participation fee of each Member State (reducing the need for supervision of national medical devices by transferring the relevant funding for the maintenance of institutions to the budget of the joint institution) [8].

As mentioned above, medical technology sector is often considered to be one of the most innovative sectors. The European regulatory framework is generally considered to have the aim to promote a favourable environment for product innovation. The main priority is to provide a regulatory framework that is strong and consistent enough to ensure that innovation is safe and timely, and the new regulatory framework should facilitate this. This sector continues to expand rapidly, especially in the following areas:

- 1) more and more combined products are being created, where medical device technologies are combined with medicines, tissues, cells and genetic therapies;
- 2) new programmes and digital health technologies are being developed to make diagnoses, help make clinical decisions and monitor health;
- 3) new production techniques, such as 3D printing, provide wider access to health-care products and allow them to be better tailored to individual needs [6].

The Authors conclude that in accordance with the content of Regulation No 2017/745, the norms do not distinguish between automated, semi-automated or independent medical devices. At the same time, it follows from the definition of the Regulation that the provisions of the Regulation apply to all medical devices (including robotics and MI technologies that are applicable to medical care). On the other hand, Part 12 of the Regulation provides that devices which are also machinery within the meaning of point (a) of the second paragraph of Article 2 of Directive 2006/42/EC which falls within the scope of the mentioned Directive also complies with the essential health and safety requirements set out in Annex I to that Directive, to the extent that those requirements are more specific than the general safety and performance requirements set out in Chapter II of Annex I to this Regulation. According to Article 35 of the Regulations, if a medical device is a machine, it is subject to not only provisions of Section 3.2 of these Regulations within the meaning of the legislation on the safety of machinery, but also essential requirements for the safety of machinery and risk analysis [7].

In its turn, the Cabinet of Ministers Regulation No 195 on Safety Regulations for Machinery is the norms incorporated in Directive 2006/42/EC of the European Parliament and of the Council on machinery, and amending Directive 95/16/EC. According to Directive No 2006/42/EC and Cabinet of Ministers Regulation No 195 "machinery" means (at least one of the definitions:

- 1) an assembly of connected parts or components for a special purpose, at least one of which is movable, fitted or intended to be fitted with a propulsion system which does not directly use human or animal force;

- 2) an assembly referred to in the first indent, which lacks only the components necessary to secure it in place or to connect it to energy and propulsion sources;
- 3) an assembly referred to in the first and second indents, which is ready for installation and can function in that condition only if it is mounted on a vehicle or installed in a building or structure;
- 4) assemblies consisting of the machinery referred to in the first, second and third indents or of the partly completed machinery in which, for achievement of one purpose, machinery is arranged and operated in such a way that it functions as a single unit;
- 5) an assembly consisting of parts or components joined together for the purpose of lifting loads and / or persons, at least one of which is moving, and the only source of energy being directly applied human power [4].

It follows from the regulatory context that, for example, certain robotic medical devices, namely a wheelchair, by means of which a patient moves, also qualify as both a machine and a medical device, and will therefore be subject to the obligations imposed by both regulations. On the other hand, it can be concluded from the content of Directive No 2006/42/EC and Regulation No 2017/745 that the norms do not regulate robotics technologies and related issues, as the regulation does not provide legal norms on data to be used in technology operation, nor other tools and values, used in robotics technology. In case of robotic equipment, provisions of that Directive may apply only in certain cases, such as an automated mobility device [4]. Given that currently there is no specific regulation on robotics, provisions of this directive (which are integrated at national level) are the closest legal framework that currently exists.

Conclusion

Technological development creates both new medical devices, for qualification and testing of which the existing criteria are applicable, and such technologies, for the application of which in medicine there are no analogues and for the identification of which new criteria and separate regulatory regulations are required. Consequently, the Authors see a loophole in the legal framework in the field of medical devices, which should be addressed in view of technological innovations expected in the near future, because although the developed rules in the form of regulations has not yet entered into force, it is clear that the norms contained in the regulations will not be sufficient to regulate the most complex future technologies, such as MI.

Technologies considering development of robotics has a huge potential to transform public and private sectors. In Latvia, considering current legal documents and European Union documents there are several problems in the field of legal definitions mentioned before.

The local legal regulation must be improved considering huge progress in medical technologies and robotics. Unclear understanding of robotics technologies, artificial intelligence-based medical devices, medical technologies leads to incorrect applicability

of current legal documents in practical cases. It is necessary on national level to review the national legal documents, rules and introduce a new definition in the field of medical technologies, devices etc. The explanation of robotics and Artificial intelligence-based technologies must be included in legal documents.

Medicīnisko tehnoloģiju un ierīču jēdzienu raksturojums Latvijā robottehnoloģiju kontekstā

Kopsavilkums

Raksts veltīts sabiedrībai aktuālas tēmas izpētei – par straujās tehnoloģiskās attīstības iespaidā radīto jauno robotisko un mākslīgā intelekta vadīto ierīču izmantošanas regulējuma nepieciešamību tiesību subjektu tiesisko attiecību sakārtošanai. Rakstā analizēts veselības aprūpē izmantojamo daudzfunkcionālo iekārtu lietošanas tiesiskais regulējums, kā arī tā ietekme uz pacientu tiesību ievērošanu.

Robotikas tehnoloģijas un ierīces tiek aktīvi izmantotas veselības aprūpes procesā, it īpaši diagnostikā. Šīs tehnoloģijas ietekmē gandrīz visus mūsdienu sabiedrības ikdienas aspektus un ir kļuvušas par dominējošām dažādās jomās, tostarp uzņēmējdarbībā, banku sektorā un veselības aprūpē. Ņemot vērā robotikas attīstību, šīm tehnoloģijām ir milzīgs potenciāls gan publiskajā, gan arī privātajā sektorā. Laika gaitā robotikas tehnoloģiju ietekme pieaugs, un pieaugs arī tiesiskā aspektā pētāmo problēmjautājumu klāsts.

Līdz ar to ļoti svarīga ir tehnoloģiju un medicīnas tehnoloģiju juridisko problēmjautājumu definēšana, korelācija starp konkrētām definīcijām, kā arī robotikas definīcija Latvijā. Vispārīgi secināms, ka medicīnisko tehnoloģiju jomā trūkst skaidru definīciju, kas sniedz nepārprotamu izpratni par robotikas tehnoloģijām, mākslīgā intelekta robottehnoloģijām, medicīnas ierīcēm u.c. Mūsdienās tehnoloģiju jautājums un konkrēta segmenta attīstība nākotnē ir būtiska no juridiskā viedokļa. Piemēram, attīstoties medicīnas tehnoloģijām, kas balstītas uz mākslīgā intelekta sistēmām, novērojams liels potenciāls diagnostikas kontekstā.

Taču tehnoloģiskais progress šobrīd ir daudz straujāks nekā jauno tiesību attīstība. Joprojām aktuāls ir jautājums par nākotnes tiesisko regulējumu un esošo tiesisko regulējumu, tā interpretāciju medicīnas tehnoloģiju, ierīču jomā. Medicīniskām ierīcēm, piedāvājot novatoriskus risinājumus profilaksei, novērošanai, prognozēšanai utt., ir būtiska loma veselības aprūpē. Nacionālajos un starptautiskajos tiesību aktos vērojamas vairākas pieejas, lai atbalstītu tehnoloģiju attīstību veselības aprūpē. Taču problēma ir noteikt, vai Latvijā pastāv atšķirība starp medicīnas tehnoloģiju, robotikas tehnoloģiju un ierīču definīciju. Jāatzīst, ka robottehnoloģiju, mākslīgā intelekta ierīču tiesiskais regulējums Latvijā šobrīd nav pilnīgs, kaut arī jauno robottehnoloģiju un mākslīgā intelekta ierīču izgudrošanas, ražošanas un pielietošanas iespaidā tiesiskā regulējuma pilnveides nepieciešamība arvien palielinās.

References

1. Ārstniecībā izmantojamo medicīnisko tehnoloģiju apstiprināšanas un jaunu medicīnisko tehnoloģiju ieviešanas kārtība: Ministru kabineta 28.06.2005. noteikumi Nr. 468. (Eng. Procedures for Approval of Medical Technologies Used in Medical Treatment and Introduction of New Medical Technologies: Cabinet Regulation No 468 of 28 June 2005). *Latvijas Vēstnesis*, 102, 01.07.2005.
2. Ārstniecības personu un ārstniecības atbalsta personu reģistra izveides, papildināšanas un uzturēšanas kārtība: Ministru kabineta 24.05.2016. noteikumi Nr. 317 (Eng. Procedures for the Establishment, Supplementation and Maintenance of the Register of Medical Practitioners and Medical Support Persons: Cabinet of Ministers 24.05.2016 Regulation No 317). *Latvijas Vēstnesis*, 102, 27.05.2016.
3. Einav, S., Ranzani, O. T. (2020). Focus on better care and ethics: Are medical ethics lagging behind the development of new medical technologies? *Intensive Care Medicine*, 46 (8), 1611–1613.
4. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva Nr. 2006/42/EK (2016. gada 17. maijs) par mašīnām, un ar kuru groza Direktīvu 95/16/EK (Eng. Directive 2006/42/EC of the European Parliament and of the Council of 17 May 2016 on machinery, and amending Directive 95/16/EC). *Oficiālais Vēstnesis*, L 157/24, 09.06.2006.
5. Medical Treatment Law. (1997). *Latvijas Vēstnesis*, 167/168, 01.07.1997. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/44108>. [Accessed on 12.07.2020].
6. Medicīniskās ierīces un to tiesiskais regulējums (Eng. Medical devices and their legal regulation). Available: https://www.zva.gov.lv/sites/default/files/inline-files/MI%20un%20to%20tiesiskais%20regul%C4%93jums_0.pdf [Accessed on 16.11.2019].
7. Medicīnisko ierīču reģistrācijas, atbilstības novērtēšanas, izplatīšanas, ekspluatācijas un tehniskās uzraudzības kārtība: Ministru kabineta 28.11.2017. noteikumi Nr. 689 (Eng. Procedures for Registration, Conformity Assessment, Distribution, Operation and Technical Supervision of Medical Devices: Cabinet of Ministers 28.11.2017 Regulation No 689). *Latvijas Vēstnesis*, 237, 30.11.2017.
8. Palkova, K. (2019). Impact of the Robotics Era on Healthcare System. *Socrates* (Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law), 2 (14), 47–51.
9. Public Health. An official website of the European Union. Available: https://ec.europa.eu/health/md_sector/overview_en. [Accessed on 12.07.2020].
10. Robotics 2020: 2014–2020. (2013). Strategic, Research Agenda for Robotics in Europe. EuRobotics aishb. Available: https://ec.europa.eu/research/industrial_technologies/pdf/robotics-ppp-roadmap_en.pdf. [Accessed on 12.07.2020].
11. Robotics 2020. (2015). Multi-Annual Roadmap for Robotics in Europe Call 2 ICT24 (2015) – Horizon 2020. Available: https://www.eu-robotics.net/cms/upload/downloads/ppp-documents/Multi-Annual_Roadmap2020_ICT-24_Rev_B_full.pdf [Accessed on 12.07.2020].
12. The State Agency of Medicines of Latvia. Available: <https://www.zva.gov.lv/en/industry>. [Accessed on 12.07.2020].

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.040-050>

Policijas veiktās administratīvās aizturēšanas tiesiskums

Dr. iur. Aleksandrs Matvejevs

*Daugavpils Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte,
Tiesību katedra, Latvija
aleksandrsmatvejevs5@inbox.lv*

Kopsavilkums

Rakstā aplūkotas problēmas, kas saistītas ar administratīvās aizturēšanas procedūru piemērošanu kā līdzekli administratīvā procesa nodrošināšanai. Balstoties uz prakses analīzi, rakstā tiks atklāta virkne tiesību aktu nepilnību un izvirzīti konkrēti priekšlikumi to pilnveidošanai.

Atslēgvārdi: administratīvā piespiešana, administratīvā aizturēšana, administratīvās aizturēšanas termiņi.

Ievads

Jautājums par policijas veiktās administratīvās aizturēšanas tiesiskumu kļuva publiski aktuāls pēc tam, kad Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2020. gada 13. februārī pasludināja spriedumu lietā *Zelčs pret Latviju* [13]. Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka lietā pieļauts Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. panta 1. punkta pārkāpums.

Atbildot uz iesniedzēja sūdzību par aizturēšanas pamatojumu, Latvijas valdība apšaubīja Konvencijas 5. panta 1. punkta piemērojamību, jo iesniedzēja situācija būtu uzskatāma par pārvietošanās brīvības ierobežojumu, ko pieļauj Konvencijas 4. protokola 2. pants. Latvijas valdība norādīja, ka iesniedzējs policijas automašīnā atradās vienu stundu un 38 minūtes, kamēr tika veikts alkohola tests un sastādīti administratīvie protokoli. Pēc dokumentu noformēšanas iesniedzējs tika nekavējoties atbrīvots. Savukārt iesniedzējs apgalvoja, ka viņa aizturēšana ir bijusi nepamatota, tās laikā viņš nevarēja izkāpt no automašīnas, piezvanīt saviem tuviniekiem vai doties uz tualeti; policijas darbinieki bija viņu iegrūduši mašīnā, turklāt izdarījuši spiedienu, lai dokumenti tiktu noformēti pēc iespējas ātrāk.

Pievēršoties iesniedzēja sūdzībām, Eiropas Cilvēktiesību tiesa visupirms atgādināja, ka Konvencijas 5. panta 1. punktā ietvertu tiesību uz brīvību mērķis ir aizsargāt personas fizisku brīvību. Lai konstatētu, ka kādam ir atņemta brīvība, ir jāvērtē individuālā situācija un citi apstākļi, piemēram, ierobežojuma ilgums, tā piemērošanas veids. Arī laika ziņā ļoti īsi periodi var būt brīvības atņemšana Konvencijas 5. panta 1. punkta izpratnē. Tiesa piekrita, ka iesniedzēja aizturēšana notika ar mērķi sastādīt administratīvā pārkāpuma protokolu un tā ilga mazāk nekā divas stundas. Tiesa konstatēja, ka nav strīda par to, ka policijas darbinieki ievietoja iesniedzēju policijas automašīnā. Taču Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka lietas materiālos nav rasts apstiprinājums tam, ka iesniedzējs jebkurā brīdī varēja izkāpt no policijas auto vai kā citādi iebilst pret policijas lēmumu, tādēļ Eiropas Cilvēktiesību tiesa secināja, ka iesniedzēja brīvība ir tikusi ierobežota Konvencijas 5. panta 1. punkta izpratnē.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa nepiekrita valdības izvirzītajam argumentam, ka iesniedzējs nav cietis tik būtisku tiesību aizskārumu, lai to izskatītu starptautiska tiesa. Uzsverot tiesību uz brīvību nozīmi demokrātiskā sabiedrībā un ņemot vērā iesniedzēja apgalvojumu, ka viņa brīvība tikusi ierobežota, pārkāpjot nacionālā tiesību akta normas, Eiropas Cilvēktiesību tiesa uzskatīja, ka iesniedzēja sūdzība ir jāizskata pēc būtības.

Vērtējot iesniedzēja sūdzību pēc būtības, Eiropas Cilvēktiesību tiesa atgādināja, ka gadījumā, ja tiek ierobežota personas brīvība, Konvencijas 5. panta 1. punkts noteic, ka aizturēšanai ir jānotiek saskaņā ar likumu. Likuma normai, uz kuras pamata notiek personas aizturēšana, ir jābūt ne tikai skaidrai, lai nodrošinātu vienveidīgu tās piemērošanu, bet arī saprotamai tai personai, pret kuru šī norma tiek piemērota.

Ņemot vērā iepriekš minēto, ir izvirzīts šāds pētījuma mērķis: izpētīt administratīvās aizturēšanas tiesisko regulējumu starptautiskos un nacionālajos tiesību aktos.

Pētījuma objekts ir administratīvās aizturēšanas tiesiskais pamats, pētījuma materiāls – administratīvās aizturēšanas tiesiskā regulējuma normas. Pētījuma mērķa sasniegšanai tika izmantotas vairākas zinātniskās pētniecības metodes: analītiskā metode – analizējot administratīvās aizturēšanas tiesisko regulējumu; induktīvā un deduktīvā metode – izdarot secinājumus par administratīvās aizturēšanas tiesiskā regulējuma nepilnībām un pilnveidošanas nepieciešamību.

Pētījuma teorētiskais pamats galvenokārt ir starptautiskie un nacionālie tiesību akti, kuri regulē administratīvās aizturēšanas kārtību.

Personas administratīvā aizturēšana

Latvijas Republikas Satversmes 94. pantā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu [1].

Tiesību uz brīvību un personas neaizskaramības princips nozīmē, ka nevienai personai nedrīkst atņemt brīvību, tomēr, kā jau vairākums citu cilvēktiesību un pamatbrīvību, tās nav absolūtas jeb, precīzāk sakot, tās var tikt pakļautas konkrētiem tiesiskiem

ierobežojumiem. Valsts nedrīkst patvaļīgi pārkāpt cilvēka tiesības; cilvēktiesību dokumenti strikti nosaka tos gadījumus, kad šīs tiesības var tikt ierobežotas [16].

ANO Ģenerālās asamblejas 1988. gada 9. decembra rezolūcijā “Principu apkopojums par visu personu aizsardzību, kas jebkādā veidā aizturētas vai atrodas apcietinājumā” [9] ir noteikts, ka aizturētā persona (*detained person*) ir jebkura persona, kurai ir atņemta personiskā brīvība, izņemot gadījumus, kas saistīti ar tās notiesāšanu par noziegumu; savukārt aizturēšana (*detention*) ir aizturētās personas stāvoklis atbilstoši iepriekšminētajai definīcijai.

Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse neaizliedz personas brīvības atņemšanu vai ierobežošanu vispār, bet gan aizliedz to veikt bez tiesiska, t. i., likumā noteikta, pamata. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas [8] 5. panta 1. punkta c apakšpunkts nosaka, ka personas aizturēšanai (brīvības atņemšanai) jābūt samērīgai, proti, to var piemērot tikai kā galēju līdzekli, kad citi līdzekļi vairs nav pieejami vai tie acīmredzami nesniegtu vajadzīgo rezultātu. Šī panta 1. punkta e apakšpunktā noteikts, ka ir atļauts likumīgi aizturēt personas, lai aizkavētu infekcijas slimību izplatīšanos, vai garīgi slimas personas, alkoholiķus vai narkomānus, vai kļaidoņus. Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzinusi, ka Konvencijas 5. panta 1. punkta e apakšpunktā tiek atļauta brīvības atņemšana tādēļ, ka persona apdraud sabiedrības drošību un šo personu aizturēšana var būt nepieciešama viņu pašu interesēs.

Likuma “Par policiju” [7] 12. panta pirmās daļas 9. punkts piešķir policijas darbiniekam tiesības nogādāt personas, kuras alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu lietošanas rezultātā zaudējušas spēju patstāvīgi pārvietoties vai orientēties vai var nodarīt kaitējumu apkārtējiem vai pašas sev, iestādēs, kas sniedz atskurbšanas pakalpojumus, ārstniecības iestādēs vai mājoklī.

Savukārt likuma “Par policiju” [7] 12. panta pirmās daļas 10. punkts piešķir policijas darbiniekam tiesības uz rakstveida pieteikuma pamata aizturēt personas, kuras mājoklī atrodas alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu reibuma stāvoklī un var nodarīt kaitējumu sev vai apkārtējiem cilvēkiem, vai gadījumā, ja apkārtējie cilvēki baidās palikt vienatnē ar šo personu un nav cita pamata tās aizturēšanai, uzturēt tādas personas policijas iestādē, līdz zudis apdraudējuma pamats, bet ne ilgāk par 12 stundām. Policijas darbiniekam piešķirtās tiesības var uzskatīt par preventīvo aizturēšanu [17]. Šodien nevienā tiesību aktā nav definēts jēdziens “preventīvā aizturēšana”. Turklāt likumā “Par policiju” nav noteikts, kādi dokumenti ir jānoformē pēc personas aizturēšanas.

Praksē personas aizturēšanas laikā policijas darbinieks ar personu pārrunā notikumu un par šo notikumu sastāda dienesta ziņojumu, kurā norāda notikušā apstākļus (iereibušās personas uzvedības aprakstu mājoklī un policijas iestādē), fizisko stāvokli un personas vizuālos miesas bojājumus (ja tādi ir konstatēti), rakstveida pieteikuma iesniedzēja un citu personu informāciju par notikumu, kā arī izvērtējumu par nepieciešamību personu reibuma stāvoklī turēt policijas iestādē.

Aizturēšanas pamats var būt tikai personas rīcība, kas liecina, ka viņa var nodarīt kaitējumu sev vai apkārtējiem cilvēkiem, vai arī tas, ka apkārtējie cilvēki baidās palikt vienatnē ar šo personu un šim bailēm ir pamats, kas var būt saistīts ar iepriekšējo pieredzi, nonākot šādā situācijā, bet ne reibuma stāvoklis. Problēmjaudājums: kur ievietot aizturētās personas, kuras atrodas alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu reibuma stāvoklī.

Latvijas Republikas Augstākā padome ar 1991. gada 4. jūnija lēmuma "Par Latvijas Republikas likuma "Par policiju" spēkā stāšanās kārtību" [7] 8. punkta 2. apakšpunktu uzdeva Latvijas Republikas Ministru padomei noteikt kārtību un termiņus, kādos veselības aizsardzības iestādēm no milicijas iestādēm tiks nodota funkcija – alkoholiķu, toksikomānu un narkomānu atskurbināšana, kā arī nepieciešamā ārstēšanas režīma piemērošana viņiem. Latvijas Republikas Ministru Padomei dotais uzdevums netika izpildīts, un alkoholiķu, toksikomānu un narkomānu atskurbināšanas jautājums starp valsts iestādēm neveiksmīgi tiek risināts jau kopš 1991. gada. Galvenā problēma – noteikt valsts tiešās pārvaldes institūciju, kuras pienākumos ietilptu atskurbināšanas telpu izveides un uzturēšanas pasākumu organizēšana, kā arī par nepieciešamo normatīvo aktu sagatavošanu atskurbtuvju darbības tiesiskā statusa noteikšanai.

Ministru kabineta 2014. gada 16. decembra sēdē tika izskatīts informatīvais ziņojums "Par atskurbšanas telpu tiesisko statusu un pašvaldību labās prakses iniciatīvām atskurbšanas telpu nodrošināšanā" [19]. Šajā ziņojumā tika norādīts, ka attiecībā uz pašvaldību iesaisti atskurbtuvju darbības izpildē un šīs funkcijas nodošanu pašvaldību autonomajā kompetencē Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija uzskata, ka šādi jautājumu varētu risināt tikai tad, ja pašvaldības mērogs būtu atbilstošs optimāla atskurbtuvju tīkla izveidei un pašvaldības veidotos ap 30 lielākajām pilsētām.

Valsts kontrole 2018. gada 22. februāra revīzijas kopsavilkuma ziņojumā "Kā pašvaldībās tiek nodrošināta sabiedriskā kārtība" iesaka Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai sadarbībā ar Veselības ministriju, Iekšlietu ministriju, Tieslietu ministriju, Finanšu ministriju un Latvijas Pašvaldību savienību izstrādāt atskurbināšanas pakalpojuma normatīvo regulējumu, nosakot tā sastāvu un par pakalpojuma sniegšanu atbildīgās institūcijas, lai sakārtotu atskurbināšanas pakalpojuma sniegšanu un pārtrauktu līdzekļu piešķiršanu no valsts budžeta programmas "Līdzekļi neparedzētiem gadījumiem" [20].

Ministru kabinets 2020. gada 8. septembrī pieņēma noteikumus Nr. 570 "Higiēnas prasības personu atskurbināšanas pakalpojumu nodrošināšanai", kas stāties spēkā 2021. gada 1. janvārī. Noteikumi nosaka higiēnas prasības pakalpojuma sniedzējam, kas sniedz atskurbināšanas pakalpojumu personām, kuras atrodas alkohola vai citu apreibinošo vielu ietekmē un kurām nav nepieciešama neatliekamā medicīniskā palīdzība [10].

Valsts policijas iestādes struktūrvienībās nav speciāli ierīkotas telpas, lai aizturētu personas, kuras atrodas alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu reibuma stāvoklī. Valsts policijas iestādes struktūrvienībās ir ierīkotas tikai pagaidu turēšanas telpas. Pagaidu turēšanas telpu aprikošanas prasības nosaka Ministru kabineta 2009. gada 7. jūlija

noteikumi Nr. 735 “Kārtība, kādā personas tiek ievietotas un turētas pagaidu turēšanas vietās, un prasības šādu vietu aprikošanai” [11]. Saskaņā ar noteikumu prasībām pagaidu turēšanas telpas platībai ir jābūt vismaz 3 m² un tai ir jābūt aprīkotoi ar solu, kas piestiprināms pie grīdas. Turklāt pagaidu turēšanas telpā (vietā) jāizvieto atsevišķi sievietes, vīrieši, nepilngadīgie un pilngadīgie.

Ministru kabineta 2009. gada 7. jūlija noteikumos Nr. 735 “Kārtība, kādā personas tiek ievietotas un turētas pagaidu turēšanas vietās, un prasības šādu vietu aprikošanai” [11] ir noteikts, ka pagaidu turēšanas telpā (vietā) personas ievieto uz laiku līdz četrām stundām. Tātad nedrīkst aizturēto personu ievietot līdz 12 stundām, kā tas ir noteikts likumā “Par policiju”.

Aizturēto personu turēšanas kārtības likuma [2] 1. panta 2. punktā noteikts, ka īslaicīgās aizturēšanas vietā, ja nepieciešams, var ievietot administratīvi aizturētās un arestētās personas, kā arī apcietinātās un notiesātās personas procesuālo darbību veikšanai. Meklēšanā esošās apcietinātās personas un ar brīvības atņemšanu notiesātās personas pēc aizturēšanas var ievietot īslaicīgās aizturēšanas vietā līdz to pārvietošanai uz izmeklēšanas cietumu vai brīvības atņemšanas iestādi, bet ne ilgāk par septiņām darba dienām. Likumā noteiktajos gadījumos īslaicīgās aizturēšanas vietā var ievietot personas, kuras aizturētas Imigrācijas likumā noteiktajā kārtībā, izņemot mazāk aizsargātās personas.

Administratīvi aizturēt personu un ievietot īslaicīgās aizturēšanas vietā var tikai tad, ja ir konstatēts likumīgs pamats, proti, persona ir izdarījusi administratīvo pārkāpumu. Administratīvās atbildības likuma [3] 71. panta 1. punktā noteikts, ka administratīvo aizturēšanu piemēro gadījumos, kad ir nepieciešams noskaidrot pie atbildības saucamās personas identitāti vai pārtraukt administratīvo pārkāpumu un persona nereaģē uz aicinājumu pārtraukt pārkāpumu. Savukārt 71. panta 5. punktā noteikts, ka aizturēt personu drīkst ne ilgāk kā uz četrām stundām. Personas aizturēšanas laiku skaita no faktiskās aizturēšanas brīža. Personai, kas atradies alkoholisko dzērienu ietekmē vai reibumā, narkotisko vai citu apreibinošo vielu ietekmē vai reibumā, administratīvās aizturēšanas laiku skaita no brīža, kad persona spēj adekvāti uztvert notiekošo. Šobrīd nevienā tiesību aktā nav definēts šis brīdis vai termins “atskurbšana”. Turklāt atskurbšanas sākotnējā robeža katram cilvēkam var būt atšķirīga. Savukārt atskurbšanu no narkotiskajām vai citām apreibinošām vielām medicīniski var konstatēt tikai ārsti [15, 253].

Likuma “Par policiju” [7] 12. panta pirmās daļas 17. punkts piešķir policijas darbiniekam tiesības, lai konstatētu, vai personas ir lietojušas alkoholu, narkotiskās, psihotropās vai toksiskās vielas, normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā tās pārbaudītu ar ekspresdiagnostikas testu narkotisko un psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai, portatīvām alkohola koncentrācijas noteikšanas mērierīcēm vai nogādātu šīs personas pārbaudes izdarīšanai ārstniecības iestādē, ja atzinums nepieciešams, lai apstiprinātu vai atspēkotu likumpārkāpuma faktu vai objektīvi izskatītu lietu par likumpārkāpuma izdarīšanu.

2008. gada 2. jūnija Ministru kabineta noteikumos Nr. 394 “Alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu ietekmes pārbaudes kārtība” [12] ir noteikta kārtība, kādā

veicamas pārbaudes. Administratīvās atbildības likuma [3] 71. panta 5. punktā noteikts, ka administratīvās aizturēšanas laiku skaita no brīža, kad persona spēj adekvāti uztvert notiekošo; administratīvi aizturētā persona ir jānogādā medicīniskā iestādē pārbaudes izdarīšanai, lai objektīvi izskatītu lietu par likumpārkāpuma izdarīšanu un pamatotu aizturēšanas ilgumu un piemērošanas veidu. Ja personai ir konstatēta smaga alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu intoksikācija, kas var apdraudēt personas dzīvību, tā ir obligāti jānogādā medicīniskā iestādē.

Ārstniecības likuma [5] 62. pants nosaka, ka gadījumos, kad sakarā ar alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu lietošanu, piedalīšanos azartspēlēs vai datorspēlēs slimnieks izdara sabiedriski bīstamas darbības, sistemātiski izdara administratīvos pārkāpumus vai ar savu rīcību apdraud sevi, savus tuvākos radniekus vai sabiedrību, tiek piemēroti likumā noteiktie sociālās un psihosociālās rehabilitācijas piespiedu līdzekļi, bet nepilngadīgajiem – audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi.

Savukārt Ārstniecības likuma 63. pantā ir noteikti alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu, azartspēļu vai datorspēļu atkarības slimnieka sociālās un psihosociālās rehabilitācijas piespiedu līdzekļi:

- 1) ņemšana policijas profilaktiskajā uzskaitē un policijas rakstveida brīdinājums, ka slimniekam jāizbeidz alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu lietošana, piedalīšanās azartspēlēs vai datorspēlēs un ar to saistītu administratīvo pārkāpumu izdarīšana, kā arī obligāti jāsāk ārstēšanās;
- 2) ņemšana narkoloģiskajā uzskaitē un motivācijas veidošana, lai ieinteresētu slimnieku sākt labprātīgu ārstēšanos no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu, azartspēļu vai datorspēļu atkarības;
- 3) tiesas nolēmums par notiesātā pienākumu ārstēties.

Administratīvās atbildības likuma [3] 78. panta 1. punkts nosaka, ka procesuālās darbības protokolā fiksē izmeklēšanas darbību veikšanu un iegūtos pierādījumus, kā arī procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanu. Vienā protokolā var fiksēt vairākas procesuālās darbības. Procesuālās darbības protokolā var ietvert lēmumu.

Jāuzsver tas, ka personas administratīvās aizturēšanas faktam ir būtiska ietekme uz personas pamattiesībām; šī procesuālā darbība ir jāfiksē atsevišķā administratīvās aizturēšanas protokolā. Administratīvajai aizturēšanai jābūt saprotamai tai personai, pret kuru šī norma tiek piemērota. Administratīvās aizturēšanas protokolā ir jābūt ietvertai informācijai par to, ka aizturētajai personai ir izskaidrotas tās tiesības.

Aizturētajai personai ir tiesības

- 1) uzaicināt aizstāvi;
- 2) pieprasīt, lai par aizturēšanu paziņo tās tuviniekam, mācību iestādei vai darba devējam; ar nepilngadīgas personas aizturēšanu obligāti paziņo tās pārstāvim;
- 3) iepazīties ar aizturēšanas protokolu un saņemt informāciju par aizturētā tiesībām un pienākumiem;
- 4) izteikt savu viedokli par aizturēšanas pamatotību.

Administratīvās aizturēšanas vispārīgais termiņš ir četras stundas no personas faktiskās aizturēšanas brīža, tādēļ aizturēšanas protokolā ir precīzi jānorāda faktiskais aizturēšanas laiks un piemērošanas veids, kā arī jānorāda aizturēšanas tiesiskais pamatojums (kad persona ir izdarījusi administratīvo pārkāpumu, kurš ir noteikts tiesību akta normā, kā rezultātā ir nepieciešams noskaidrot tās identitāti vai pārtraukt administratīvo pārkāpumu, ja persona nereaģē uz aicinājumu pārtraukt pārkāpumu).

Ja administratīvās aizturēšanas termiņš tiek pārsniegts, administratīvi aizturētajai personai ir tiesības uz atlīdzību, ko nosaka Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzības likuma 5. pants [6].

Aizturēšanas protokolu paziņo personai, uz kuru tas attiecas, proti, administratīvi aizturētajai personai. Administratīvās aizturēšanas protokolu paraksta amatpersona, kura to sastādījusi, un persona, uz kuru tas attiecas un kura piedalās procesuālās darbības veikšanā. Ja persona atsakās parakstīt protokolu, par to protokolā izdara ierakstu.

Administratīvā aizturēšana var būt saistīta ar vairāku izmeklēšanas darbību veikšanu, piemēram, ar apskati, aplūkošanu, mantu un dokumentu izņemšanu.

Likuma "Par policiju" [7] 12. panta pirmās daļas 4. punkts piešķir policijas darbiniekam tiesības sastādīt protokolus par administratīvajiem pārkāpumiem, likumā paredzētajos gadījumos un kārtībā nogādāt policijas iestādē likumpārkāpējus, izdarīt viņu personas apskati, mantu un dokumentu izņemšanu un apskati, administratīvi aizturēt likumpārkāpējus un veikt citus likumā noteiktos pasākumus administratīvo pārkāpumu lietvedības nodrošināšanai, kā arī piemērot viņiem administratīvos sodus vai noteiktā kārtībā nosūtīt protokolus pēc piekritības.

Personas apturēšana

Likums "Par policiju" [7] nosaka, ka policija ar savu darbību nodrošina personu tiesību un brīvību ievērošanu. Šo tiesību un brīvību ierobežošana ir pieļaujama, tikai pamatojoties uz likumu un likumā noteiktajā kārtībā. Ikreiz, kad policijai nākas ierobežot personu tiesības un brīvības, policijas darbinieks sniedz tām paskaidrojumu, kurā pamato katru konkrēto ierobežojumu. Šādos gadījumos pēc personu pieprasījuma policijas darbiniekam jānosauc savs uzvārds, amats un dienesta vieta, kā arī jāuzrāda dienesta apliecība.

Policijai, darbojoties sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības nodrošināšanā, jārealizē dažādi tiesiskie ierobežojumi, kas būtībā ir administratīvie akti, taču tie netiek izdoti rakstveidā, tādējādi būtiski apgrūtinot to izdošanas tiesiskuma pārbaudi administratīvajā tiesā [18].

Administratīvo aktu var izdot mutvārdos vai citādi, ja

- 1) administratīvā akta izdošana ir steidzama un jebkura kavēšanās tieši apdraud valsts drošību, sabiedrisko kārtību, vidi, personas dzīvību, veselību vai mantu;
- 2) tas paredzēts piemērojamā normatīvajā aktā;
- 3) gadījums ir objektīvi mazsvarīgs;
- 4) administratīvā akta izdošana rakstveidā nav iespējama vai nav adekvāta [4].

Policijas darbībai raksturīga rīcības steidzamība (administratīvo aktu izdodot mutvārdos, satiksmi regulējot ar signāliem, piemēram, ar skaļruni, roku vai zizli), jo policijas darbiniekam dažādās situācijā jārikojas ātri. Tomēr policijas darbinieku rīcībai visās situācijās ir jāiekļaujas tiesību aktu normu prasībās un to rīcības rezultātā nedrīkst tikt pārkāptas personu pamattiesības.

Likuma "Par policiju" [7] 12. panta pirmā daļa nosaka policijas darbinieka tiesības, kas tam piemīt, pildot viņam uzliktos pienākumus atbilstoši dienesta kompetencei. Viena no policijas darbinieka tiesībām ir apturēt transportlīdzekli un izdarīt tā apskati, kas ir noteikts minētā panta pirmās daļas 18. un 20. punktā. Saskaņā ar likuma "Par policiju" [7] 12. panta pirmās daļas 18. punktu policijas darbiniekam, pildot viņam uzliktos pienākumus atbilstoši dienesta kompetencei ir tiesības pēc Valsts policijas vai teritoriālās policijas pārvaldes priekšnieka norādījuma plānotu pasākumu izpildes laikā apturēt transportlīdzekļus un izdarīt to apskati (izņemot diplomātisko un konsulāro pārstāvju transportlīdzekļus), lai aizturētu meklēšanā izsludinātas personas un transportlīdzekļus vai atklātu transportlīdzekļu vadītājus, kuri vada transportlīdzekli alkohola reibumā, narkotisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē vai bez transportlīdzekļu vadīšanas tiesībām.

Saskaņā ar likuma "Par policiju" [7] 12. panta pirmās daļas 20. punktu policijas darbiniekam, pildot viņam uzliktos pienākumus atbilstoši dienesta kompetencei, ir tiesības apturēt transportlīdzekli un izdarīt tā apskati, ja ir pamats domāt, ka transportlīdzekļa vadītājs pārkāpis ceļu satiksmi reglamentējošo normatīvo aktu prasības vai transportlīdzeklis tiek izmantots likumpārkāpuma izdarīšanā; aizliegt lietot transportlīdzekļus, kuru tehniskais stāvoklis apdraud transporta kustības drošību; atstādināt no transportlīdzekļu vadīšanas personas, kuras ir alkohola reibumā, narkotisko vai citu apreibinošu vielu iespaidā, kā arī personas, kurām nav dokumentu par konkrētā transportlīdzekļa lietošanas vai attiecīgās kategorijas transportlīdzekļa vadīšanas tiesībām; nogādāt transportlīdzekli policijas iestādē nepieciešamās pārbaudes veikšanai, ja ir izsludināta tā meklēšana vai ir pamats domāt, ka ir nelikumīgi nomainīti vai viltoti transportlīdzekļa reģistrācijas dokumenti, valsts reģistrācijas numura zīme vai transportlīdzekļa agregātu numuri, vai nav transportlīdzekļa reģistrācijas vai īpašuma tiesības apliecinoša dokumenta un citādi nav iespējams konstatēt transportlīdzekļa lietošanas likumību. Savukārt 20. punkts piešķir policijas darbiniekam tiesības veikt autopārvadājumu uzraudzību un kontroli.

Administratīvo tiesu judikatūrā atzīts, ka iestādes faktiskā rīcība atbilst tām pašām pazīmēm, kam administratīvais akts, vienīgi faktiskā rīcība ir vērsta uz faktisko, nevis tiesisko seku radīšanu [14]. Ar žestu (zizli) dota rīkojuma apturēt transportlīdzekli gadījumā tiek radītas tiesiskas, nevis faktiskas sekas, proti, šis žests nosaka transportlīdzekļa vadītājam pienākumu apturēt transportlīdzekli. Par faktisko rīcību varētu būt runa gadījumā, ja transportlīdzeklis tiktu apturēts, izmantojot transportlīdzekļu piespiedu apstādināšanas līdzekļus, un radītu faktiskas sekas – transportlīdzekļa apstāšanos.

Tādēļ var secināt, ka policijas darbinieka ar žestu (zizli) dots rīkojums transportlīdzekļa vadītājam apturēt transportlīdzekli ir uzskatāms par administratīvo aktu, jo tas atbilst administratīvā akta obligātajām pazīmēm. Proti, rīkojumu izdod valsts pārvaldes iestādes amatpersona, izpildot dienesta pienākumus, attiecībā uz administratīvā akta brīdī nezināmu, bet noskaidrojamu personu; rīkojums nodibina konkrētas tiesiskas attiecības – uzliek pienākumu transportlīdzekļa vadītājam apturēt transportlīdzekli. Ar žestu (zizli) izdotajam rīkojumam jābūt atpazīstamam (saprotamam).

Policijas darbinieka ar žestu (zizli) dots rīkojums transportlīdzekļa vadītājam apturēt transportlīdzekli nebūs uzskatāms par administratīvo aktu ikvienā gadījumā, proti, atsevišķos gadījumos šāds rīkojums var tikt klasificēts arī kā vienkārša pārvaldes darbība. Vērtējot, vai šāds rīkojums ir administratīvs akts vai vienkārša pārvaldes darbība (tehnisks akts), ir svarīgi izprast, ar kādu nolūku šāds rīkojums ticis izdots. Ja rīkojuma mērķis, apturot transportlīdzekli, ir bijis palīdzības vai informācijas sniegšana (vai saņemšana), šāds rīkojums būtu uzskatāms par vienkāršu pārvaldes darbību. Piemēram, ja policijas darbinieks ar žestu (zizli) aptur transportlīdzekli, lai informētu par to, ka turpmākajā ceļa posmā ir bīstami apstākļi vai sastrēgums, un iesaka autovadītājam ievērot sevišķu piesardzību vai izvēlēties citu maršrutu. Tāpat, ja policijas darbinieks aptur transportlīdzekli, lai izteiktu lūgumu steidzamos gadījumos ar transportlīdzekļa vadītāja piekrišanu izmantot iestādēm, privātpersonām vai personu apvienībām piederošos transportlīdzekļus (izņemot ārvalstu diplomātisko, konsulāro un citu pārstāvniecību un starptautisko organizāciju transportlīdzekļus, kā arī speciālos transportlīdzekļus) braukšanai uz notikuma vietu vai personu nogādāšanai ārstniecības iestādēs, ja tām steidzami nepieciešama medicīniskā palīdzība, kā arī tādu personu vajāšanai, kuras izdarījušas noziegumus, un aizturēto neatliekamai nogādāšanai policijas iestādē [7].

Likuma "Policiju" [7] 12. panta 15. punkts nosaka, ka policijas darbiniekam ir tiesības uz laiku ierobežot vai pārtraukt transporta vai gājēju kustību ielās un uz ceļiem, kā arī personu iekļūšanu atsevišķās vietās vai objektos un izkļūšanu no tiem, ja to nosaka sabiedrības drošības, personu dzīvības, veselības un mantas aizsardzības, kā arī izmeklēšanas intereses. Savukārt 21. punkts piešķir policijas darbiniekam tiesības ierobežot vai aizliegt remonta un celtniecības, kā arī citu darbu veikšanu ielās un uz ceļiem, ja netiek ievērotas prasības par sabiedrības drošības un transporta kustības drošības garantēšanu.

Secinājumi

1. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. panta 1. punktā ietverta tiesību uz brīvību mērķis ir aizsargāt personas fizisku brīvību. Lai konstatētu, ka kādam ir atņemta brīvība, ir jāvērtē individuālā situācija un citi apstākļi, piemēram, ierobežojuma ilgums, tā piemērošanas veids. Arī laika ziņā ļoti īsi periodi var būt brīvības atņemšana Konvencijas 5. panta 1. punkta izpratnē.
2. Šodien nevienā tiesību aktā nav definēts jēdziens "preventīvā aizturēšana".

Legality of Police Administrative Detention

Abstract

The article deals with the problems connected with application of procedures of administrative detention as a measure of administrative and procedural security. Based on the analysis of practice, the author notes the presence of a number of gaps and conflicts of law. In this connection, to make specific proposals for its improvement.

Keywords: administrative enforcement, administrative detention, term of administrative detention, intoxication.

Izmantotie avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Latvijas Republikas Satversme. 15.02.1922. likums. *Ziņotājs*. 6, 31.05.1994. (pamatredakcija) Stāties spēkā 07.11.1922. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [sk. 15.08.2020.].
2. Aizturēto personu turēšanas kārtības likums. 13.10.2005. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 167, 20.10.2005. (pamatredakcija). Stāties spēkā 21.10.2005. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/119371-aiztureto-personu-turesanas-kartibas-likums> [sk. 15.08.2020.].
3. Administratīvās atbildības likums. 25.10. 2018. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 225, 14.11. 2018. (pamatredakcija) Stāties spēkā 01.07.2020. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/303007-administrativas-atbildibas-likums> [sk. 15.08.2020.].
4. Administratīvā procesa likums. 25.10.2001. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 164(2551), 14.11.2001. (pamatredakcija) Stāties spēkā 01.02.2004. Iegūts no: <http://likumi.lv/doc.php?id=55567> [sk. 15.03.2018.].
5. Ārstniecības likums. 12.06. 1997. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 167/168, 01.07.1997. (pamatredakcija) Stāties spēkā 01.10.1997. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=44108> [sk. 15.08.2020.].
6. Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzības likums. 30.11.2017. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 252, 19.12.2017. (pamatredakcija) Stāties spēkā 01.03.2018. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/295926-kriminalprocesa-un-administrativo-parkapumu-lietvediba-nodarita-kaitejuma-atlidzinanas-likums> [sk. 15.08.2020.].
7. Likums "Par policiju". 04.06.1991. likums. *Ziņotājs*. 31/32, 15.08.1991. (pamatredakcija) Stāties spēkā 04.06.1991. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/67957> [sk. 15.08.2020.].
8. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas. 04.11.1950. starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*. 143/144, 13.06.1997. (pamatredakcija) Stāties spēkā 27.06.1997. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649> [sk. 14.08.2020.].
9. Principu apkopojums par visu personu aizsardzību, kas jebkādā veidā aizturētas vai atrodas apcietinājumā, kas pieņemti ar ANO Ģenerālās asamblejas 1988. g. 9. decembra rezolūciju Nr. 43/173.
10. Ministru kabinets. 08.09.2020. Higiēnas prasības personu atskurbināšanas pakalpojumu nodrošināšanai: MK noteikumi Nr. 570. *Latvijas Vēstnesis*. 175, 10.09.2021. Stāties spēkā 01.01.2021. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/317223-higienas-prasibas-personu-atskurbinasanas-pakalpojuma-sniegsanai> [sk. 12.08.2020.].

11. Ministru Kabinets. 07.07.2009. Kārtība, kādā personas tiek ievietotas un turētas pagaidu turēšanas vietās, un prasības šādu vietu aprīkošanai: MK noteikumi Nr. 735. *Latvijas Vēstnesis*. 110, 14.07.2009. Stāties spēkā 15.07.2009. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/194737-kartiba-kada-personas-tiek-ievietotas-un-turetas-pagaidu-turesanas-vietas-un-prasibas-sadu-vietu-aprikosana> [sk. 15.08.2020.].
12. Ministru Kabinets. 02.06.2008. Alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu ietekmes pārbaudes kārtība: MK noteikumi Nr. 394. *Latvijas Vēstnesis*. 88, 06.06.2008. Stāties spēkā 07.06.2008. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/176425-alkohola-narkotisko-psihotropo-vai-toksisko-vielu-ietekmes-parbaudes-kartiba> [sk. 15.08.2020.].

Tiesu prakse

13. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Eiropas Cilvēktiesību tiesa pasludina spriedumu lietā “Zelčs pret Latviju”. Iegūts no: <https://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/65563-eiropas-cilvektiesibu-tiesa-pasludina-spriedumu-lieta-zelcs-pret-latviju> [sk. 14.08.2020.].
14. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Faktiskās rīcības jēdziens – pazīmes un to interpretācija. Tiesu prakses vispārinājums. Iegūts no: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/administrativas-tiesibas> [sk. 17.08.2020.].

Literatūra

15. Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. 2020. Danovskis, E., Kūtris, G. (red.). Tiesu namu aģentūra.
16. Kazaka, S. 2008. Kriminālprocesuālā aizturēšana un tiesības uz brīvību un drošību. Zinātniski pētniecības projekta “Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskums” rakstu krājums. Rīga: LPA.
17. Matvejevs, A. 2017. Sabiedrības drošība un prevencija policijas tiesībās. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*. 2. Iegūts no: <http://journals.rta.lv/index.php/ACJ/issue/view/78> (sk. 15.08.2020.).
18. Matvejevs, A. 2018. Policijas darbības aktualitātes ceļu satiksmes drošības uzraudzības jomā. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*. 1. Iegūts no: <http://journals.rta.lv/index.php/ACJ/issue/view/94> [sk. 15.08.2020.].

Interneta resursi

19. Informatīvais ziņojums “Par atskurbšanas telpu tiesisko statusu un pašvaldību labās prakses iniciatīvām atskurbšanas telpu nodrošināšanā”. Iegūts no: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40283364&mode=mk&date=2014-12-16> [sk. 12.08.2020.].
20. Valsts Kontroles Piektais revīzijas departamenta 22.02.2018. lēmums “Kā pašvaldībās tiek nodrošināta sabiedriskā kārtība”. Revīzijas kopsavilkuma ziņojums.

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.051-059>

Valsts kases kontos ilgstoši uzglabāti naudas atlikumi izbeigtajos kriminālprocesos

Austris Siliņš

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
austris32@gmail.com

Kopsavilkums

Latvijā pēc kriminālprocesu izbeigšanas tiesībsargājošo iestāžu deponēto līdzekļu kontos tiek ilgstoši uzglabāti naudas atlikumi, kurus tiesiskā regulējuma dēļ nav iespējams novirzīt paredzētajam mērķim, proti, atdot naudas devējam vai ieskaitīt šos naudas līdzekļus valsts budžetā. Kā viens no drošības līdzekļu veidiem kriminālprocesā tiek piemērota drošības nauda. Drošības nauda tiek izraudzīta arī likumā minētajos gadījumos, kad lemj par apcietinājuma piemērošanu.

Kriminālprocesa laikā izņemto naudu un drošības naudu ieskaita tiesībsargājošo iestāžu deponēto līdzekļu kontos. Tiesībsargājošās iestādes, kurām izveidoti šādi konti, atbilstoši procesa virzītāja nolēmumiem veic kontā iemaksātās kriminālprocesā izņemtās naudas un drošības naudas atmaksu vai iemaksu valsts budžetā.

Nosakot konkrētas darbības, kas jāveic ar naudu, kas atrodas deponēto līdzekļu kontos, likumdevējs nav paredzējis vienotu procesu, kā nauda atdodama. Problēmsituācija rodas arī tādēļ, ka ne vienmēr ir iespējams naudu atdot tās devējam.

Rakstā tiek pētīts tiesiskais regulējums, kādas ir iestādes tiesības rīkoties ar šo naudu, un sniegti priekšlikumi normatīvā regulējuma pilnveidošanai, lai šo situāciju uzlabotu un deponēto līdzekļu kontos ilgstoši neglabātos naudas atlikumi.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, Kriminālprocesa likums, administratīvais process, Civillikums, Civilprocesa likums, tiesības, nauda, deponēto līdzekļu konti, drošības līdzekļi.

levads

Pēc kriminālprocesu izbeigšanas nereti ir situācijas, kad tiesībsargājošo iestāžu deponēto līdzekļu kontos ilgstoši uzglabājas naudas atlikumi – gan kriminālprocesos iemaksātā drošības nauda, gan arī kriminālprocesa laikā izņemtā nauda. Drošības nauda ir viens no drošības līdzekļiem kriminālprocesā, un pēc tās piemērošanas tā ieskaitāma tiesībsargājošo iestāžu deponēto līdzekļu kontos. Ievēribas cienīga ir problemātika, kas rodas ar ilgstoši uzglabātiem naudas atlikumiem šajos kontos, kā arī šī jautājuma tiesiskais regulējums kriminālprocesuālo tiesību tvērumā. Likumdevējs nav paredzējis vienotu procesu, kā šī uzglabātā nauda ir jāatdod vai jāieskaita valsts budžetā, jo ne vienmēr iespējams naudu atdot tās devējam.

Raksta mērķis: analizēt drošības naudas tiesisko regulējumu attiecībā uz iestāžu deponēto līdzekļu kontos ilgstoši uzglabātiem naudas atlikumiem, sniegt priekšlikumu jauna tiesiskā regulējuma izveidei, lai tiktu izstrādāti jauni Ministru kabineta noteikumi.

Raksta autors izvirza trīs uzdevumus:

- 1) izpētīt drošības naudas un citu drošības līdzekļu tiesisko regulējumu;
- 2) analizēt situāciju par naudas atlikumiem iestāžu deponēto līdzekļu kontos;
- 3) sniegt priekšlikumu jauna tiesiskā regulējuma izveidei.

Metodoloģija: pētījumam izmantotas šādas vispārzinātniskās metodes – analītiskā un deskriptīvā (aprakstošā) metode, apzinot galveno pētāmo informāciju; indukcijas un dedukcijas metode visa darba garumā, apkopojot svarīgāko informāciju un veidojot likumsakarības starp iegūto informāciju; salīdzinošā metode, esošo tiesisko problemātiku kriminālprocesā salīdzinot ar tiesisko regulējumu administratīvajā procesā, kā arī šādas tiesību normu interpretācijas metodes – gramatiskā metode, skaidrojot likuma normas un jēdzienus, un teleoloģiskā metode, iedziļinoties Kriminālprocesa likuma tiesību normu mērķi un nolūkā.

Drošības līdzekļi un drošības nauda: tiesiskais regulējums

Kriminālprocesa likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu regulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē [5].

Lai nodrošinātu efektīvu kriminālprocesa norisi, personas tiesības var ierobežot un procesa virzītājs atkarībā no kriminālprocesa stadijas (izmeklētājs, prokurors, izmeklēšanas tiesnesis, tiesa) ar pamatotu lēmumu var piemērot procesuālo piespiedu līdzekli.

Kā noteikts Kriminālprocesa likumā, procesuālie piespiedu līdzekļi ir aizturēšana, ievietošana ārstniecības iestādē ekspertīzes izdarīšanai, piespiedu atvešana, kā arī drošības līdzekļi. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 243. panta pirmo daļu ir šādi drošības līdzekļi: dzīvesvietas maiņas paziņošana; pieteikšanās noteiktā laikā policijas iestādē;

aizliegums tuvoties noteiktai personai vai vietai; noteiktas nodarbošanās aizliegums; aizliegums izbraukt no valsts; uzturēšanās noteiktā vietā; personiskais galvojums; drošības nauda; nodošana policijas uzraudzībā; mājas arests; apcietinājums [5].

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 241. pantu procesuālā piespiedu līdzekļa piemērošanas pamats ir personas pret darbība kriminālprocesa mērķa sasniegšanai šajā procesā vai atsevišķas procesuālās darbības veikšanai, savu procesuālo pienākumu nepildīšana vai nepienācīga pildīšana. Drošības līdzekli kā procesuālo piespiedu līdzekli piemēro aizdomās turētajam vai apsūdzētajam, ja ir pamats uzskatīt, ka šī persona turpinās noziedzīgas darbības, traucēs pirmstiesas kriminālprocesu vai tiesu vai izvairīsies no šā procesa vai tiesas.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 241. pantu trešo daļu tiesa, taisot spriedumu, apsūdzētajam var piemērot drošības līdzekli, ja ir pamats uzskatīt, ka viņš izvairīsies no sprieduma izpildes. Gadījumos, kad par smagu vai sevišķi smagu noziegumu tiesa piespriedusi brīvības atņemšanas sodu, notiesājošs spriedums var būt pamats drošības līdzekļa – apcietinājuma – izraudzīšanai.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 257. panta pirmo un otro daļu drošības nauda ir ar procesa virzītāja lēmumu noteikta naudas summa, kas nodota procesa virzītāja noteiktās kredītiestādes depozītā (glabāšanā), lai nodrošinātu aizdomās turētā vai apsūdzētā ierašanos pēc procesa virzītāja uzaicinājuma un citu likumā noteikto procesuālo pienākumu izpildi. Drošības naudas apmēru nosaka procesa virzītājs, ievērojot noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, personas mantisko stāvokli, kā arī likumā paredzētā soda veidu un mēru. Ja procesa virzītāja lēmums par drošības līdzekli tiek pārsūdzēts, drošības naudas apmēru var noteikt izmeklēšanas tiesnesis [5].

No šīm normām secināms, ka, lai nodrošinātu efektīvu kriminālprocesa norisi, situācijās, kad aizdomās turētais vai apsūdzētais, iespējams, nesadarbosies vai veiks pret darbības, kriminālprocesa mērķa sasniegšanai procesa virzītājs var piemērot drošības līdzekli – drošības naudu.

Vienlaikus jāatzīmē, ka drošības naudu izrauga arī likumā minētajos gadījumos, kad lemj par drošības līdzekļa – apcietinājuma – piemērošanu, piemēram, krimināllietās, kur personas apsūdzētas par izvairīšanos no nodokļu nomaksas organizētā grupā u. c. smagos vai sevišķi smagos noziegumos.

Drošības naudu un tās apmēru nosaka tiesībsargājošā iestāde, kas var būt, piemēram, prokuratūra, tiesa, Valsts policija, Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs, Valsts ieņēmumu dienests, Nodokļu un muitas policijas pārvalde. Kriminālprocesu laikā izņemto noziedzīgi iegūto (tostarp legalizēto) naudu un drošības naudu ieskaita tiesībsargājošo iestāžu deponēto līdzekļu kontos.

Saskaņā ar Valsts kasē norādīto deponēto līdzekļu konti ir paredzēti līdzekļu uzskaitē, kurus nevar attiecināt uz budžeta iestādes saimniecisko darbību un kas ieskaitīti Valsts kasē atvērtajā deponēto līdzekļu kontā saskaņā ar normatīvajiem aktiem, – tostarp drošības naudai, pansionātos dzīvojošo pensijām, aizturētām personām līdz tiesas lēmumam atsavinātajiem līdzekļiem, ieslodzīto personu personīgajai naudai u. tml. [1].

Tiesībsargājošās iestādes, kurām izveidoti šādi konti, atbilstoši procesa virzītāja nolēmumiem veic kontā iemaksātās Kriminālprocesa laikā izņemtās naudas un drošības naudas atmaksu vai iemaksu valsts budžetā. Proti, ja persona, kurai piemērotais drošības līdzeklis ir nauda, pretdarbojas kriminālprocesa mērķa sasniegšanai vai atsevišķu procesuālo darbību veikšanai, nepilda savus procesuālos pienākumus vai pilda tos nepienācīgi, vai izdara jaunu tišu noziedzīgu nodarījumu, drošības naudu ieskaita valsts budžetā. Savukārt, ja persona godprātīgi ir veikusi savus pienākumus, drošības nauda ir jāatdod.

Nosakot konkrētas darbības, kas jāveic ar naudu, kas atrodas deponēto līdzekļu kontos, likumdevējs nav paredzējis vienotu procesu, kā nauda atdodama; problēmsituācija rodas arī tādēļ, ka ne vienmēr ir iespējams atdot naudu tās devējam. Nauda glabājas tiesībsargājošās iestādes deponēto naudas līdzekļu kontā Valsts kasē, un rīkoties ar to var tikai iestāde, kura piemērojusi šo drošības līdzekli. Tādēļ ir nepieciešams izpētīt tiesisko regulējumu, kādā veidā iestādei ir tiesības rīkoties ar šo naudu.

Pētot normatīvos aktus, var secināt, ka iestādēm, kam ir deponēto līdzekļu konti, regulējums ir vispārīgs un noteikts tikai Kriminālprocesa likumā. Atsevišķu likumu vai Ministru kabineta noteikumus, proti, speciālo tiesību normu, attiecībā uz drošības naudu likumdevējs nav izdevis, kaut gan tas būtu lietderīgi, lai izvairītos no dažādām problēmsituācijām.

Deponēto līdzekļu konti: situācijas raksturojums

Tiesībsargājošās iestādes saskaņā ar Ministru kabineta 2003. gada 21. oktobra noteikumiem Nr. 585 "Noteikumi par grāmatvedības kārtošanu un organizāciju" veic ikgadējo konta atlikumu inventarizāciju, kur var konstatēt, ka nepietiekamas informācijas dēļ (nav norādīts drošības naudas devējs, naudas saņēmējs vai banka, bankas *SWIFT* kods un konta numurs) kontā ilgstoši uzglabājas naudas līdzekļu atlikumi par iemaksātajām drošības naudām tiesībsargājošo iestāžu izbeigtajos kriminālprocesos un tiesu un prokuratūru izbeigtajos kriminālprocesos, kuros nolēmums nav izpildāms.

Kriminālprocesa virzītāja nolēmumu izpildei trūkstošo informāciju nav iespējams noskaidrot šādu iemeslu dēļ:

- 1) persona ir ārvalstnieks vai Latvijas valsts piederīgais, kurš ir izsludināts meklēšanā un atrašanās vieta nav zināma;
- 2) persona ir ārvalstnieks vai Latvijas valsts piederīgais, kurš nereaģē uz procesa virzītāja paziņojumiem par nepieciešamās informācijas sniegšanu drošības naudas atmaksai;
- 3) persona ir ārvalstnieks vai Latvijas valsts piederīgais, kura atrašanās vieta vai kontaktinformācija nav zināma;
- 4) kriminālprocess ir izbeigts, jo persona, kas deponēto līdzekļu kontā ieskaitījusi drošības naudu, ir mirusi.

Rakstā tiks piedāvāti iespējamie risinājumi šiem nosauktajiem iemesliem, lai risinātu situāciju, ka nav iespējams atdot naudas līdzekļus to devējam un deponēto līdzekļu kontos uzkrājas iemaksātā drošības nauda.

Iestāžu struktūru, kas atbild par iestādes finansēm, kārtojot un organizējot grāmatvedību, tostarp veicot konta atlikumu inventarizāciju, kompetencē nav kriminālprocesa virzītāja nolēmumu izpildei trūkstošās informācijas meklēšana un precizēšana.

Kontā izveidojušās saistības saskaņā ar veikto inventarizāciju tiek atspoguļotas gada pārskatos, turklāt katru gadu Valsts kontrole veic pārbaudi par gada pārskata sagatavošanas pareizību. Kontā ilgstoši uzkrātās saistības negatīvi ietekmē gada pārskatu. Tātad izveidojas neatrisinātas situācijas ar ilgstoši uzglabātiem naudas līdzekļu atlikumiem iestāžu kontos izbeigtajos kriminālprocesos.

Izvērtējot iespējas atrisināt izveidojušos situāciju ar ilgstoši uzglabātiem naudas līdzekļu atlikumiem kontos izbeigtajos kriminālprocesos, tostarp šo līdzekļu ieskaitīšanu valsts budžetā esošajā tiesiskajā regulējumā, vispirms ir jāvērs uzmanība uz iepriekš aprakstītajām pirmajām trim situācijām.

Kriminālprocesa likuma 257. panta ceturtajā daļā noteikts, ka persona, kura veikusi drošības naudas iemaksu, procesa virzītājam iesniedz samaksu apliecināšu dokumentu, kā arī rakstveida paziņojumu par iemaksātās naudas izcelsmi, kas satur informāciju par personām, kuras piešķirušas līdzekļus drošības naudas iemaksai, un piešķirtās naudas apmēru. Iesniegtos dokumentus pievieno krimināllietai.

Šī panta piektajā daļā noteikts, ka, ja aizdomās turētais vai apsūdzētais nepilda procesuālos pienākumus vai izdara jaunu tišu noziedzīgu nodarījumu, ar procesa virzītāja lēmumu drošības nauda ir jāieskaita valsts budžetā, savukārt citos drošības līdzekļa atcelšanas vai grozīšanas gadījumos jāatdod tās devējam. Uzmanība būtu jāvērs arī uz to, ka persona, par kuru ir veikta drošības naudas samaksa, ne vienmēr ir tā pati persona, kas veikusi šo samaksu.

Ņemot vērā Kriminālprocesa likuma 257. pantā noteikto regulējumu, procesa virzītāja rīcībā jābūt drošības naudas samaksu apliecināšanai dokumentam, kurā var identificēt gan drošības naudas iemaksātāju, gan veidu, kā tā iemaksāta (piemēram, skaidrā naudā kredītiestādē vai arī bezskaidras naudas norēķinos, kad ir iespējams noskaidrot kredītiestādes konta numuru, no kura drošības nauda iemaksāta valsts budžetā).

Ņemot vērā, ka jautājumi par drošības līdzekli nevar palikt neizlemti, gan izbeidzot kriminālprocesu pirmstiesas stadijā, gan arī izspriežot krimināllietu, procesa virzītāja pienākums būtu lēmumā par drošības līdzekļa grozīšanu vai atcelšanu norādīt visu ar šī lēmuma izpildi nepieciešamo informāciju, proti, gan personu, kurai drošības nauda ir jāatmaksā, gan norēķina konts, uz kuru jāveic atmaksa.

Uzmanība ir jāpievērš arī tam, ka, izpildot lēmumu par piespiedu līdzekļa grozīšanu vai atcelšanu, ir jāveic visas nepieciešamās darbības, lai nodrošinātu nolēmuma izpildi, proti, jāiegūst arī trūkstošā informācija no procesa virzītāja. Tātad iestādes kompetencē ir kriminālprocesa virzītāja nolēmumu iztrūkstošās informācijas meklēšana un precizēšana un tā ir saistoša iestādei, tostarp par finansēm atbildīgajām iestāžu struktūrām.

Ievērojot labas pārvaldības principu, tiesībsargājošajām iestādēm un tām pakļautajām struktūrvienībām ir jāpieliek visas pūles, lai nolēmumu izpildītu, nepieciešamības gadījumā trūkstošo informāciju iegūstot no datubāzēm, citām iestādēm vai pieprasot

no nolēmuma sagatavotāja. Balstoties uz esošo situāciju, procesa virzītājam jau laikus vajadzētu paredzēt, ka nauda būs jāatmaksā, tāpēc būtu nepieciešams iegūt pēc iespējas pilnvērtīgāku informāciju.

Tomēr, pat ja iestāde savu darbu veikusi godprātīgi, pielikusi visas pūles un iekļāvusi visu nepieciešamo informāciju, var rasties situācija, ka drošības naudu persona iemaksājusi skaidrā naudā kredītiestādē vai arī šīs personas bankas konts nav aktīvs. Tātad trūkst informācijas, kur drošības nauda ir jāatdod. Vienlaikus ir pašsaprotami, ka tiesībsargājošā iestāde nevarēs sazināties ar personu, kura ir izsludināta starptautiskā meklēšanā vai, veicot pasīvas darbības, nereaģē uz iestādes lūgumiem uzrakstīt iesniegumu par drošības naudas atmaksāšanu.

Attiecībā uz iespējamo risinājumu jāuzsver, ka katrs gadījums ir jāvērtē individuāli, tāpēc kopīgu risinājumu, kas būtu piemērojams visiem gadījumiem, nav iespējams izveidot.

Piemēram, ja nolēmums nav izpildīts 10 gadu, pamatojoties uz Civillikuma 1893. un 1910. pantā noteikto saistību tiesību noilguma termiņa iestāšanos, saskaņā ar Civilprocesa likuma 288. panta trešajā daļā noteikto jāizvērtē prasības celšana tiesā par juridiskā fakta konstatēšanu, proti, par drošības naudas atzīšanu par bezīpašnieka mantu, lai to varētu atzīt par valstij piekritīgu mantu. Tomēr šis risinājums ir samērā laikietilpīgs, un tam ir nepieciešami nesamērīgi resursi, jo iestādei ir jāsniedz pieprasījums, savukārt tiesai jāpieņem lēmums.

Tādēļ veiksmīgs risinājums būtu veidot analoģu situāciju tai, kāda ir administratīvajā procesā, ko nosaka Ministru kabineta 2013. gada 12. februāra noteikumi Nr. 85 “Kārtība, kādā administratīvajā lietā iemaksā, atmaksā un atlīdzina valsts nodevu un iemaksā un atmaksā drošības naudu” ar grozījumiem, kas veikti 2017. gada 10. oktobrī, kas papildina kārtību, kādā administratīvajā lietā iemaksā, atmaksā un atlīdzina valsts nodevu un iemaksā un atmaksā drošības naudu [8].

Ministru kabineta 2013. gada 12. februāra noteikumu Nr. 85 “Kārtība, kādā administratīvajā lietā iemaksā, atmaksā un atlīdzina valsts nodevu un iemaksā un atmaksā drošības naudu” 12. punktā noteikts, ka valsts nodevu, kas samaksāta Administratīvā procesa likuma 125. panta ceturtajā daļā minētajos gadījumos, atmaksā, ja iesniegums ir iesniegts triju gadu laikā no dienas, kad valsts nodeva ir iemaksāta [7].

Izdodot analoģus Ministru kabineta noteikumus, kuru mērķis būtu noteikt konkrētu termiņu, cik ilgi persona var pretendēt uz noteikto drošības naudas atdošanu, un termiņu, pēc kura drošības nauda būtu iemaksājama valsts budžetā, tiktu rasts efektīvs risinājums, lai neveidotos situācija, ka tiesībsargājošo iestāžu deponēto līdzekļu kontos ilgstoši glabājas naudas līdzekļi.

Attiecībā uz situāciju par drošības naudas atdošanu personai, kura ir mirusi, jāvērs uzmanība, ka saskaņā ar Civillikuma 382. pantu mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mirušajam vai par mirušu izsludinātam piederējušas viņa patiesās vai tiesiski pieņemtās nāves laikā [2]. Tādēļ mantojumā pāriet arī citas viņam pienākošās naudas summas. Atbilstoši

minētā panta regulējumam mantojuma kopībā ieskaitāma arī vēlāk konstatēta manta, kas mantojuma atklāšanas brīdī vai arī mantojuma pieņemšanas termiņa laikā vēl neietilpa mantojuma sastāvā.

Gadījumos, kad drošības nauda nav atmaksājama drošības naudas iemaksātāja nāves dēļ, tiesības iegūt drošības naudu pāriet mantiniekiem. Savukārt, ja mirušajai fiziskajai personai nav mantinieku, tad jāsniedz prasība tiesā par drošības naudas atzīšanu par bezīpašnieka mantu, lai to varētu atzīt par valstij piekritīgo mantu. Pēc tās atzīšanas par valstij piekritīgo mantu tā tiks ieskaitīta valsts budžetā.

Jāuzsver, ka ilgstoša naudas uzglabāšana iestāžu deponēto līdzekļu kontos nav lietderīga. Būtu taisnīgi to atdot tās devējam, bet, tā kā tas ne vienmēr ir iespējams, tad piemērot liekus resursus, lai censtos sakontaktēties ar personām, ar kurām nav tas iespējams vai kuras klaji nevēlas sadarboties ar iestādi, nebūtu lietderīgi. Šādi procesi ir risināmi efektīvāk, proti, nosakot konkrētu termiņu, lai persona, kura vēlas atgūt drošības naudu, to varētu izdarīt, savukārt persona, kura nevēlas to atgūt, neradītu lieku slogu valstij. Likumdevējam izdodot noteikumus, kas regulētu šo procesu, tiktu samazināts administratīvais slogs – tā administratīvo izmaksu daļa, ko rada informācijas sniegšanas pienākumi, ko pilda tikai un vienīgi tādēļ, ka šādas prasības noteiktas tiesiskajā regulējumā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Nosakot konkrētas darbības, kas jāveic ar naudu, kas atrodas deponēto līdzekļu kontos, likumdevējs nav paredzējis vienotu procesu, kā nauda ir jāatdod. Iestādēm, kam ir deponēto līdzekļu konti, regulējums ir vispārīgs un noteikts tikai Kriminālprocesa likumā.
2. Kriminālprocesa virzītāja nolēmumu izpildei trūkstošo informāciju nav iespējams noskaidrot vairāku iemeslu dēļ. Tāpat persona, par kuru ir veikta drošības naudas samaksa, ne vienmēr ir tā pati persona, kas veikusi šo samaksu, un tas apgrūtina nolēmuma izpildi.
3. Ievērojot labas pārvaldības principu, tiesībsargājošajām iestādēm un to pakļautajām struktūrvienībām ir jāpieliek visas pūles, lai nolēmumu izpildītu, tādēļ būtiski ir jau sākotnēji iegūt visu iespējamo informāciju, lai spētu atdot naudu tās devējam.
4. Gadījumos, kad drošības naudu nevar atmaksāt drošības naudas iemaksātāja nāves dēļ, tiesības iegūt drošības naudu pāriet mantiniekiem vai arī tā tiek atzīta par bezsaimnieka mantu un ieskaitāma valsts budžetā saskaņā ar Civillikuma normām.
5. Jāveido analoga situācija tai, kāda ir administratīvajā procesā, ko nosaka Ministru kabineta 2013. gada 12. februāra noteikumi Nr. 85 "Kārtība, kādā administratīvajā lietā iemaksā, atmaksā un atlīdzina valsts nodevu un iemaksā un atmaksā drošības naudu". Izdodot analogus Ministru kabineta noteikumus,

*Austrijs Siliņš. Valsts kases kontos ilgstoši uzglabāti naudas atlikumi
izbeigtajos kriminālprocesos*

kuru mērķis būtu noteikt konkrētu termiņu, cik ilgi persona var pretendēt uz drošības naudas atdošanu, un termiņu, pēc kura drošības nauda būtu iemaksājama valsts budžetā, tiktu rasts efektīvs risinājums, lai neveidotos situācija, ka tiesībsargājošo iestāžu deponēto līdzekļu kontos ilgstoši glabājas naudas līdzekļi. Tas izveidotu taisnīgu veidu, kā atdot naudu tās devējam, kā arī nerādītu nelietderīgu darbu personu klajas nevēlēšanās vai pretdarbības dēļ, kas rada lieku slogu valstij.

6. Normatīvā regulējuma pilnveidošana pozitīvi ietekmētu administratīvo slogu.

Long-term Stored Cash Balances in the Treasury Accounts in Terminated Criminal Proceedings

Abstract

In Latvia, cash balances are stored for a long time in institutions deposited funds accounts, in terminated criminal proceedings, which within the legal framework cannot be directed to the intended purpose, namely, to return the money to the lender or transfer it to the state budget.

As one of the types of security measures, a security deposit is applicable in criminal proceedings. The security deposit is also selected in the cases referred to in the law, when it is decided on the application of a security measure – detention.

Money withdrawn in criminal proceedings and security money shall be credited to the accounts of funds deposited by law enforcement authorities.

Law enforcement authorities to which such accounts have been established shall, in accordance with the decisions of the person conducting the proceedings, reimburse the withdrawn money and security deposit paid into the account or deposit it into the state budget.

When determining specific actions to be performed with money held in deposited funds accounts, the legislator has not provided for a unified process by how money shall be returned, as well as a problem situation arises because it is not always practically possible to return money to the lender.

The article will study the legal framework how the institution is entitled to dispose of this money, and provide proposals for improving the regulatory framework to improve the current situation, as a result, funds would not be stored in the deposited funds accounts for a long time.

Keywords: criminal procedure, criminal procedure law, administrative procedure, the civil law, civil procedure law, law, money, deposited accounts, safety features.

Avoti un literatūra

1. Valsts kase. Publiskām personām. Iegūts no: <https://www.kase.gov.lv/pakalpojumi/konti/publiskam-personam> [sk. 02.04.2020.].
2. Civillikums. 28.01.1937. likums. Stājies spēkā 01.09.1992. *Valdības Vēstnesis*, 41, 20.02.1937. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/225418> [sk. 15.04.2020.].
3. Civilprocesa likums. 14.10.1998. likums. Stājies spēkā 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330, 03.11.1998. (*Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 23, 03.12.1998.) Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/50500> [sk. 15.04.2020.].
4. Krimināllikums. 17.06.1998. likums. Stājies spēkā 01.04.1999. *Latvijas Vēstnesis*, 199/200, 08.07.1998. (*Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 15, 04.08.1998.) Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/88966> [sk. 15.04.2020.].
5. Kriminālprocesa likums. 21.04.2005. likums. Stājies spēkā 01.10.2005. *Latvijas Vēstnesis*, 74, 11.05.2005. (*Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 11, 09.06.2005.) Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/107820> [sk. 15.04.2020.].
6. Ministru kabineta 2003. gada 21. oktobra noteikumi Nr. 585 "Noteikumi par grāmatvedības kārtošanu un organizāciju". Stājās spēkā 30.10.2003. *Latvijas Vēstnesis*, 151, 29.10.2003. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/80418> [sk. 15.04.2020.].
7. Ministru kabineta 2013. gada 12. februāra noteikumi Nr. 85 "Kārtība, kādā administratīvajā lietā iemaksā, atmaksā un atlīdzina valsts nodevu un iemaksā un atmaksā drošības naudu". Stājās spēkā 01.03.2013. *Latvijas Vēstnesis*, 32, 14.02.2013. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/254756> [sk. 15.04.2020.].
8. Grozījumi Ministru kabineta 2013. gada 12. februāra noteikumos Nr. 85 "Kārtība, kādā administratīvajā lietā iemaksā, atmaksā un atlīdzina valsts nodevu un iemaksā un atmaksā drošības naudu". 10.10.2017. noteikumi. Stājās spēkā 13.10.2017. *Latvijas Vēstnesis*, 203, 12.10.2017. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/294220> [sk. 15.04.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.060-065>

Importance of Legal Criteria for State Recognition: How Legitimate is State Recognition in International Law?

George Chakhvadze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia
george.chakhvadze@yahoo.com

Dr. iur. Janis Grasis

ORCID: [0000-0002-1394-9958](https://orcid.org/0000-0002-1394-9958)

Rīga Stradiņš University, Faculty of Law, Latvia
janis.grasis@rsu.lv

Abstract

The article discusses some aspects of the recognition of states in international law. Taking into account current political situation in the world, the issue of state recognition at present is very important and topical. Recognition of new states is an act that can be performed by other states. Recognition of states is normally expressed by states addressing newly formed states and declaring the nature of their relationship with their government. Frequently the issue of state recognition is related to the mode of state origin. The article argues that during the collapse of colonial systems as the result of the demise of the Soviet Union, the institution of state recognition had certain specific, and such criteria are no longer applicable with respect to unitary states. It is shown that nowadays state recognition is still non-codified, and the practice of states is very diverse. Any act of foreign state recognition is justified unless it contradicts peremptory norms of international law. The Paper proposes the need for legal criteria for state recognition, because under current circumstances, the purpose of state recognition may not still be legitimate even when formal criteria of *jus cogens* norms are met. The introduction of such criteria would guarantee more credibility and sustainability in international relations.

Keywords: recognition of states, legal criteria, legitimacy.

Introduction

Taking into account current geopolitical changes in the world, the issue of state recognition is very important and topical. At present, even the consensus of states on the recognition of new states may mean a kind of compromise on the non-fulfillment of international legal obligations not even mentioning the fact that in certain cases the emergence of new states are the result of territorial illegality [1].

The current non-consensual trend towards state recognition creates a kind of rift between the goal of legal regulation and their enforcement, as unilateral acts of recognition always carry certain political content [2]. While the classical criteria of statehood are still relevant for state recognition, the international legal scholarship makes an quite interesting claim by recognising the fact that political entity may become a state by collective state recognition outside of legal statehood criteria.

One can say that states are the main masters of their recognition. Accordingly, classical rules of state recognition ceases to apply when formal conditions of statehood are met. However, in practice there are cases when states merely make concrete political steps to deepen relationship with newly created entity and general law of state recognition leaves such acts to the discretion of these states (so-called political recognition) [3]. This raises the questions whether the recognition of new states is often based on a new political reality created by gross violations of international law; whether there are any real criteria for recognizing new states; how legitimate state recognition is and when recognition should be made.

Modes of State Recognition and Need for Legal Criteria

Recognition of new states is an act that can be performed by other states. Despite the United Nations important contribution in maintaining international peace and security, this organisation has no legal power to recognise newly formed political entities [4]. Distinction should be made between *de Facto* and *de Jure* recognition. As noted by professor Walid Abdulrahim “*De facto* recognition involves a hesitant position by the recognising State, an attitude of wait and see, which is usually followed by *de jure* recognition when the recognising State accepts that the effective control exerted by the government in question is permanent and firmly established and there is no legal basis for withholding the *de jure* recognition” [5]. On the other hand, *de jure* recognition is generally conceived as final, complete recognition [6]. The question arises as to when the newly formed entity should be recognised. There is no consensus among international legal scholars on this issue, which is partly due to the fact that state recognition is related to the factual situation, namely to the origin of a particular state [7, 8].

From both historical and legal standpoint, the form of state recognition as the result of people’s liberation wars is characterised by a certain specific [9]. During this period, the recognition of the part of the territory of state which was still fighting

*George Chakhvadze, Janis Grasis. Importance of Legal Criteria for State Recognition:
How Legitimate is State Recognition in International Law?*

for its independence was not considered a violation of international law. One can say that such an early recognition was not confined to the sphere of international law but was a purely diplomatic act of establishing and developing further relations between states. Accordingly, the recognition of the former colony by the metropolis was often considered as an objective criterion for the origin of new states. In other words, during this transitional period, the territorial change may be considered lawful under international law if such change was preceded by the consent from the state to the detriment of which territorial change was made.

On December 14, 1960, the United Nations General Assembly adopted a Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples which spelled out the ardent will of states to end colonialism in all its forms and manifestations [10]. In our view, non-codification of recognition in international law is the main structural crack of the law of state recognition. Given the fact that the law of state recognition is not codified and the practice of states is very diverse, we should agree with Special Rapporteur of Unilateral Acts of States, Mr. Victor Rodriguez Cedenos who stated that there were “no criteria for establishing a limitative list of objects in relation to which an act of recognition can be formulated” [11]. The absence of legal criteria may be explained by the discretionary nature of the act of state recognition. For instance, international law scholar Bashkim Rrahmani states that recognition is a simply discretionary, political act. He argues that “recognition is simply an act of discretion of an individual state to recognise or to reject the new state. Thus, recognition is a simply political act comprised by a state’s decision on recognising or not recognising other state, an act which is a simple, and this has not to do with the arbitrary act of a determined state” [12]. The discretionary nature of the act of state recognition is manifested in the absence of an obligation to grant it and applies to the criteria of recognition. With regard to the legal nature of state recognition as unilateral act of states, Victor Cedenos’ point should be accepted, since he argues that “the unilateral act of interest here, as noted above, is a heteronormative act, that is to say, a manifestation of will by which one or more subjects of international law create norms that are applicable to third parties which can have rights conferred on them even though they did not participate in the elaboration of the act” [13].

The emergence of new subjects of international law as a result of the demise of federal states in the 1990s showed that the institution of recognition of states created as the result of the demise of federations has certain specific and it differs from possible situations related to unitary states. The specifics may well be explained by the fact that the subjects of both the Soviet Union and Yugoslavia, which were parts of USSR and Yugoslavia respectively, had a certain international personality, even a formal one. The 1977 constitution of the Soviet Union [14] and 1974 Constitution of Yugoslavia envisaged the right of member states to secede from the federation [15]. The existence of competent authorities in the federal republics, the clear delimitation of the borders and the status of these republics created favourable conditions for international recognition. Of course, these conditions do not apply to unitary states.

*George Chakhvadze, Janis Grasis. Importance of Legal Criteria for State Recognition:
How Legitimate is State Recognition in International Law?*

Arbitration Commission of the Peace Conference on Yugoslavia in its Opinion No 10 stressed the discretionary character of state recognition.

The Commission points out that

“while recognition is not a prerequisite for the foundation of a state and is purely declaratory in its impact, it is nonetheless a discretionary act as other states in a manner of their own choosing, subject only to compliance with the imperatives of general international law, and particularly more prohibiting the use of force in dealings with other states or guaranteeing the rights of ethnic, religious or linguistic minorities” [16].

This criterion has a double meaning. First of all, during the recognition it is inadmissible to make claims that contradict international law. Secondly, the purpose of the act must be lawful. It was applied by the UN Security Council when it passed resolutions calling for abstention from recognition of South Rhodesia, which violated the principles of equality and self-determination, Cyprus, which violated the principle of non-interference by the Republic of Turkey, and Iraq which violates the principle of prohibition of the use of threat [17, 18, 19].

Conclusion

The Paper argues that in modern international law the only criterion which is mandatory for recognising states is the criterion of compliance with the peremptory norms of international law. Subject to this criterion, any act of recognition is justified in the legal sense of the word no matter when the notice of recognition is given while in case of its violation, the notice on recognition should be considered not premature, but illegal. The ultimate goal, put through the words of John F. Kennedy, “yet our basic goal remains the same: a peaceful world community of free and independent states – free to choose their own future and their own system, so long as it does not threaten the freedom of others” [20].

Juridisko kritēriju nozīme valsts atzīšanā: cik leģitīma ir valsts atzīšana starptautiskajās tiesībās?

Kopsavilkums

Rakstā apskatīti atsevišķi valstu atzīšanas aspekti starptautiskajās tiesībās. Ņemot vērā pašreizējo politisko situāciju pasaulē, šobrīd valsts atzīšanas jautājums ir ļoti svarīgs un aktuāls. Jaunu valstu atzīšana ir darbība, kuru var veikt citas valstis. Valstu atzīšana parasti notiek, kad valstis vēršas pie jaunizveidotajām valstīm un paziņo par attiecību būtību ar to valdību. Bieži jautājums par valsts atzīšanu ir saistīts ar valsts izcelsmes veidu. Rakstā tiek apgalvots, ka koloniālo sistēmu, Padomju Savienības sabrukuma laikā

George Chakhvadze, Janis Grasis. Importance of Legal Criteria for State Recognition:
How Legitimate is State Recognition in International Law?

valsts atzīšanas institūcijai bija zināma specifika, un šādus kritērijus vairs nepiemēro attiecībā uz unitārajām valstīm. Līdz ar to var apgalvot, ka mūsdienās valsts atzīšana joprojām nav kodificēta un valstu prakse ir ļoti dažāda. Jebkurš vienpusējs ārvalsts atzīšanas akts ir pamatots, ja vien tas nav pretrunā ar obligātajām starptautisko tiesību normām. Darbā izskan ierosinājums, ka ir nepieciešami juridiski kritēriji valsts atzīšanai, jo pašreizējos apstākļos valsts atzīšanas mērķis joprojām var nebūt likumīgs pat tad, ja ir izpildīti *jus cogens* normu formālie kritēriji. Šādu kritēriju ieviešana garantētu lielāku uzticamību un ilgtspēju starptautiskajās attiecībās.

Atslēgvārdi: valstu atzīšana, juridiskie kritēriji, legimititāte.

References

1. Vidmar, J. (2012). Explaining the legal effects of recognition. *International and Comparative Law Quarterly*, 61(2) (June), 1.
2. Worster, W. T. (2014). Law, Politics and the conception of the state in State Recognition Theory. *Boston University International Law Journal*, 27(115) (August), 116.
3. Morrison, F. (1967). Recognition in International Law: a functional reappraisal. *University of Chicago Law Review*, 34(857) (Summer), 882.
4. Survey of international law – Working Paper prepared by the Secretary-General in the light of the decision of the Commission to review its programme of work: Extract from the *Yearbook of the International Law Commission*. 1971, 2(2), 245. Available: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_245.pdf
5. Abdulrahim, W. Recognition. Available from: <https://sites.google.com/site/walidabdulrahim/home/my-studies-in-english/8-recognition> [accessed on 14.07.2020].
6. Federal Department of Foreign Affairs (FDFA). The recognition of states and governments under international law. Available from: https://www.eda.admin.ch/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/PDF_Anerkennung__en_05.pdf [accessed on 14.07.2020].
7. Peterson, M. (1997). Recognition of governments: legal doctrine and state practice. London: Palgrave Macmillan, p. 995.
8. Worster, W. T. (2009). Law, politics, and the conception of the state recognition theory. *Boston University International Law Journal*, 27(1), 119.
9. Prize Cases, 67 U.S. 2 Black 635 (1862). *US Supreme Court*. Available: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/67/635/>
10. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples General Assembly resolution 1514 (XV) of 14 December 1960. Available from: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Independence.aspx> [sk.14.07.2020].
11. Unilateral Acts of States [Agenda item 5] Document A/CN.4/534 Sixth report on unilateral acts of States, by Mr. Victor Rodríguez Cedeño, Special Rapporteur. Paragraph 76. Available from: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_534.pdf [Accessed on 14.07.2020]
12. Rrahmani, B. Recognition of new states: Kosovo Case. *Journal of Liberty and International Affairs* 4, No. 2 (November 2018): p. 70.

*George Chakhvadze, Janis Grasis. Importance of Legal Criteria for State Recognition:
How Legitimate is State Recognition in International Law?*

13. Unilateral Acts of States [Agenda item 5]. Document A/CN.4/534. Sixth report on unilateral acts of States, by Mr. Victor Rodríguez Cedeño, Special Rapporteur. Paragraph 155. Available from: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_534.pdf [accessed on 14.07.2020].
14. Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics. Adopted at the Seventh (Special) Session of the Supreme Soviet of the USSR Ninth Convocation on October 7, 1977. Article 72. Available from: <https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html#chap08> [accessed on 14.07.2020].
15. Bagwell, B. (1991). Yugoslavian Constitutional Questions: Self-determination and Secession of Member Republics. *GA. J. Int'l & Comp. L.*, 21 (3), 508–513. Available from: <https://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol21/iss3/7>
16. Turk, D. (1993). Recognition of States: A Comment. *EJIL*, 4, 90.
17. UN Security Council. Security Council resolution 216 (1965) [Southern Rhodesia], 12 November 1965, S/RES/216 (1965). Available from: <https://www.refworld.org/docid/3b00f20f78.html> [accessed on 14.07.2020].
18. The Cyprus Question 186. (1964). Resolution of 4 March 1964 [S/5575]. Available from: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CY_640304_SCR186.pdf [accessed on 14.07.2020].
19. United Nations. *Resolution 1441 (2002): Adopted by the Security Council at its 4644th meeting*, on 8 November 2002. Available from: <https://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf> [accessed on 14.07.2020].
20. John F. Kennedy (January 11, 1962). Available from: <https://www.infoplease.com/primary-sources/government/presidential-speeches/john-f-kennedy-january-11-1962> [accessed on 14.07.2020].

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.066-071>

“Public Administration” in the Latvian and Ukrainian Administrative and Legal Traditions

Ph.D. in Law **Elena Agapova**

ORCID: [0000-0003-1024-0238](https://orcid.org/0000-0003-1024-0238)

M. S. Bokarius Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations, Ukraine

e-mail: agapova-lena@ukr.net

Ph.D. in Law **Karina Palkova**

ORCID: [0000-0002-6909-571X](https://orcid.org/0000-0002-6909-571X)

Faculty of Law, Rīga Stradiņš University, Latvia

e-mail: karina.palkova@rsu.lv

Abstract

Public administration has been studied in this article from the position of administrative and legal science. The implementation of great contribution in the formation of “Public administration” theory by American law schools, which have provided a basis of modern scientific approaches, has been emphasised by the Author. During the analysis of Ukrainian and Latvian scientists’ approaches remarks on understanding of public administration, strong connection between administrative law and public administration has been revealed by the Authors. It has been established that both Latvian and Ukrainian administrative law scientists have similar approaches to understanding public administration. It has been identified as the form of realisation of the executive branch of governmental power. The functioning of public administration in the Republic of Latvia is based on the principles of the rule of law. The Author stresses that Ukraine, during holding on the reform of public administration, applies SIGMA recommendations (Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries). The efficiency of the SIGMA programme in Ukraine has been proved, within the framework of which Ukrainian legislation has been brought into line and new laws have been adopted (the Law of Ukraine On Civil Service, the Law of Ukraine On Administrative Procedure). It is concluded that administrative law is one

of the main tools through which public administration is carried out in the Republic of Latvia and Ukraine.

Keywords: public administration, administrative law, SIGMA, principles.

Given the transience of political and social processes, public administration and its institutes are permanently in dynamic development. The stated above encourages scientific community and practitioners around the world to quickly adapt to changes and think about the most optimal relationship between the envisaged rules of law of mechanisms for regulating activities of subjects of public administration and satisfaction of public interest.

Quite obviously public administration cannot be considered as a field of law; however, this institute exists in the limits, determined by the Law. Representatives of American law schools that have made a great contribution in the formation of public administration theory could not be unmentioned. Woodrow Wilson, one of the founders of public administration theory, in 1887 mentioned that public administration is detailed and systematic implementation of public law, and each specific application of its norms is an act of administration [9, 212]. David H. Rosenbloom, Rosemary O'Leary, Joshua Chanin accentuated that administrative law is at the centre of practice of public administration in the USA [3, 51]. Kenneth F. Warren, a scientist-administrator, focused on modernisation of administrative law that necessarily has to be adapted to numerous changes of the 21st century in the sphere of public administration [4, 130–131].

It is difficult to disagree with such scientific approaches to the recognition of the leading role of administrative law in the implementation of public administration. A strong link between administrative law and public administration serves as the basis for implementation of new scientific researches. We have solid grounds for noting that both Latvian and Ukrainian scientists-administrators have similar approaches to the understanding of public administration as American scholars do.

Ukrainian scientists such as R. Melnyk and V. Bevzenko determined that the most meaningful (by the number of legal rules) element of public law is administrative law. Its norms regulate a huge amount of different social relationships which arise, change and cease in the sphere of public administration [2, 47]. The team of authors of the coursebook *Administrative law of Ukraine. Full coursebook*, consisting of V. Halunko, P. Dikhtievskyi, O. Kuzmenko, S. Stetsenko, who under the subject of the administrative law of Ukraine consider social relationships which arise between subjects of public administration and private individual, observe a similar opinion [1, 30].

Views of V. Kolpakov have also been endorsed – it is the legal form in which the actions and decisions of public administration are revealed, presented, made public, acquired legal meaning of actions and decisions of public administration. Thus, administrative and legal science, according to the needs of practice of functioning of an extensive system of public administration, has created classification groups of forms of public administration [7, 47].

Latvian administrative and legal school also claims about existence of the indissoluble link between administrative law and public administration.

In this way *J. Načisčionis* in the book "Administratīvās tiesības" (Eng. Administrative Law), studied the transformation of public administration in accordance the development of administrative law doctrines. Administrative law is an independent branch of public law that ensures the proper daily functioning of state administrative institutions as set out in the relevant sources of law [6, 4–5].

T. Džugleja observes a similar opinion that administrative law determines order, by which the provisions of regulatory legal acts of the legislator are implemented only by complying with the provisions of laws and other sources of law binding on the Republic of Latvia, in the exercise of executive power it is possible to organise relations with the aim of ensuring the development of the State, the whole society and every individual in the State, regulated by the rule of law.

Thus, scientific council highlights the main objects of administrative law, which include:

- 1) effective functioning of public administration (public administration);
- 2) protecting of individuals from illegal activities of the State;
- 3) public participation in the implementation of administrative activities by the public administration [5, 72].

Views of the Latvian authors, *J. Načisčionis*, *U. Skrastiņa* and *V. Tumalavičius*, have been considered to be sufficiently rational since they claim that public administration is a complex, in fact the most complex public mechanism. Administration is characterised by its subordination to specific goals, determined by the legislator. Since the goals of the society (political) included in the laws keep changing constantly public administration, which is an instrument for achieving these goals, must constantly change along with it. This means that institutional structures of public administration must be constantly established, eliminated, reorganised; new procedures must be established or existing procedures must be amended to achieve the goals set out in constantly changing laws. Therefore, public administration has to be constantly reformed. The key to public administration is "efficiency", but so far it has only been successfully achieved on paper, even when Latvia has all the basic principles of a rule of the law state [8, 87–102].

According to the Latvian State Administration Structure Law in Latvia, state administration or public administration is under the management of the Cabinet and shall perform the administrative functions of executive power (functions of State administration), which functions consist of specific administration tasks and liability for the performance of such tasks [13]. Nevertheless, to achieve a goal of public administration, it is necessary to follow the principles of Latvian State Administration Structure Law. For example, the first principle states that public administration shall be governed by law and rights and shall act within the scope of the competence laid down in laws and regulations. It must be noted that in Latvia, according to the public administration

principles, it may use its powers only in conformity with the meaning and purpose of the authorisation [13].

Another principle is based on human rights approach; thus, indicating that public administration shall observe human rights in its activities. Another principle is more difficult and states that public administration shall act in the public interest. However, the problem is to identify the real public interests and at the same time to protect private interests. The key element is the balance between interests to achieve the goal of public administration idea in total. Besides, if we speak on public interests, the human rights-based approach is vital as well. Therefore, the balance between two interests from the human rights perspective become a more difficult issue.

The next principle is universal as well and states that public administration, individual institutions or officials, in implementing the functions of the administration, shall not have their own interests. The law mentioned before as well illustrate another principle connected to effective organisation of the public administration. It means that the institutional system shall be regularly examined and, if necessary, improved [13]. It must be noted that the Supreme Court of the Republic of Latvia Department of Administrative Cases of the Senate in one judgement says that the discretion of public administration is misused if its exercise is contrary to the rules governing the proper exercise of discretion. It means that if the decision maker has not methodologically correctly made general utility considerations, they have not complied with the specific instructions of the law, but have violated the prohibition of the principles of procedural justice. As Court states, the general considerations of efficiency should also include the principle of effectiveness and other principles mentioned in Latvian State Administration Structure Law.

The Court explains that, for instance, the principle of unity of service, effectiveness means that legal activities form the public administration perspective cannot be formal, but as effective as possible, including the most appropriate.

There are other public administration principles as well in the Latvian State Administration Structure Law, but all of them have common features. All these principles must protect public interests and work to provide effective system of public administration [10].

The development of an effective system of public administration is one of the main factors of the competitiveness of the State and precondition of European integration. If in Latvia the institute of public interests is provided by the law, then Ukraine, as a candidate for membership in the European Union, gradually implements SIGMA recommendations during the reformation of public administration. It should be noted that the Republic of Latvia also used this tool to implement mechanisms of good public administration.

SIGMA – Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries – is a joint initiative of the OECD and the European Union. The initiative supports public administration reform efforts in thirteen countries in transition and is principally financed by the European Union's Phare Programme [12].

SIGMA programme helped Ukraine to improve the provision of public services, namely to develop the Law of Ukraine On Public Service and the Law of Ukraine On Administrative Procedure. In June 2018, SIGMA conducted an assessment in Ukraine of the basic level of compliance with the principles of State Administration used by the European Commission as a basis for assessing the reform of State administration in the EU candidates and potential candidate countries [11].

Bearing in mind that the Ukrainian-Latvian legal and administrative tradition supports the view that public administration is the form of the executive branch of State power, it is through administrative law a branch of public law, where public relations are regulated which arise, change and cease in the sphere of public administration.

Conclusions

It has been proposed to define administrative law as the main instrument through which public administration is carried out, thus concluding the following:

- 1) administrative and legal norms are the basis for the emergence of relations in the field of public administration;
- 2) community relations arising during public administration can be characterised as administrative and legal;
- 3) activity of subjects of public administration is carried out in appropriate forms of public administration.

Administrative law is an important component of public administration. At the same time, activities of subjects of public administration and their powers and competence are exercised within the framework of rules established by administrative legislation. Such an organic bond creates legal grounds for subjects of public administration to act in the public interest for the achievement of the common good.

Valsts pārvaldes institūts Latvijas un Ukrainas administratīvajā un tiesiskajā sistēmā

Kopsavilkums

Rakstā ir analizēts valsts pārvaldes institūts un tā kopīgās un atšķirīgās iezīmes Latvijas un Ukrainas kontekstā, veicot zinātnieku viedokļu analīzi un īpaši uzsverot lielo Amerikas Savienoto Valstu zinātnisko ieguldījumu valsts pārvaldes teorijas veidošanā, kas ir pamats mūsdienu zinātniskajām pieejām.

Saskaņā ar Valsts pārvaldes iekārtas likumu Latvijā valsts pārvalde ir organizēta vienotā hierarhiskā sistēmā, un neviena iestāde vai pārvaldes amatpersona nevar atrasties ārpus šīs sistēmas. Valsts pārvaldes darbība Latvijā balstās uz likuma varas principiem. Savukārt Ukrainas pieeja valsts pārvaldes politikas īstenošanai ir atšķirīga, respektīvi, pārvaldes reformas ietvaros Ukraina īsteno SIGMA (*Support for Improvement in Governance*

Elena Agapova, Karina Palkova. "Public Administration" in the Latvian and Ukrainian Administrative and Legal Traditions

and Management) sniegtus ieteikumus, kā rezultātā Ukrainas tiesību aktos ir veiktas jaunas iestrādes un pieņemta virkne jaunu likumu, piemēram, Ukrainas likums "Par civildienestu" un Ukrainas likums "Par administratīvo procesu".

Darba nobeigumā secināts, ka, neraugoties uz valstu tiesību sistēmu atšķirībām, administratīvās tiesības ir viens no galvenajiem instrumentiem, ar kuru starpniecību Latvijas Republikā un Ukrainā tiek realizēta valsts pārvaldes funkcija.

Atslēgvārdi: valsts pārvalde, administratīvās tiesības, SIGMA, principi.

References

Bibliography

1. Halunko, V., Dikhtieievskiy, P., Kuzmenko, O., Stetsenko, S. etc. (2018). *Administratyvne Pravo Ukrainy*. Full course: coursebook. Kherson: OLDI-PLIUS, 2018. 446 p.
2. Melnyk, R., Bevzenko, V. (2014). *Zahalne administratyvne pravo: Navchalnyi posibnyk* [General Administrative Law: Manual, under the general editorship of R. S. Melnyk]. Kyiv: Vaite, 376 p.
3. Rosenbloom, D. H., O'Leary, R., Chanin, J. (2010). *Public Administration and Law*. 3rd edition. (Public Administration and Public Policy). CRC Press Taylor & Francis Group. 317 p.
4. Warren, K. F. (2011). *Administrative Law in the Political System*. Westview Press, 621 p.

Electronic books

5. Džugleja, T. (2011). Tiesību pamati: Mācību līdzeklis. Rīgas Tirdzniecības profesionālā vidusskola. 72. lpp. Available from: <https://dom.lndb.lv/data/obj/69670>
6. Načisčionis, J. (2018). Administratīvās tiesības. 4. izd. (Sērija "Tiesību zinātņu bibliotēka", Nr. 39). Biznesa augstskola "Turība", 518 lpp. Available from: <https://www.turiba.lv/storage/files/administrativas-tiesibas-izd.pdf>

Journals

7. Kolpakov, V. K. (2012). The notion of forms of public administration. *Administrative Law and Process*. 2 (2): 43–51.
8. Načisčionis, J., Skrastiņa, U., Tumalavičius, V. (2018). Secure development of public administration. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 8(1), 87–102. [https://doi.org/10.9770/jssi.2018.8.1\(8\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2018.8.1(8))
9. Wilson, W. (1887). The study of administration. *Political Science Quarterly*, 2 (2) (June): 197–222. <https://doi.org/10.2307/2139277>

Internet resources

10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 6. decembra spriedums. Lieta Nr. A42476008, SKA – 673/2010. Available from: http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament3/2010/ska_673_2010.pdf
11. OECD and Ukraine. Available from: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Global-Relations-Brief-Ukraine-UKR.pdf>
12. SIGMA. (1999). European Principles for Public Administration. SIGMA Papers, No. 27. CCNM/SIGMA/PUMA(99)44/REV1. Available from: <http://www.sigmaweb.org/publicationsdocuments/36972467.pdf>
13. State Administration Structure Law. (2002). [Legal Acts of the Republic of Latvia]. Available from: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/63545>

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.072-088>

Kultūras ietekmes kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā

Dr. iur. Aldona Kipāne

ORCID: [0000-0001-6408-3456](https://orcid.org/0000-0001-6408-3456)

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
aldonakipane@inbox.lv

Dr. iur. Andrejs Vilks

ORCID: [0000-0002-5161-0760](https://orcid.org/0000-0002-5161-0760)

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
Andrejs.Vilks@rsu.lv

Kopsavilkums

Mūsdienu kriminoloģija ir izteikti dinamiska un inovatīva zinātne, un savas izziņas lokā tā ietver aizvien jaunas jomas un virzienus. Kultūras kriminoloģija iezīmē jaunas īpašas perspektīvas, kā arī plašāku ievirzi, kas pēdējos gados parādījusies noziedzības un citu pretsabiedrisku parādību un to nosakošo faktoru izziņā. Kultūras kriminoloģijai ir teorētiska un praktiska nozīme noziedzības fenomena izpētē un jaunu pieeju konstruēšanā tās novēršanā. Noziedzība un noziedzības novēršanas subjekti var tikt uzskatīti arī par kultūras elementiem.

Mūsdienu civilizācijā dažādās valstīs esošā kultūra, uzskati, paražas, reliģija un vērtības veido mūsdienu daudzveidīgo pasauli, kā arī eskalē kultūras konfliktus, turklāt var būt viens no faktoriem, kas nosaka kriminalitāti. Pašlaik ASV un daudzās citās valstīs notiek vandalisma akti, protesti, nemieri, masu nekārtības. Tas ir pietiekami jauns fenomēns, kuram ir kulturoloģiskas, politiskas un kriminoloģiskas iezīmes. Tradicionālie kultūras un vēstures simboli tiek barbariski iznīcināti. Represīvi pasākumi un atbildība par vandalisma aktiem ir rets izpausmes veids. Kultūrvērtības var iegūt jaunu sabiedrisko vērtējumu ar kriminogēnu kontekstu.

Atslēgvārdi: krimināltiesiskais regulējums, kriminoloģija, kultūra, noziedzība, sabiedrība.

levads

Dzīvojot sabiedrībā, indivīdam jāpieņem un jāizpilda virkne normu, tostarp arī tiesību normas, kas ierobežo vai nosaka noteiktas sabiedrības dzīves jomas. Jebkurā sabiedrībā ir daļa cilvēku, kuri neievēro un pārkāpj pieņemtās tiesību normas. Noziedzības cēloņi ir indivīdu biosociālo īpašību kopums, kas noteiktās situācijās izpaužas noziedzīgā uzvedībā. Cilvēka uzvedības un izturēšanās, tostarp kriminālās uzvedības, cēlonis ir meklējams viņa personībā [17, 86]. Noziedzība kā masveida parādība nozīmē to, ka noteikta sabiedrības locekļu daļa savas problēmas risina, pārkāpjot krimināltiesisko regulējumu. Noziedzība nav tikai statistisks noziedzīgu nodarījumu kopums, bet ir arī sociāla parādība, kas – tāpat kā jebkura sociāla parādība – mijiedarbojas ar citām. Tādēļ var droši apgalvot, ka noziedzība kā vispārsociāla problēma vienmēr ir tikusi risināta visos sabiedriskās dzīves līmeņos – politiskajā, sociālajā, morālajā, kultūras, tiesiskajā u. c.

Pašreizējā izteikti intensīvā un dinamiskā sociālo procesu attīstība veicina arī sabiedriski nevēlamo parādību transformāciju un attīstību. Sociāli negatīvie procesi būtiski ietekmē normatīvo sistēmu, institucionālās struktūras, cilvēku dzīves vidi [31, 10]. Bez kriminoloģiskā izvērtējuma ir visai grūti izprast daudzus ekonomiskos, politiskos, sociālos un citus procesus. Amerikāņu speciālisti pilnīgi pamatoti norāda, ka mūsdienās kriminoloģija nav tāda, kāda tā bija pirms divām, piecām vai desmit desmitgadēm [18, 52]. Šajā sakarā Krievijas kriminologs Dmitrijs Šestakovs (*Дмитрий Анатольевич Шестakov*) atzīst, ka jaunas kriminoloģijas nozares kā patstāvīgs pētnieciskais priekšmets, aplūkojot arī noziedzības saistību ar citām pašattīstošām sabiedriskām sistēmām, veidosies arī nākotnē [26, 33–35].

Intensīva kriminoloģijas attīstība ir pozitīvi ietekmējusi kriminoloģijas zinātnes pilnveidošanos noziedzības izziņā. Pazīstamais amerikāņu kriminologs Edvīns Sazerlends (*Edwin Sutherland*) kriminoloģiju definē kā visaptverošu izpēti procesu, kas ietver tiesību akta izstrādāšanu un tiesību akta īstenošanu (pret darbību noziedzīgai rīcībai). Kriminologs ir norādījis, ka kriminoloģijas mērķis ir vispārēju un pārbaudītu principu kopuma un citu zināšanu veidu izstrāde attiecībā uz krimināltiesisko regulējumu, kura mērķis ir noziedzības novēršana [27, 5].

Kriminoloģiskās zinātnes ietvaros ir izveidojušās un turpina veidoties virkne dažādu nozaru, kuras pēta atsevišķas cilvēka sabiedriskās dzīves parādības mijiedarbībā ar noziedzību. Noziedzība ir bīstamības avots, tā “vienmēr ir bijusi neatņemama sabiedrības daļa, un tieši tā pret to ir jāattiecas” [3, 81]. Pastāv noziedzības teritoriālās atšķirības – pēc apjoma, intensitātes, struktūras, dinamikas un noziedzības rakstura. Salīdzinot dažādu valstu noziedzības fenomenu, tiek ņemta vērā sabiedrības attīstība, kultūra un tās unikalitāte. Šīs atšķirības ir cieši saistītas ar valsts sociāli ekonomisko attīstību, nacionālajām tradīcijām un paražām, kultūras, izglītības un audzināšanas līmeni, iedzīvotāju sadzīves un ikdienas organizēšanu, tiesībsargājošo iestāžu darbības efektivitāti un citiem faktoriem.

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

Viens no nosacīti jaunajiem kriminoloģisko pētījumu virzieniem ir kultūras kriminoloģija (angļu val. *cultural criminology*; krievu val. *культуральная криминология*). Dažādu valstu kultūra, uzskati, paražas, reliģija un vērtības veido mūsdienu daudzveidīgo pasauli, kā arī rada kultūras konfliktus. Cilvēks ir dzimis kultūrā, viņš ierodas bioloģiski sagatavots, lai saņemtu un pielāgotu zināšanas par sevi un attiecībām ar citiem. Sākotnējais socializācijas process ieliek pamatus indivīda attieksmei, vērtībām, rada sociālo pieredzi un spējas piedalīties sabiedrības dzīvē.

Raksta mērķis ir raksturot kriminoloģiskos aspektus kultūras ietekmei uz noziedzību. Kultūra ir sarežģīta sociāla parādība, tā var būt spēcīgs šķērslis sociāla ļaunuma izveidei un izplatībai. Raugoties no šī viedokļa, kultūra ir efektīvs līdzeklis noziedzības novēršanai. Tajā pašā laikā kultūrai var būt arī destruktīva loma. Dažkārt kultūrvidē ir kriminogēns faktors. Dažos aspektos dominējošā kultūra citas kultūras pārstāvju izturēšanos var definēt kā noziedzīgu vai atšķirīgu, lai aizsargātu savas intereses un atstumtu atšķirīgo. Tādēļ kultūras konflikti var izraisīt noziedzīgu grupu identificēšanos vai izveidošanos. Tādējādi tiek atklāta ne tikai kultūras pozitīvā ievirze, bet arī kultūra kā sabiedriskā cilvēka eksistences veids.

Kultūra un noziedzība viena otru savstarpēji ietekmē. Cilvēka uzvedību nosaka dažādi sociālie un bioloģiskie faktori, turklāt kā spēcīgs uzvedības determinants ir kultūra. Kultūra atspoguļo cilvēku izturēšanās iezīmes, uzvedības, pasaules uzskata un vērtību sistēmas modeļus [21]. Šajā aspektā rodama kriminoloģijas saikne ar kulturoloģiju, jo noziedzība ir kultūras elements (ir kriminālā kultūra, delikventā kultūra, cietuma subkultūra).

Pētījums ir balstīts uz speciālās literatūras analīzi, darbā izmantota analītiskā un aprakstošā pētniecības metode. Pētījuma bāze ir dažādu zinātnieku un speciālistu atziņas un viedokļi, kā arī izpētes gaitā radušies secinājumi. Pētījuma rezultātus var izmantot gan kriminoloģijas nozares teorētiķi, gan praktiķi.

Kultūra kā kriminoloģiskās izpētes objekts

Kultūras jēdziens ir plašs un daudzveidīgs. Kultūras jēdziens apzīmē vēsturiski pārmantoto, un ir vairāki kultūras līmeņi – pasaules kultūra, reģionālā kultūra, sabiedrības grupas kultūra, indivīda kultūra. Vārds “kultūra” ir cēlies no latīņu valodas vārda “*cultura*” – kopšana, apstrādāšana, audzināšana [28]. Senās Romas domātājs Cicerons bija pirmais, kurš šo vārdu izmantoja dvēseles kopšanas un pilnveidošanas nozīmē.

Mūsdienu sabiedrība ir mainījusies un turpina mainīties. Divdesmitā gadsimta otrajā pusē planētas mēroga migrācijas rezultātā pasaulē izveidojās jauna kultūras izplatības forma – multikulturalisms. Multikulturāla sabiedrība ir vienā valstī vai pilsētā dzīvojoši cilvēki, kas pārstāv dažādas tautības, rases un reliģiskos uzskatus [28]. Turklāt jāņem vērā, ka pasaules ģeopolitisko pārmaiņu rezultātā palielinās cilvēku mobilitāte un sabiedrības daudzveidība. Visplašākajā nozīmē multikulturalisms ir kultūru dažādības un līdzvērtības atzišana. Apvienoto Nāciju Organizācijas Izglītības, zinātnes un kultūras

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

organizācija (UNESCO) atzinusi, ka kultūras daudzveidība veido cilvēces kopējo kultūras mantojumu un tā ir jāsargā un jāsaglabā visas cilvēces labā. Kultūras daudzveidība pasauli dara bagātu un daudzveidīgu, tā paplašinot izvēles iespējas un bagātinot cilvēku spējas un vērtības, tādēļ tā ir ilgtspējīgas kopienu, tautu un nāciju attīstības virzītājspēks [19].

Kultūrpolitikas pamatnostādņēs 2014.–2010. gadam [20] atzīts, ka “kultūra plašākā jēdziena izpratnē ir cilvēku un cilvēces visu sasniegumu kopums, forma un veids, kas caurstrāvo jebkuru cilvēcisku darbību un esamību. Kultūra ietver sabiedrībā atzītas vērtības, toleranci, indivīdu un sabiedrības ārējo un iekšējo orientāciju, ticību, radošu garu un intereses. Šaurākā jēdziena izpratnē kultūra ir mākslas, arhitektūras, mūzikas, literatūras un citas radošās izpausmes”. Kultūru mēdz dēvēt arī par visas sabiedrības dzīvesstilu [15, 101]. Tā ir informācija, kas uzkrāta sabiedrības attīstības gaitā. Tādēļ kultūra caurvij visas cilvēka dzīves un aktivitātes jomas, veidojot cilvēka eksistences veidu, kas izpaužas

- materiālajās un garīgajās vērtībās;
- cilvēku dzīvesveidā;
- ģērbšanās normās;
- valodā;
- cilvēku savstarpējā saskarsmē un attiecībās;
- sociālo normu, likumu, paražu un tradīciju apvienojumā;
- reliģijā, rituālos, mitoloģijā, zinātnē, mākslā, politikā.

Kultūra ir arī pazīstama sistēma – iemaņas sadzīvē, turklāt kultūras un cilvēka personības veidošanās ir savstarpēji saistīta.

Kultūra ir

- sociālās pieredzes translācijas forma;
- cilvēka socializācijas veids;
- indivīda un sabiedrības dzīves darbības forma;
- tas, kas cilvēku padara par cilvēku;
- cilvēka un sabiedrības pašattīstības līmeņa rādītājs [1, 7–8];
- informācijas vide, kas rodas starp cilvēku un dabu, nodrošinot optimālu cilvēku eksistenci.

“Kultūras jēdziens apzīmē universālu cilvēka attieksmi pret pasauli, caur to cilvēks veido gan šo pasauli, gan arī pats sevi. Cilvēka attieksmi pret pasauli nosaka jēga. Tā ietver cilvēka esības būtību (gan iekšējo, gan ārējo), un tai piemīt īpaša nozīme – būt par vidutāju cilvēka attiecībās ar pasauli un pašam ar sevi. Kultūra ietekmē tajā esošu sociālo grupu pastāvēšanu, kultūras pārmaiņas var veicināt jaunu sociālu grupu (piemēram, interneta dienasgrāmatu autoru) izveidi vai iepriekš pastāvējušu grupu (piemēram, kora kolektīva) atjaunošanu” [22].

Vienā kultūrā var pastāvēt dažādas sociālās grupas, kas atrodas noteiktās savstarpējās attiecībās. Kultūrai kā materiālo un garīgo vērtību kopumam, ko realizējis cilvēks, ir vērtībteorētiska nozīme (aksioloģiskā pieeja) – tā ir kultūras vērtība visai sabiedrībai, atsevišķai sabiedrības grupai un atsevišķam indivīdam. Var piekrist holandiešu sociālā

Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā

psihologa Gerta Hofstedes (*Geert Hofstede*) definētajam: kultūra ir kolektīvā prāta ieprogrammēšana, kas atšķir vienas grupas vai cilvēku kategorijas locekļus no citām [13]. Vērtības cilvēku apziņā ir fiksētas kā kāda pozitīva materiālā vērtība vai ideālais priekšmets.

Kriminoloģijā ir nozīmīgs cilvēku vērtību orientācijas veidošanās process, pozitīvai cilvēku orientācijai un vērtībām piemīt antikriminogēns faktors. Piemēram, tradicionāli vardarbīgs noziedznieks ir vīrietis vecuma diapazonā no 26 līdz 40 gadiem ar zemu izglītības un kultūras līmeni, kas ir tendēts uz primitīvo vajadzību apmierināšanu, bez noteiktām interesēm un vaļaspriekiem, pārsvarā fiziski labi attīstīts, iesaistās strīdos un kautiņos, pārvērtējot savas spējas konfliktus atrisināt mierīgā ceļā. Izceļot viktimoloģisko aspektu, var norādīt, ka īpašu vietu starp šādiem agresīviem tipiem ieņem ģimenes varmāka (kurš, iesaistoties konfliktā, biežāk arī kļūst par upuri) – parasti vīrieši vecumā no 25 līdz 45 gadiem ar zemu kultūras un izglītības līmeni [24, 101].

Nevar nepieņemt *Dr. sc. soc.* Anvara Zavacka atziņai, ka “cilvēki ir iesaņemti dažādās sociālajās un kultūras sistēmās, kas veicina un/vai iegrožo viņu uzvedību” [33, 49]. Piemēram, viens no cilvēka domāšanas un rīcības ietekmes avotiem ir reliģija. “Reliģijām kultūrās ir īpaša nozīme kā sociuma kopīgas darbības un kopīgu vērtību apzināšanas faktoram. Reliģijas piedāvā vienotu pasaules uzskatu. Reliģiskā domāšana – pasaules uztvere un skaidrojums, pamatota reliģiskā pārliecībā (reliģiskā dogmatika – stingri iesakņojušos pieņēmumu un skaidrojumu kopums). Reliģiski motivēta rīcība ir darbība, kas pamatota reliģisku vērtību skalā, reliģiskas nozīmes vai reliģiska pamatojuma (reliģiskās pārliecības, motīvu un tiesiskās kārtības iespējama nesakritība)” [22]. Kultūra veido sociālo hierarhiju; paralēli vajadzību veidošanās procesam kultūra nosaka arī veidus to apmierināšanai.

Speciālajā literatūrā ir šāds kultūru iedalījums:

- 1) agresīvās un neagresīvās kultūras: atsevišķas kultūras noliedz vardarbību vispār, savukārt kriminālajā subkultūrā jebkura veida vardarbībai var būt atzinības un atbalvojuma nozīme;
- 2) konstruktīvās un nekonstruktīvās kultūras: tās ir kultūras, kas orientētas uz materiālām vai arī garīgām vērtībām.

Pētot noziedzības novēršanas kulturoloģijas aspektus, jānorāda, ka kultūra nosaka krimināltiesību ideoloģiju kā uzskatu un ideju sistēmu, kas attiecas uz krimināltiesību regulējumu noziedzības pret darbībai – novēršanai un apkarošanai.

Kultūras kriminoloģijas teorētiskie aspekti

Kultūras kriminoloģijas pirmsākumi meklējami 20. gadsimta 90. gadu vidū, kad mūsdienu kriminoloģijā radās interese iekļaut arī kultūras pētījumus. Kultūra ierosina kolektīvās un individuālās jēgas meklējumus, atklājot indivīda spēju laika gaitā rīkoties, kā sabiedrībā pieņemts [9, 54]. Starptautiska ietekme ir bijusi Amerikas Savienotajās Valstīs un Apvienotajā Karalistē izstrādātai pieejai [10, 24]. Tā ir balstīta uz Čikāgas kriminoloģijas skolas pieejas, kas radās Čikāgā 20. gadsimta 20. un 30. gados. Čikāgas pētnieki, pētot noziedzības izpausmes Čikāgā un tās apkārtnē, secinājuši, ka noziedzīga indivīdu uzvedība ir cieši saistīta ar sociālo vidi.

Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā

Kultūras kriminoloģija ir teorētiska, metodoloģiska un intervences pieeja noziedzības izpētē, un šo pieeju mērķis ir izprast noziedzību sabiedrības kultūras kontekstā [11, 31]. Kultūras kriminoloģijas teorētiskās nostādnes ņem vērā telpas lomu noziedzības izveidē un attīstībā, noziedzīgs nodarījums tiek uztverts kā kultūras elements. Cilvēks kā *homo culturalis* – kulturāla būtne – ne tikai rada un veido kultūru, bet arī atrodas nepārtrauktā tās ietekmē. Kultūra ir attiecināma gandrīz uz visiem cilvēka dzīves, darba un aktivitātes aspektiem, tostarp kriminālo uzvedību [24, 66].

Cilvēks ir daudzšķautņains, viņš sevi realizē dažādās dimensijās: telpiskajā, laicīgajā, kulturālajā. Kultūra, kas dominē sabiedrībā vai noslēgtā sociālajā grupā, nosaka šīs vides vērtību orientāciju cilvēkiem. Indivīds un kultūra atrodas pastāvīgā mijiedarbībā – kultūra ietekmē cilvēku, savukārt cilvēks – kultūras procesus. Kultūrvajadzība ir cieši saistīta ar cilvēka vispārīgajām vajadzībām [1, 12]. Kultūras vērtības, normas, paraugi, ko socializācijas ceļā pārmanto cilvēks, iesakņojas, ielaužas cilvēka apziņā, un subjektīvo un objektīvo nosacījumu iedarbība veido cilvēka uzvedību. Tāpēc kultūru skaidro kā reaģēšanu pēc noteikta parauga vai modeļa.

Kultūra ir cieši saistīta ar cilvēku un viņa darbību. Tā radusies līdzās cilvēkam un attīstās līdz ar viņu. Piemēram, noziedzīgās pasaules pamats nevar eksistēt bez kriminālajām tradīcijām, normām, vērtībām, atribūtiem, kas norāda uz piederību pie noziedzīgās pasaules, tās darbības un likumiem. Kultūras kriminoloģijas pamatā ir pieņēmums, ka noziedzība un deviācija nav vienkārša grupas kultūras ieviešana [9, 3]. Noziedzība un deviācija ir relatīvi dinamiskas, un tās nevar uzskatīt par vispārināmu parādību. Kultūras kriminologi norāda, ka šajā sakarā kultūra un etniskā piederība ir īpašības, kuras ir jāizskaidro, un nav noteikts tradīciju piešķīrums, kas interpretētu noziedzīgu rīcību un noziedzības formas [4, 86].

Kultūras kriminoloģijā kultūra ir kolektīvās nozīmes un kolektīvās identitātes priekšmets, tajā un tās rezultātā valdība pieprasa autoritāti, savukārt tās patērētājs apsver iegūstamos labumus – noziedznieks to realizē gan kā persona, gan kā informācijas uztvērējs, kas analizē iegūto informāciju un veido savu attieksmi [9, 56]. Cilvēka uzvedību ietekmē dažādi faktori, piemēram, ekonomiskās vajadzības, dzīvesvietas vai noteiktas grupas kultūra, politiskie uzskati, informācija plašsaziņas līdzekļos, vēlme pēc izklaides utt. Kā iepriekš minēts, noziedzība ir cilvēka aktivitātes daudzveidības atspoguļojums, kas ir cieši saistīts ar kultūru.

Pazīstamais amerikāņu politologs Semjuels Filipss Hantingtons (*Samuel Phillips Huntington*), skaidrojot globālās politikas reālijas 21. gadsimtā, izskata tēzi, ka laikā pēc t. s. aukstā kara kultūra un dažādi kultūras identifikācijas veidi nosaka dezorganizāciju, konfliktus un noziedzību [12, 43]. Šim viedoklim var piekrist; kriminoloģijā gan sociālās dezorganizācijas, gan kultūras konflikta skaidrojumi tiek izmantoti, lai noskaidrotu un izskaidrotu dažādas konflikta formas.

Izskaidrot noziedzības cēloņus mēģināja jau antīko laiku filozofi (Platons, Aristotelis, Sokrāts, Cicerons, Seneka u. c.): analizējot noziedzīgas rīcības ietekmi uz sabiedrības tikumību un tradīcijām, tika ieteikti noziedzības novēršanas virzieni un līdzekļi, lai

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

atturētu no iesaistīšanās noziedzīgā vidē. Franču kriminologs, sociologs Gabriels Tards (*Gabriel Tarde*) un viņa sekotāji noziedzības pieaugumu saistīja ar vairākiem aspektiem – negatīvu antisabiedriskās vides ietekmi, morālo un ētikas normu un kultūras tradīciju ietekmes mazināšanos, tieksmi pēc varas un pieeju neierobežotam materiālo resursu daudzumam [29, 78].

Viena no kriminoloģiskajām teorijām par noziedzības pastāvēšanas cēloņiem ir **konfliktu teorija**. Šīs teorijas pārstāvji pauž viedokli, ka uzvedības noviržu, likumpārkāpumu un noziedzības cēlonis ir nepārvarēti sociālie un psihiskie konflikti. Ārēji vērtību konflikti var būt rezultāts sociālajai diferenciācijai (sabiedrības sašķeltībai vienas sociālās sistēmas iekšpusē) vai kontaktiem starp dažādām sociālajām sistēmām. Īpaši ārējais konflikts novērojams un pamanāms grūtībās nonākušās sociālajās grupās (piemēram, migrantiem, kuriem ir adaptācijas grūtības). Konflikts starp kultūrām var būt arī sekas vienas kultūras attīstībai. Iekšējais jeb personu konflikts ir saistīts ar pretēju indivīda iekšējo vēlmju sadursmēm. Šāds konflikta veids novērojams situācijās, kad indivīda pieredzei, interesēm, mērķiem, vērtību sistēmai jāpārveidojas, jāpaplašinās ārpus ierastās zonas robežām, vai arī situācijās, kad personības elementi nonāk pretrunā cits ar citu. Tā sekas pārnesas uz citu sociālo grupu, piemēram, ģimeni, un izraisa tās dezorganizāciju. Jāatzīst, ka konfliktu teorija nemēģina visaptveroši izskaidrot noziedzību, tā tikai norāda uz sociālajiem konfliktiem kā uz dzīves pamatfaktu.

Edvīns Sazerlends norādīja, ka sociāla dezorganizācija ir sistemātiskas noziedzīgas uzvedības galvenais cēlonis. Savukārt **kultūras konflikts** ir īpašs sociālās dezorganizācijas aspekts. Kultūras sistēmu var dezorganizēt tādā nozīmē, ka plaši izplatītajā, dominējošajā kultūrā pastāv pretrunas starp vērtībām, normām un uzskatiem [27, 77]. Sabiedrības daļu, kura atšķiras no lielākās sabiedrības daļas ar savu uzvedību, sauc par subkultūru (no latīņu valodas *sub* – zem, *cultura* – kultūra) [28]. Subkultūras pārstāvji no pārējās sabiedrības var atšķirties ar savu vērtību sistēmu, valodu, apģērbu u. c.

Kriminologs Džordžs Volds (*George B. Vold*) 1958. gadā kriminoloģijas grāmatā “Teorētiskā kriminoloģija” (*Theoretical Criminology*) paplašināja konflikta teoriju, pievēršot uzmanību **grupu konfliktiem**. Indivīdi apvienojas grupās tāpēc, ka viņi ir sociālas būtnes ar tādām vajadzībām, kuras var viegli apmierināt kolektīvās darbības rezultātā. Kriminologs norādīja, ka indivīds dzīves laikā vienlaikus ir dažādu sociālo grupu (ģimenes, draugu, kolēģu, kaimiņu, profesionālo grupu u. c.) sastāvā. Katrai no grupām piemīt sava kultūra, uzskati, uzvedības normas un vērtības. Grupās savstarpējo attiecību laikā indivīdi iegūst informāciju un grupas kultūras elementus. Gadījumos, kad grupas nosaka dažādus savstarpējo attiecību risinājumus vai uzvedību, rodas konfliktsituācijas, kuru dēļ var tikt izdarīts noziedzīgs nodarījums [32, 250]. Grupā cilvēki ir saistīti ar kopējām normām, viņu sociālās lomas cita ar citu ir savienotas. Grupai ir noteikta iekšēja un ārēja struktūra un ārēji sakari.

Pētnieks izmanto jēdzienu “statuss” – tas ir sociālās vērtības izpausme un ir saistīts ar pozīciju sabiedrībā, profesiju, ienākumiem, izcelsmi, izglītību u. c. Cilvēks nepārtraukti cīnās par statusu. Tas netiek dots vienreiz un uz visiem laikiem, tas var pieaugt vai arī

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

samazināties. Cīņa par statusu ir konfliktu izpausme grupas iekšienē un starp grupām sabiedrības attīstības stadijā. Tiek izmantots arī jēdziens “grupu intereses”. Grupu intereses atspoguļo pamatvajadzības un grupai piederīgās intereses. Tiek norādīts, ka grupa izdzīvo, ja atbalsta savus locekļus, bet ja ne, tad izveidojas jaunas grupas.

Kultūras konfliktu teorija ir pazīstama arī kā kultūras novirzes teorija. Šīs teorijas pārstāvji uzskata, ka noziedzīgs nodarījums notiek vērtību sadursmes dēļ, kas rodas, ja dažādām sociālajām grupām ir atšķirīgas idejas par pieņemamu izturēšanos. Citiem vārdiem sakot, dažādām sociālajām grupām ir atšķirīgi kultūras uzskati un idejas, tās konfliktē, un šī konflikta dēļ dažkārt notiek noziedzīga rīcība.

Kultūras konflikts ir sarežģīts process; gan primārais, gan ar sekundārais kultūras konflikts sekmē noziedzības rašanos un pastāvēšanu. Primārie konflikti, kas notiek starp divām atšķirīgām kultūrām, var rasties trīs veidos: 1) kā kolonizācijas rezultāts, kad kolonizētājs aizstāj kolonizētās grupas normas ar savējām; 2) atšķirīgu grupu saskarsmes rezultātā; 3) migrācijas rezultātā, kad ārējās grupas locekļi nonāk dominējošās grupas teritorijā. Sekundārie kultūras konfliktu procesi ir līdzīgi. Tas notiek konflikta laikā starp dažādām subkultūrām vai starp dominējošo kultūru un vienu vai vairākām citām [2, 230].

Zviedrijā dzimušais un uz ASV emigrējušais kriminologs Torstens Sellins (*Thorsten Sellin*) 1938. gadā savā darbā “Kultūras konflikts un noziedzība” (*Culture Conflict and Crime*) izvirzīja idejas, kuras aizsāka strauju konfliktu teorijas attīstību kriminoloģijā [25, 97–103]. T. Sellins bija viens no pirmajiem, kurš skaidroja attiecības starp sociālajām un juridiskajām normām, kurās, pēc viņa domām, straujais urbanizācijas process radījis konfliktstāvokli. Likumi viņam iemiesoja dominējošās kultūras / etniskās grupas normatīvo struktūru. T. Sellins norāda, ka sabiedrībā veidojas dažādas sociālās grupas (stratī), kuras veidotas uz dažādiem pamatiem, piemēram, profesijas, vecuma, dzimuma, nacionalitātes, ideoloģijas u. c. Starp šīm grupām pastāv pretrunas, rodas konflikti, kas ir neapmierinātības avots un atsevišķos gadījumos arī kā stimulē (pamudinājums) likuma pārkāpšanai. T. Sellins min atšķirības starp iekšējiem un ārējiem vērtību konfliktiem. Pēc viņa teiktā, galvenais noziedzīga nodarījuma iemesls ir pamatots ar dažādām vērtībām un uzskatiem par pieņemamu uzvedību. Šo vērtību un uzskatu sadursme rada noziedzīgu nodarījumu. Noziedzīga rīcība ir sadursme ar pieļaujamo rīcību.

T. Sellins atsaucas uz diviem kultūras konflikta veidiem:

- 1) primārais konflikts – sadursme ir saistīta ar fundamentālajiem kultūras uzskatiem;
- 2) sekundārais konflikts – ietver mazāk nozīmīgas kultūras iezīmes.

Šajā sakarā jānorāda uz noziedzības novēršanas pasākumu un līdzekļu nozīmīgumu, kas izpaužas valsts, pašvaldības, tiesībsargājošo iestāžu un sabiedrības tiesiskā darbībā ar mērķi neitralizēt, nepieļaut un atklāt noziedzīgu nodarījumu cēloņus un tos veicinošos apstākļus, kā arī profilaktiski iedarboties uz personām, kuras ir orientētas izdarīt noziedzīgus nodarījumus. Prioritāri, tas ir, agrīni, ir jāvērs uzmanība uz primārajiem kultūras konfliktiem.

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

Subkultūra var veidoties pretstatā dominējošajai kultūrai un atbalsta izturēšanos, kas atšķiras no lielākajām sociālajām normām vai izriet no atšķirībām starp sociālajām grupām, dzimuma vai ģeogrāfiskās atrašanās vietas. Dažkārt dominējošā kultūra var definēt citas kultūras kā noziedzīgas vai atšķirīgas. Tādēļ kultūras konflikti var sekmēt noziedzīgas grupas identificēšanos vai izveidošanos. Sabiedrības reakcija uz masu medijos pieejamo informāciju, likumdevēja reakcija un plašāki kultūras spēki var stimulēt pārliecību par šo grupu noziedzīgo darbību vai delinkvenci, kas apdraud sabiedrības drošību. Tādējādi kultūras konflikti aptver plašu problēmloku noziedzības izpētē [14, 7–26].

Subkultūras izpētē būtiska loma ir amerikāņu kriminologam Albertam Koenam (*Albert K. Cohen*). Subkultūras teorijas izstrādes gaitā A. Koens izanalizēja kriminālo grupu (apvienību) normu īpatnības, uzvedības noteikumus un grupas vērtības. Pētnieks secināja, ka to darbības gaitā tiek deformēts personas redzesloks, viedoklis, paradumi, uzvedības stereotipi u. c. Katrā subkultūrā (piemēram, cietuma, ekstrēmiskā, jauniešu, marginālā) tiek radītas savas paražas, tradīcijas, uzvedības paraugi. Personas, kuras ievēro šādus noteikumus, noraida sabiedrībā pastāvošās kopīgās sociālās vērtības, noraidoši attiecas pret citu personu tiesībām, interesēm, īpašumu, savā uzvedībā pauž agresivitāti un visatļautību. Subkultūru teorijas pretrunu starp sociāli atzītiem mērķiem un līdzekļiem A. Koens apskata kā vadošās kultūras un subkultūru mijiedarbību.

A. Koens uzskata, ka novirzes uzvedībā rada atšķirīgu vērtību un normu līdzāspastāvēšana. Subkultūra apvieno daļu valdošās kultūras elementu un rada alternatīvus elementus (atšķirīgu uzvedību un iezīmes, alternatīvu vērtību sistēmu u. tml.), kā arī piedāvā statusa iespējas, ko nesniedz cita sociālā vide [5, 40–45]. Subkultūru teorija gandrīz neskaidro to, kā rodas deviance un noziedzība, taču izskaidro to noturību un to, kā deviance un noziedzību atbalstoši uzskati un vērtības (“kultūras mantojums”) tiek nodoti tālāk.

Labu izskaidrojumu marginālo grupu veidošanās un pastāvēšanas pamatam sniedz **sociālās kontroles teorija**. Sociālās kontroles teorija pieņem, ka indivīds var saskatīt noziedzīga nodarījuma izdarīšanā priekšrocības un ir motivēts izpildīt jebkādu noziedzīgu darbību. Noziedzīgu nodarījumu izdarīšana ir cieši saistīta ar racionalitāti. Indivīds, apzinoties savas rīcības iespējamās sekas, izvēlas pārkāpt noteiktās normas, ja potenciālais ieguvums ir lielāks par varbūtējiem zaudējumiem. Šīs teorijas pārstāvji skaidro, ka noziedzīgas uzvedības cēlonis ir sociālās kontroles trūkums. Amerikāņu sociologs Treviss Hirši (*Travis Hirschi*) uzskata, ka sociālā kontrole tiek īstenota ar sociālās saiknes palīdzību. Indivīda pakļaušanās noteikumiem ir atkarīga no saistības starp viņu un sabiedrību, un devianta uzvedība veidojas tad, ja saistība ir vāja.

Sociālā kontrole tiek realizēta ar četriem sociālo attiecību elementiem, kas mudina rīkoties atbilstoši sociālajām normām [24, 223]:

- 1) piesaiste (pieķeršanās) (*attachment*) – spēja veidot tuvas un ciešas attiecības ar citiem. Attiecībās indivīds iemācās vērtības, veidojas indivīda priekšstati par pieņemamu un nepieņemamu uzvedību;

Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā

- 2) saistību uzņemšanās (*commitment*) – tās ir sociālās “investīcijas”. Indivīds, kas ieguldījis savus resursus (laiku, finanses u. tml.) izglītībā, karjerā, sociālā statusa iegūšanā, ir vairāk vērsts uz normu pieņemšanu;
- 3) iesaistīšanās (*involvement*) – līdzdalība un sociāli aktīvs dzīvesveids neatstāj laiku antisociālai uzvedībai un piešķir ikdienai struktūru;
- 4) pārliecība (*belief*) – kopīgu uzskatu, attieksmju kopums veicina piederību.

Jāpievienojas kriminologu vairākuma viedoklim, ka kriminālās subkultūras normu apgūšana un vērtību pārņemšana ir savdabīga personas pašapliecināšanās, jo kaut kādu iemeslu dēļ indivīds nav saņēmis atzinību vai apmierinājis savas vajadzības sociāli pieņemamā veidā un atbilstoši pieņemtajai vērtību sistēmai. Piemēram, noziedzīgā pasaule veido savu kultūru, kad tās izplatība un loma sabiedriskajā dzīvē ir nenozīmīga; šo parādību parasti sauc par kriminālo subkultūru. Kriminālā vide rada kriminālas personības tipu [24, 125]. Divdesmitajā gadsimtā daudzās valstīs notika kriminālās subkultūras paplašināšanās, tās pārveidošana par savdabīgu daļēji kriminālu sabiedrības kultūru. Divdesmitā gadsimta beigās gandrīz visus Latvijas sabiedrības slāņus un grupas pārņēma strauja iedzīvotāju kriminalizācija – ekonomiskā, vardarbīgā, organizētā un profesionālā noziedzība, kā arī korupcija kļuva par izplatītu problēmu. Noziedzīgajai videi tika piešķirtas gan bijušās militārās personas, gan tiesībsargājošo iestāžu darbinieki, un īpaša loma bija sportistiem [16, 94].

Rezumējot iepriekš minēto, jāsecina, ka kultūra tiek aplūkota kā iegūtās pieredzes un vērtību pārmantošanas (pārņemšanas) ceļš no paaudzes uz paaudzi. Šajā procesā transformējas kriminoloģiski pozitīva pieredze un vērtības ar antikriminogēnu potenciālu: neitrālu (kam nav izteikts antikriminogēns raksturs, ne kriminogēns potenciāls) vai negatīvu (ietver kriminālās subkultūras pieredzi un vērtības) starppersonu attiecībās. Kultūras kriminoloģija ir kritiska perspektīva, kas pēta kultūras un noziedzības saplūšanu ikdienas sabiedriskajā dzīvē.

Veicot kultūras fenomena kriminoloģisko izpēti, ir konstatēta kultūras un kriminalitātes saistība.

1. Kultūra veido vajadzību sociālo hierarhiju. Pamatvajadzības, kas cilvēkam dotas no dabas, tiek apstrādātas kultūras vidē, kā rezultātā notiek nozīmīga cilvēka vajadzību transformācija (pārveidošanās). Dažas vajadzības var iegūt sociāli nozīmīgu, svarīgu, apstiprinātu sociālu statusu, un to apmierināšana tiek paaugstināta līdz ar tā rangu. Savukārt citas vajadzības tiek apmierinātas pieticīgi, vēl citas tiek aizliegtas, piemēram, islāma kultūrā alkohola vai narkotisko vielu lietošana tiek pilnībā aizliegta. Turpretī kriminālajā subkultūrā to lietošana var būt prestiža. Vienā kultūras sistēmā augšgalā tiek izvirzītas garīgas vajadzības, citās – materiālas vērtības, piemēram, kristiešu kultūrā pārēšanās (rijība) ir grēks. Vajadzību sociālās hierarhijas standartiem, kas raksturīgi kādai citai kultūrai, ir nozīmīga ietekme uz noziedzību – tās mērogu, struktūru, raksturu un dinamiku.

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

2. Papildus vajadzību struktūras veidošanai kultūra nosaka arī veidus, kā tās apmierināt. Atsevišķas kultūras noliedz vardarbību kopumā, dažās kultūrās pozitīvi vērtē kādus vardarbības aspektus (piemēram, paš aizsardzību) un negatīvi vērtē citus. Kriminālajā subkultūrā jebkura veida vardarbība var tikt vērtēta kā slavējama. Pētījuma rezultāti parāda, ka vardarbība starp cilvēkiem ir viens no veidiem, kā noziedznieks var iegūt savu identitāti. Būtībā noziedzība kļūst par sociālo kapitālu, lai noziedznieks varētu apmierināt savas vajadzības [24, 89].

Termins “kultūras kriminoloģija” tiek skaidrots kā kultūras un noziedzības saistība. Kultūras kriminoloģija ir teorētiska, metodoloģiska un intervences pieeja noziedzības izpētē, un tās mērķis ir izprast noziedzību sabiedrības kultūras kontekstā. Kultūras ietekme uz noziedzības rašanos, attīstību un tās preventīvā nozīme. Kultūra ir jāuzskata vienu no svarīgākajiem noziedzības novēršanas līdzekļiem, jo tieši tā iepazīstina cilvēku ar sabiedrībā pieņemtajiem uzvedības standartiem, ieskaitot krimināli tiesisko aizliegumu.

Covid-19 kulturoloģiskās kriminoloģijas ietvars

Covid-19 ierobežošanas kontekstā ASV un citās pasaules valstīs sākās protesta viļņi par pārmērīgiem pandēmijas ierobežošanas pasākumiem un arī policijas patvaļu. Daļā sabiedrības aizvien izteiktāk tika kultivēts uzskats par to, ka karantīnas, pašizolācijas, distancēšanās, masku un cimdu nēsāšanas pasākumi, kā arī iedzīvotāju pārvietošanās kontrole ir nesamērīgi. Ierobežojošie pasākumi nosacīti grāva ekonomiku un deformēja cilvēku komunikācijas veidus, ierastos uzvedības veidus un stereotipus, mazināja individuālo dzīves labklājības līmeni. Objektīvi pamatoti veidojās sociāli psiholoģiskie konflikti starp cilvēku ierastajām vajadzību apmierināšanas formām, iespējām un to īstenošanas visai ilglaicīgajiem ierobežojumiem. Noteiktā sabiedrības daļā, kurā jau agrāk bija vērojamas deviantas uzvedības formas, sociālo un tiesisko normu pārkāpšana, konflikti rezultējās vēl izteiktākos, pat demonstratīvos likumpārkāpumos (vandalisma aktos, grautiņos, masu nekārtībās u. c.). 2020. gada 1. jūnija vakarā vienā no centrālajām Ņujorkas ielām – Piektajā avenijā – tika izlaupīti veikali, grautas vitrīnas, izdemolēti pieminekļi. Jāatzīst, ka Covid-19 pandēmiju nomainīja masu nekārtību un vandalisma pandēmija. ASV prezidents Donalds Tramps (*Donald Trump*) tviterī rakstīja, ka Ņujorku ir sagrābuši marodieri, bandīti, kreisie radikāļi un citi salašņas.⁴³ Gubernators Endrū Kuomo (*Andrew Cuomo*) atteicās pilsētā kārtības nodrošināšanai izmantot Nacionālo gvardi.

Policijas un citu tiesībsargājošo iestāžu darbinieki, kuriem Covid-19 pandēmijas apstākļos tika noteikti jauni papildpienākumi, tostarp karantīnas un pašizolācijas nosacījumu ievērošanas kontrole, un kuri darbojās ārkārtas un īpašos apstākļos, strādāja uz izdegšanas robežas.

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

Viņiem izveidojās divi izteikti uzvedības modeļi:

- 1) nespēja visas situācijas kontrolēt un piemērot normatīvajā regulējumā noteiktās sankcijas (paviršs pienākumu izpildes modelis);
- 2) augsta atbildības sajūta un izteikti nopietna attieksme pret uzticēto pienākumu izpildi.

Pirmajā gadījumā dienesta pienākumu izpilde tika veikta nekvalitatīvi, savukārt otrajā, centīgi tos pildot, varēja pieļaut pārāk drastisku rīcību. Izteiktākais piemērs ir notikumi 2020. gada 25. maijā Mineapolē – policijas darbinieki, aizturot afroamerikāni Džordžu Floidu (*George Floyd*), vairāk nekā astoņas minūtes turēja viņu piespiestu pie zemes, uzliekot uz aizturētā kakla celi. Slimnīcā aizturētais nomira. Aizturēšanas pamats bija tas, ka Floids veikalā par cigarešu paciņu norēķinājies ar viltotu 20 USD banknoti. Minesotas štata Henepinas apgabala tiesu medicīnas iestādes autopsijas slēdzienā ir minēts, ka Floids miris no “sirds un plaušu darbības apstāšanās kā likumsargu veiktas (..) kakla saspiešanas radīta sarežģījuma” un ka nāves cēlonis ir “slepkavība”. Slēdzienā ir minētas arī citas nopietnas Floida veselības problēmas – arteriosklerotiska un hipertensiska sirds slimība, intoksikācija ar fentanilu, nesena metamfetamīna lietošana [6]. Kriminālās datubāzes informācija liecina, ka Floids no 1997. līdz 2007. gadam sešas reizes saukts pie kriminālatbildības par dažādiem noziegumiem – zādzībām, ielaušanos svešā īpašumā, narkotiku glabāšanu un izplatīšanu, bruņotu laupīšanu.

Uz Dž. Floida kā mocekļa nāves fona ASV izveidojās “*Black Lives Matter*” (“Melnās dzīvības svarīgas”) kustība, kura izvērsa vardarbības un vandalisma aktus. Afroamerikāņu izcelsmes cilvēki izgāja demonstrācijās Lielbritānijā, Vācijā, Beļģijā, Spānijā, Francijā, Nīderlandē, Zviedrijā un citu valstu ielās un notika vandalisma akti, grautiņi, laupīšanas, uzbrukumi policistiem, kā arī pieminēkļu un citu kultūrvēsturisko objektu graušana. Lai pārtrauktu uzbrukumus, policisti un citu tiesībsargājošo iestāžu darbinieki lietoja speciālos un citus aizsardzības līdzekļus, kas izraisīja vēl aktīvākus atsevišķu sabiedrības grupu protestus.

Lai nodrošinātu sabiedriskās kārtības kontroli, 2020. gada 16. jūnijā ASV prezidents D. Tramps parakstīja izpildu rīkojumu par drošu sabiedriskās kārtības kontroli [6]. Rīkojumā tiek minēts, ka ir bijuši gadījumi, kad daži virsnieki ir nepareizi izmantojuši savu varu, mazinot Amerikas iedzīvotāju uzticēšanos, radot traģiskas sekas atsevišķiem cilvēkiem, viņu kopienām un tautai. Visiem amerikāņiem ir tiesības dzīvot ar pārliecību, ka likumsargi un viņu kopienu aģentūras izturēsies taisnīgi pret amerikāņu tautas dibināšanas ideāliem un aizsargās visu personu tiesības. Ir jādubulto centieni, lai ātri risinātu nepareizas rīcības gadījumus, – īpaši afroamerikāņu kopienās. Valsts un vietējām tiesībaizsardzības aģentūrām pastāvīgi jānovērtē un jāuzlabo sava prakse un politika, lai nodrošinātu pārredzamu, drošu un atbildīgu tiesībaizsardzības pakalpojumu sniegšanu savām kopienām. Rīkojums nosaka, ka valsts vai vietējās tiesībaizsardzības politika attiecībā uz spēka izmantošanu aizliedz izmantot žņaugšanu – fizisku manevru, kas ierobežo indivīda spēju elpot ar mērķi izraisīt viņa rīcībnespēju, – izņemot gadījumus, kad ir atļauts izmantot atbilstošu spēku ar likumu. Turklāt sabiedrībai ir jāveic pasākumi, lai droši un

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

humāni rūpētos par tiem, kuri cieš no garīgām slimībām un narkotisko vielu atkarības, un ņemtu vērā šādas personas un viņu kopienu vajadzības. Tiesībsargājošās iestādēs ir jānodrošina apmācība un jāsniedz tehniskā palīdzība, kas vajadzīga, lai pieņemtu un ieviestu uzlabotu spēka izmantošanas politiku un procedūras.

Lai pārtrauktu un novērstu pieminekļu un citu objektu iznīcināšanu, ASV prezidents D. Tramps 2020. gada 26. jūnijā parakstīja izpildu rīkojumu par amerikāņu pieminekļu, memoriālu un statuju aizsardzību un kriminālās vardarbības apkarošanu [7]. Rīkojuma ievaddaļā tiek atzīts, ka pēdējo piecu nedēļu laikā ir notikuši ilgstoši uzbrukumi ASV civiliedzīvotājiem, tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekiem, valdības īpašumiem un ievērojamu cilvēku pieminekļiem, piemēram, Linkolna memoriālam. Pēc šiem uzbrukumiem daudzas valsts un pašvaldības institūcijas nespēj atšķirt likumīgu runas brīvības un pulcēšanās tiesību izmantošanu no vandalisma. Daudzi nemiernieki, dedzinātāji un kreisie ekstrēmisti, kuri ir veikuši un atbalstījuši šos aktus, ir skaidri identificējuši sevi ar ideoloģijām, kas aicina iznīcināt ASV valdības sistēmu.

Jāsecina, ka rīkojumā tiek atzīts: uzbrukumi pieminekļiem būtībā ir valsts nacionālās drošības apdraudējums. ASV kodeksa 18. sadaļas 1361. sadaļā ir paredzēta atbildība par tīšu kaitējumu federālajam īpašumam, par ko vainīgās personas var sodīt ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz 10 gadiem. Izpildu rīkojums arī nosaka, ka pret tiem, kas mudina uz vardarbību un nelikumīgu darbību, saskaņā ar likumu tiek izvirzītas vislielākās apsūdzības. Valsts un vietējās tiesībaizsardzības aģentūras, kuras nespēj aizsargāt pieminekļus, memoriālus un statujas, tiks nodrošinātas ar federālo atbalstu. Ģenerālprokurors veiks visas nepieciešamās darbības pret personām un organizācijām, kuru rīcība saistībā ar nemieriem un federālā īpašuma iznīcināšanu ir atzīta par nelikumīgu. Federālā valdība nodrošinās, ka atbildīgās amatpersonas būs pieejamas visā valstī, lai palīdzētu aizsargāt federālos pieminekļus, memoriālus, statujas un īpašumus.

Situācijas, kuras ir saistītas ar kultūrvēsturisko pieminekļu nosacīti masveidīgu graušānu un vandalismu, nav jaunas. Pašreizējās kultūras objektu iznīcināšanas tendences ir saistītas ar vēsturisko procesu pārvērtēšanu, etnisko un rasu grupu pretnostādīšanu, jaunu attieksmju un vērtību veidošanu, kas kļūst pārspīlēta. Amerikā uz ceļgaliem metās policisti, kuri jutās vainīgi par savu kolēģu pārcēnību, aizturot likumpārkāpējus. Vai nākamais solis varētu būt kurpju bučošana? [30]

Latvijā, piemēram, uzņēmuma "Rūjienas saldējums" ražotais saldējums "Melnītis" (*Blacky*) tika kritizēts par tā nosaukumu un iespējamo rasisma izpausmi. Tāpat iespējams, ka Latvijā un visā pasaulē pazīstamais zīmols "Melnais balzams" varētu tikt pakļauts vēl skarbākai kritikai. Šīs tendences un situācijas būtu vērtējamas arī no kultūrkriminoloģijas aspekta.

Viss iepriekš minētais vedina domāt, ka būtu jāveic jaunu kultūrnosīmīgo izpausmju (vandalisma aktu, grautiņu, masu nekārtību, pieminekļu un kultūrvēsturisko objektu demolēšanas utt.) izpēte un izvērtēšana, kā arī deviantu uzvedības formu izziņa (tostarp kulturoloģiskā aspektā, kas ir saistīts ar ārkārtas stāvokli un pandēmijas apstākļiem), to attīstības procesa apzināšana.

Secinājumi

1. Kultūras kriminoloģijas jēdziens apzīmē gan īpašas perspektīvas, gan plašākas ievirzes, kas pēdējos gados parādījušās kriminoloģijā. Kultūras kriminoloģija ir teorētiska un praktiska noziedzības fenomena izziņas un novēršanas pieeja. Gan noziedzība, gan noziedzības novēršanas subjekti tiek uzskatīti par kultūras elementiem. Noziedzību un noziedzības novēršanu ietekmē kultūras piešķirtās nozīmes.
2. Kultūras kriminoloģija atspoguļo izstrādāto perspektīvu, kas savij īpašus intelektuālus pavedienus, lai izpētītu kultūras un kriminālo procesu saplūšanu mūsdienu sociālajā dzīvē. **Atklāts paliek jautājums, vai Latvijā esam gatavi jaunas kriminoloģijas apakšnozares – kultūras kriminoloģijas – attīstībai?**
3. Kultūras kriminoloģijai ir kritiska perspektīva, un tā pēta kultūras un noziedzības saplūšanu ikdienas sabiedriskajā dzīvē. Kultūras kriminoloģija kā noziedzības izpēte balstās uz dažādām teorētiskajām tradīcijām, tostarp subkultūru un interakcionistu teorijām, kultūras un plašsaziņas līdzekļu pētījumiem. Kultūras kriminologi izmanto dažādas metodoloģijas, arī etnogrāfiju un tekstuālo analīzi, lai izpētītu noziedzību kā kultūru un kultūru kā noziedzību. “Noziedzība kā kultūra” koncentrējas uz subkultūru stila un rituālu kopīgajām nozīmēm starp subkultūru grupām, savukārt “kultūra kā noziedzība” pēta populārās kultūras artefaktu starpniecības konstrukcijas un kriminālatbildību.
4. Dažādās situācijās kultūra, tās elementi un formas var tikt kvalificētas kā noziedzības cēloņi un darboties kā noziedzību veicinošie apstākļi. Tādēļ, lai dziļāk izprastu kultūras lomu kriminoloģiskās noteikšanas sistēmā, ir jāidentificē kultūras elementi un darbības modeļi, kas ne tikai veicina noziedzības rašanos, bet arī to mazina. Tātad svarīga ir gan kultūras kriminogēna, gan arī antikriminogēna potenciāla atklāšana. Kultūras kriminoloģija ir noziedzības kontrole kultūras kontekstā, tā ir noziedzības novēršanas aģentu darbība, sabiedrības ietekme un kultūras produkti kā radoši konstrukti. Kultūras vidi veidojošās informācijas raksturs un saturs, mehānismi, kas nodrošina tās darbību, nosaka kultūras procesu būtību un kultūras ietekmi uz noziedzības fenomenu.

*Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā*

Criminological Aspect of Culture: Insight into Cultural Criminology

Abstract

The concept of cultural criminology refers to both specific perspectives and broader trends that have emerged in criminology in recent years. The authors agree that cultural criminology is a theoretical and practical approach to cognition and prevention of the phenomenon of crime. Both crime and crime prevention are considered to be cultural elements. According to the authors, crime and crime prevention are influenced by the meanings given by culture. Cultural criminology reflects the developed perspective, which intertwines specific intellectual threads to explore the fusion of cultural and criminal processes in modern social life. The question remains whether we in Latvia are ready for the development of a new sub-branch of criminology, cultural criminology.

Cultural criminology has a critical perspective that explores the fusion of culture and crime in everyday public life. Cultural criminology as an orientation is based on a variety of theoretical traditions, including subcultural and interactionist theories, cultural and media studies, and postmodern and feminist approaches. Cultural criminologists use a variety of methodologies, including ethnography and textual analysis, to study crime as culture and culture as crime. Crime as culture focuses on common meanings of subcultural style and rituals between subcultural groups, while culture as crime explores mediation structures and criminal liability of popular cultural artefacts.

In different situations, culture, its elements and forms can be qualified as causes of crime and can act as contributing factors to crime. Therefore, in order to better understand the role of culture in the criminological detection system, it is necessary to identify cultural elements and operating models that not only contribute to crime, but also reduce it. Thus, it is important to discover both the criminogenic and the antichriminogenic potential of culture. Cultural criminology is the control of crime in a cultural context, it is the activity of crime prevention agents, the influence of society and cultural products – as creative constructs. The nature and content of the information forming the cultural environment, the mechanisms that ensure its operation and determine the nature of cultural processes, the impact of culture on the nature of crime.

Keywords: criminal law regulation, criminology, culture, criminality, society.

Avoti un literatūra

1. Andersone, Z. 2001. *Kulturoloģija: 1. daļa*. Rīga: RaKa.
2. Arsovska, J. and Verduyn, P. 2008. Globalization, Conduct Norms and 'Culture Conflict': Perceptions of Violence and Crime in an Ethnic Albanian Context. *The British Journal of Criminology*. 48(2), 226–246.
3. Bērziņa-Ruķere, I., Avota, I., Grūbis, N., Tošovskis, M. 2012. *Uz sabiedrību vērsts policijas darbs Latvijā 2009.–2012. Pieredze un nākamie soļi*. Valsts policija.
4. Bovenkerk, F., Yesilgöz, Y. 2004. Crime, Ethnicity and the Multicultural Administration of Justice. In: Farrell, J., e.a. (eds.) *Cultural Criminology Unleashed*, 81–96.
5. Cohen, A. K. 1971. *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York: Free Press.
6. Executive Order on Safe Policing for Safe Communities. Iegūts no: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/executive-order-safe-policing-safe-communities/> [sk. 10.06.2020.].
7. Executive Order on Protecting American Monuments, Memorials, and Statues and Combating Recent Criminal Violence. Iegūts no: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/executive-order-protecting-american-monuments-memorials-statues-combating-recent-criminal-violence/> [sk. 10.06.2020.].
8. Ērgle, A., Purēns, V., Sviestiņa, I. 2009. *Kulturoloģija*. Rīga: RaKa.
9. Ferrell, J., Hayward, K., Young, J. 2015. *Cultural Criminology. An Invitation*. 2nd ed. SAGE Publications Ltd.
10. Ferrell, J., and Sanders, C. 1995. *Cultural Criminology*. Boston: Northeastern University Press.
11. Ferrell, J., Hayward, K., Young, J. 2008. *Cultural Criminology: An Investigation*. Los Angeles: SAGE.
12. Hantingtons, S. 2012. *Civilizāciju sadursme*. Rīga: Jumava.
13. Hofstede, G. 2011. National Cultures, Organizational Cultures, and the Role of Managment. In: *Values and Ethics for the 21st Century*. BBVA. Iegūts no: <https://www.bbvaopenmind.com/wp-content/uploads/2012/01/BBVA-OpenMind-Book-2012-Values-and-Ethics-for-the-21st-Century.pdf> [sk. 03.05.2020.].
14. Holt, T. 2010. *Cultural Theories: Oxford Bibliographies Online Research Guide*. Oxford University Press, USA.
15. Jary, D. 1991. *The HarperCollins Dictionary of Sociology*. HarperPerennial.
16. Kipāne, A. 2018. Sporta sfēra kā kriminoloģiskās izpētes objekts jeb sporta kriminoloģija. *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences "Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2017" materiāli. II daļa. Valsts un tiesību aktuālās problēmas*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds Saule, 84–98.
17. *Kriminologija: Uchebnik dlia studentov vuzov, obuchauichsia po specialnosti Jurisprudencia*. 2007. Pod redakciei C. J. Lebedeva, M.a. Kochubeij Moskva: Izdatelstvo JUNITI-DANA, zakon i pravo (Криминология: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности "Юриспруденция", 2007, под ред. С. Я. Лебедева, М. А. Кочубей. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право).
18. *Kriminologija*. 2003. Pod redakciei J. F. Shelli. Perevod c angliskovo. Piter (Криминология. 2003. Под ред. Дж. Ф. Шелли / Перевод с англ. СПб.: Питер).
19. Konvencija par kultūras izpausmju daudzveidības aizsardzību un veicināšanu. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1593> [sk. 10.05.2020.].

Aldona Kipāne, Andrejs Vilks. Kultūras ietekmes
kriminoloģiskie aspekti: ieskats kultūras kriminoloģijā

20. *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam "Radošā Latvija"*. Iegūts no: https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/KM_dokumenti/Radosa_Latvija.pdf [sk. 02.05.2020.].
21. Kultūras tūrisms. Aurora 2. Iegūts no: http://aurora.turiba.lv/training/LV/CT_module_LV/index.htm [sk. 20.05.2020.].
22. Lapiņa, M., Lamstera, Z., Vaivade, A., Brakmane, A. 2009. *Ierosmes mācību priekšmeta "Kulturoloģija" apguvei*: Metodiskais materiāls. Izglītības satura un eksaminācijas centrs. Iegūts no: <https://vdocuments.mx/amp/ierosmes-mcbu-priekmeta-kulturolo-2012-08-28-izplatts-ir-viedoklis.html> [sk. 03.05.2020.].
23. Melinek, J. 2020. *Forensic Pathologist Breaks Down George Floyd's Death*. Iegūts no: <https://www.medpagetoday.com/blogs/working-stiff/86913> [sk. 06.07.2020.].
24. *Prestupnostj i kultura*. 1999. Pod redakciei A. I. Dolgovoi. Moskva: Kriminologicheskaja asociacija (Преступность и культура. 1999. Под ред. А. И. Долговой. Москва: Криминологическая Ассоциация).
25. Sellin, T. 1938. Culture Conflict and Crime. *American Journal of Sociology*. 44(1), 97–103.
26. Shestakov, D. A. 2006. *Kriminologia*. Sankt-Peterburg: Juridicheskii centr Press (Шестаков Д. А. 2006. *Криминология*. Санкт-Петербург, Юридический центр Пресс).
27. Sutherland, E. H. 1931. *Principles of Criminology*. Philadelphia: J. B. Lippincoti Co.
28. Svešvārdu vārdnīca. 25000 vārdu un terminu. 2008. Rīga: Avots.
29. Tard, de, G. 2010. *Prestupnik i prestuplenie. Sravniteljnaja prestupnostj. Prestupnostj tolpi*. Moskva: INFRA-M, (Тард де Г. 2010. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступность толпы. Москва: ИНФРА-М).
30. Veidemane, E. 09.06.2020. Nākamais solis: bučot kurpes. Iegūts no: <https://neatkariga.nra.lv/komentari/elita-veidemane/316562-nakamais-solis-bucot-kurpes> [sk. 10.06.2020.].
31. Vilks, A. 2008. *Narkokriminoloģija*. Rīga: Drukātava.
32. Vold, G. B. 1958. *Theoretical Criminology*. New York: Oxford University Press.
33. Zavackis, A. 2014. *Riska novērtējums kā noziedzīga nodarījuma recidīva prognoze*. Promocijas darbs. Rīga. Iegūts no: <https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F-337632283/Anvars%20Zavackis%202014.pdf> [sk. 06.06.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.089-107>

Slepenu izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā “Par policiju” paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Mg. iur. Mārcis Grinciuns

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
marcis_g@outlook.com

Kopsavilkums

Rakstā tiek pētīta Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) pausto slepeno izmeklēšanas metožu (*undercover operations*) izpildes principu attiecināmība uz likumā “Par policiju” noteiktā kontrolpirkuma (turpmāk rakstā – policijas kontrolpirkums) izpildi.

Policijas kontrolpirkums galvenokārt tiek veikts, lai atklātu administratīvos pārkāpumus, kuru izskatīšana nav piekritīga ECT, jo Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk rakstā – Konvencija) 6. pantā noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu paredzētas apsūdzētajiem krimināllietās [1, angļu valodas versija]. Taču atsevišķos gadījumos arī administratīvais pārkāpums (vai disciplinārpārkāpums) var būt piekritīgs ECT kompetencei – tas atkarīgs no tā, kāda rakstura pārkāpums tiek izmeklēts un kāds sods par tā izdarīšanu paredzēts. ECT ir definējusi trīs kritērijus, pēc kuriem tā vērtē, vai pārkāpums atbilst krimināla pārkāpuma būtībai un ir piekritīgs Konvencijas 6. pantam.

Aktuāls ir jautājums, vai likumpārkāpumi, kuru izmeklēšanā ir paredzēts izmantot policijas kontrolpirkumu, ir piekritīgi Konvencijas 6. pantam, un, ja tā, vai policijas kontrolpirkuma normatīvais regulējums ir atbilstošs ECT paustajiem slepeno izmeklēšanas metožu lietojuma principiem (nosacījumiem).

Atslēgvārdi: operatīvā darbība, operatīvais eksperiments, kontrolpirkums, policijas kontrolpirkums, kontrolpirkuma izpildes principi, kūdīšana, provokācija.

Mārcis Grinciūns. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Ievads

Likuma "Par policiju" 12. panta pirmās daļas 34. punktā noteiktā policijas kontrolpirkuma un Operatīvās darbības likuma (ODL) 15. panta trešajā daļā noteiktā operatīvā eksperimenta veida (turpmāk rakstā par operatīvo eksperimentu ODL 15. panta trešās daļas izpratnē – operatīvais eksperiments) izpildē kontrolpirkuma apstākļos saskatāma zināma līdzība. Abos pasākumos iestādes amatpersona vai privātpersona iestādes uzdevumā vēršas pie iestādi interesējošās personas, nodibina ar to kontaktu un, lai noskaidrotu tās tiesisko vai prettiesisko rīcību, izrāda vēlmi iegādāties noteiktus priekšmetus vai pakalpojumus. Šādas maskētas iestāžu aktivitātes ECT terminoloģijā tiek dēvētas par slepenām izmeklēšanas metodēm, savukārt Latvijā atbilstīgi Latvijas likumu terminoloģijai – par operatīvo darbību.

Operatīvais eksperiments tiek veikts noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, savukārt policijas kontrolpirkums – kā tika minēts iepriekš – galvenokārt tiek veikts, lai atklātu administratīvos pārkāpumus. Ņemot vērā, ka abu pasākumu izpildes būtība ir ļoti līdzīga, to izpildes laikā var notikt personas provokācija vai uzkūdišana izdarīt prettiesiskas darbības. Šādas izpausmes ECT ieskatā nav pieļaujamas. Slepeni izmeklēšanas metožu lietojums vērtēts virknē ECT lietu, un no tām izriet ECT paustie pasākuma veikšanas principi (nosacījumi).

ECT lietas *Engel and others v. The Netherlands* spriedumā definēja trīs kritērijus, pēc kuriem tā vērtē, vai cita veida likumpārkāpumi atbilst krimināla rakstura pārkāpumam, t. i., vai personas prettiesiskā rīcība, kas sākotnēji kvalificēta kā disciplinārpārkāpums vai administratīvais pārkāpums, atbilst krimināla nodarījuma būtībai. Šādā veidā ECT secina, vai lietā izskatītais gadījums ir piekritīgs Konvencijas 6. pantam [*Engel and others v. The Netherlands*, 82., 83. rindkopa]. Ja vērtētais disciplinārpārkāpums vai administratīvais pārkāpums atbilst noziedzīga nodarījuma būtībai, gadījums tiek vērtēts atbilstoši visiem iepriekš lietās paustajiem pasākumu izpildes, tostarp slepeni izmeklēšanas metožu lietojuma, principiem. Šāds gadījums skatīts ECT lietā *Kuzmickaja v. Lithuania*, kur tiesa konstatēja, ka Lietuvā izmeklētais administratīvais pārkāpums atbilst krimināla pārkāpuma būtībai, tādēļ tā izmeklēšanā veiktais kontrolpirkums arī bija jāvērtē no slepeni izmeklēšanas metožu lietojuma principu viedokļa. Rakstā šis spriedums tiks pētīts padziļināti.

Policijas kontrolpirkuma veikšanas prasības un kārtība noteikta 2013. gada 20. augusta Ministru kabineta (MK) noteikumos Nr. 619 "Kontrolpirkuma veikšanas kārtība", taču noteikumos nav noteikta pasākuma izpildes procedūra, kuras ievērošana novērstu provokācijas iespējamību. Turklāt no šo noteikumu anotācijas sadaļas "Tiesiskā regulējuma mērķis un būtība" satura izriet, ka likumdevējs pasākuma veikšanu paredzējis arī tādu noziedzīgu nodarījumu atklāšanai, kuri noteikti Krimināllikuma 148., 206., 208., 221.¹ pantā.

Šī atklāsme iezīmē temata aktualitāti, jo, iespējams, liela daļa policijas kontrolpirkumu tiek veikti, neievērojot ECT paustos pasākuma veikšanas principus (nosacījumus) un, iespējams, tiek aizskartas Konvencijas 6. pantā noteiktās personas tiesības uz taisnīgu tiesu.

Mārcis Grinciuns. Slepeno izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Cilvēka pamattiesību aizskaršana no tiesībsargājošo iestāžu puses mūsdienīgā demokrātiskā sabiedrībā nav pieļaujama, tādēļ nepieciešams pētījums, lai konstatētu, vai normatīvajā regulējumā ir nepilnības un vai nepieciešams to pilnveidot.

Darba mērķis, materiāls un metodes

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai ECT noteikto slepeno izmeklēšanas metožu lietošanas principi ir attiecināmi arī uz likumā "Par policiju" noteiktā policijas kontrolpirkuma izpildi un vai spēkā esošais policijas kontrolpirkuma normatīvais regulējums nodrošina slepeno izmeklēšanas metožu lietojuma nosacījumu (principu) ievērošanu. Balstoties uz pētījuma rezultātiem, tika sniegts priekšlikums normatīvā regulējuma pilnveidei.

Mērķa sasniegšanai izmantotas vispārējās zinātniskās pētījuma metodes: analīzes, salīdzinošā, modelēšanas un dedukcijas metode.

Lietojot analīzes metodi, tika pētīts ECT lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* gadījums un lietā *Engel and others v. The Netherlands* paustie kritēriji. Tika noskaidroti apsvērumi, kas ECT vedināja lietā skatīto administratīvo pārkāpumu atzīt par krimināla pārkāpuma būtībai atbilstošu. Ar dedukcijas metodi tika konstatēts iemesls (kritērijs), kādēļ konkrētajā Lietuvas gadījumā pārkāpums tika atzīts par Konvencijas 6. pantam piekritīgu.

Analizējot lietas *Teixeira de Castro v. Portugal* un lietas *Veselov and others v. Russia* saturu, tika noskaidroti pētījuma kontekstā nozīmīgi ECT paustie slepeno izmeklēšanas metožu lietojuma principi (nosacījumi). Analizējot lietas *Volkov and Adamskiy v. Russia* saturu un salīdzinot to ar iepriekšminētajiem gadījumiem, tika konstatēta slepenās izmeklēšanas metodes divējādā izpausme – tās ietvaros var tikt radīta prettiesisku rīcību izraisīta situācija vai vispārēja prettiesisku rīcību neizraisīta situācija.

Analizējot likuma "Par policiju", MK noteikumu Nr. 619 normas un MK noteikumu Nr. 619 likumprojekta "Kontrolpirkuma izdarīšanas kārtība" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojuma jeb anotācijas saturu, tika noskaidroti visi likumpārkāpumi, kuru izmeklēšanā bija paredzēts lietot policijas kontrolpirkumu. Veicot analīzi, tika noskaidrots, kādi sodi paredzēti par šo pārkāpumu izdarīšanu, un, lietojot salīdzinošo metodi, tie tika salīdzināti ar lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* analīzē noskaidrotajiem apstākļiem. Tika secināts, vai pētītie likumpārkāpumi atbilst krimināla pārkāpuma būtībai un vai tie ir piekritīgi Konvencijas 6. pantam.

Izmantojot modelēšanas metodi, tika modelētas policijas kontrolpirkumā radāmās situācijas, lai secinātu, vai noskaidroto likumpārkāpumu izmeklēšanā, izpildot policijas kontrolpirkumu, pastāv provokācijas un kūdīšanas risks.

Analizējot MK noteikumu Nr. 619 normas, tika secināts, kādi pasākuma īstenošanas nosacījumi MK noteikumos Nr. 619 ir noteikti šobrīd, un atbildēts uz jautājumu, vai tie nodrošina zināmo slepeno izmeklēšanas metožu lietojuma principu (nosacījumu) ievērošanu.

Balstoties uz pētījuma rezultātiem, tiek sniegti priekšlikumi normatīvā regulējuma pilnveidei.

Mārcis Grinciūns. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

ECT lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* sprieduma analīze

Uzmanību šim temam piesaistīja ECT lieta *Kuzmickaja v. Lithuania*, kurā tiesa skatīja gadījumu, kur Lietuvas policija, lai konstatētu pilsones Nataļjas Kuzmickajas prettiesiskās aktivitātes, kuras viņa veica, bārā strādājot par bārmeni, izpildīja kontrolpirkumu. ECT bija jāsecina, vai gadījums ir piekritīgs Konvencijas 6. pantam, un jākonstatē, vai izpildītajā kontrolpirkumā ir saskatāmas provokācijas pazīmes. Šķita neierasti, ka ECT vērtē administratīvā pārkāpuma saturu, kurš, salīdzinot ar citiem ECT lietās skatītajiem likumpārkāpumiem, kuri ir krimināla rakstura nodarījumi, pēc nodarījuma būtības un radīto zaudējumu apmēra ir maznozīmīgs.

Lietas saturā izklāstīts, ka toreiz policija ieguva anonīmu informāciju, ka N. Kuzmickaja klientiem bārā servē alkoholiskos dzērienus, kuru tilpums neatbilst klientu pasūtītajam. Lai atklātu šo administratīvo pārkāpumu, policija nolēma izpildīt kontrolpirkumu.

2003. gada 23. aprīlī viens no trim pasākuma izpildē iesaistītajiem policijas darbiniekiem iegāja bārā, kur uzvedās kā parasts klients, un pasūtīja divas glāzes brendija. N. Kuzmickajai katrā glāzē bija jāiepilda pa 50 gramiem alkohola, taču viņa dzērienus pasniedza ar nepilnīgu daudzumu – vienā glāzē bija iepildīti 40 gramu dzēriena, bet otrā glāzē – 44 gramu.

Pēc sekmīga kontrolpirkuma tajā pašā dienā N. Kuzmickajai tika sastādīts administratīvā pārkāpuma protokols, kurā secināts, ka N. Kuzmickaja klientu apkrāpa par 0,96 litiem (tolaik aptuveni 0,28 eiro).

2003. gada 11. jūnijā Viļņas pilsētas otrā rajona tiesa N. Kuzmickaju atzina par vainīgu administratīvā pārkāpuma izdarīšanā, kas izpaudās klienta apkrāpšanā. Atbilstoši tolaik spēkā esošajam Lietuvas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 163.¹ pantam N. Kuzmickajai tika piespriests naudas sods 240 litu apmērā (tolaik aptuveni 69,50 eiro). Pierādījumu kopumā ietilpa administratīvā pārkāpuma protokols, kontrolpirkuma rezultāti un trīs iesaistīto policijas darbinieku liecības. [Kuzmickaja, *The Facts* sadaļa, 2.–5. rindkopa]

N. Kuzmickaja centās sodu pārsūdzēt Lietuvas Augstākajā administratīvajā tiesā, taču viņas prasība tika noraidīta. Pēc noraidījuma viņa vērsās ECT. Iesniegumā N. Kuzmickaja norādīja, ka policijas darbinieki viņu ir pamudinājuši (uzkūdinājuši) izdarīt pārkāpumu, izpildot kontrolpirkumu, kas nav regulēts Lietuvas Republikas likumos. Rezultātā viņai radušās nelabvēlīgas sekas. Iesniegumā tika pausti arī citi iespējamo pārkāpumu argumenti, taču tie rakstā netiks skatīti, jo nav saistīti ar pētījuma jautājumu.

Ņemot vērā, ka bija jāizskata administratīvā pārkāpuma gadījums, vispirms tiesai bija jāsecina, vai tas vispār ir piekritīgs ECT kompetencei – vai gadījums atbilst krimināla pārkāpuma būtībai un vai ir piemērojams Konvencijas 6. pants. Atbilstību tiesa vērtēja pēc jau iepriekš pieminētajiem kritērijiem, kuri izriet no lietas *Engel and others v. The Netherlands* sprieduma 82. un 83. rindkopas. Atbilstoši kritērijiem, pirmkārt, tiesa vērtēja pārkāpuma definējumu nacionālajā likumā, otrkārt, – tā būtību (raksturu)

Mārcis Grinciūns. Slepenu izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

un, treškārt, – paredzētā soda raksturu un smaguma pakāpi, ko attiecīgajai personai var nākties izciest [Kuzmickaja, *The law* sadaļa, 5.–6. rindkopa]. Minētos kritērijus mēdz dēvēt par Engelsa kritērijiem.

Pirms Lietuvas Administratīvo pārkāpumu likuma normu analīzes jāuzsver Engelsa kritēriju nozīme Konvencijas 6. panta piemērošanas kontekstā. ECT, izskatot lietas *Engel and others v. The Netherlands* gadījumu, 80. rindkopā secināja, ka Konvenciju parakstījušās dalībvalstis disciplinārpārkāpumu gadījumus no kriminālpārkāpumiem izšķir dažādi. ECT uzdeva retorisku jautājumu, vai šajā gadījumā Konvencijas 6. pants vairs nav piemērojams tikai tāpēc, ka Konvencijas dalībvalsts iestāde gadījumu kvalificē kā disciplinārpārkāpumu, vai gluži pretēji – tas jāpiemēro, neskatoties uz pārkāpuma kvalifikāciju. Lietas 81. rindkopā ECT secināja, ka situācijā, ja Konvenciju parakstījuši dalībvalsts pēc saviem ieskatiem noziedzīgu nodarījumu var kvalificēt arī kā disciplinārpārkāpumu un tādā veidā personu saukt pie atbildības, Konvencijas 6. un 7. pantā paredzētās tiesības tiktu pakļautas dalībvalsts suverēnajai gribai [*Engel and others v. The Netherlands*, 80.–82. rindkopa]. Citiem vārdiem sakot, valsts var principiāli izšķirties pret personu vēsties disciplinārā (raksta kontekstā – administratīvā) kārtībā, nevis kriminālprocesuālā kārtībā, tādā veidā izvairoties no Konvencijā noteikto normu ietekmes un pat liedzot personai pilnīgākas aizstāvības iespējas, kādas tās ir kriminālprocesu iztiesāšanā.

Engelsa kritērijiem ir ļoti būtiska loma, lai Konvencijā noteiktās tiesības tiktu nodrošinātas visaptveroši, neaprobežojot likumpārkāpuma izskatīšanu tikai no dalībvalsts nacionālā normatīvā regulējuma un tā kvalifikācijas viedokļa, bet gan vērtējot tos pēc būtības (konceptuāli).

Turpinot lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* gadījuma izpēti, jākonstatē, ka, lai noskaidrotu gadījuma atbilstību minētajiem Engelsa kritērijiem, ECT skatīja Lietuvas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 163.¹ un 314. pantu.

Lietuvas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (LAPK) 163.¹ pantā noteikts, ka par pircēju vai klientu apkrāpšanu persona tiek sodīta ar 20 līdz 500 litu lielu naudas sodu, savukārt uzņēmumu darbinieki, tostarp pašnodarbinātās fiziskās personas vai amatpersonas, tiek sodīti ar 100 līdz 1000 litu lielu naudas sodu [LAPK, 163.¹]. Savukārt kodeksa 314. pantā tolaik bija noteikts: ja likumpārkāpējs tiesas piespriesto sodu nesamaksā likumā noteiktajā termiņā, to var iekasēt no personas personiskā īpašuma vai aizstāt ar sabiedrisko darbu. Ja šīs alternatīvas nav iespējamās, tiesa sākotnēji piespriesto naudas sodu var aizstāt, piemērojot līdz 30 dienām ilgu administratīvo arestu [LAPK, 314. pants].

ECT secināja, ka likumā izteiktā pārkāpuma (krāpšanas) definējums nav viennozīmīgs (*decisive*). Tiesas skatījumā krāpšanai nenoliedzami piemīt krimināla pārkāpuma pazīmes (*connotations*), un secināts, ka normā paredzētajam naudas sodam piemīt gan atturošs (preventīvs), gan represīvs raksturs. Tiesa īpaši izcēla galējo soda smagumu, kāds var tikt piespriests situācijā, ja netiek apmaksāts sākotnēji piespriestais naudas sods. Balstoties uz šiem apsvērumiem, tiesa secināja, ka skatītais krāpšanas pārkāpums atbilst krimināla pārkāpuma būtībai un šajā gadījumā Konvencijas 6. pants ir piemērojams. [Kuzmickaja, *The law* sadaļa, 7. rindkopa]

Mārcis Grinciņš. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Pēc Konvencijas 6. panta piemērojamības noskaidrošanas ECT kontrolpirkuma likumību izskatīja no vairāku ECT lietu spriedumu viedokļa. Kā tika minēts iepriekš, iesniedzēja N. Kuzmickaja pastāvēja uz to, ka viņa ir notiesāta, balstoties uz pierādījumiem, kas iegūti policijas kūdišanas rezultātā, izpildot Lietuvas likumos neregulētu pasākumu.

Pēc abu pušu argumentu izsvēršanas tiesa pauda, ka pasākuma regulējuma trūkums policijas aktivitātes tūlītēji nepadara par prettiesiskām vai patvaļīgām. Lietuvas likuma "Par policijas darbību" normas policijai bija paredzējušas vispārīgas pilnvaras atklāt un izmeklēt noziedzīgas darbības, kā arī vākt nepieciešamos pierādījumus [*Kuzmickaja v. Lithuania*, sadaļa *The law*, 12. rindkopa]. ECT ieskatā regulējums bija pietiekams un policijas darbības bija tiesiskas.

Lai secinātu, vai kontrolpirkuma izpildes laikā ir notikusi N. Kuzmickajas kūdišana, tiesa atsaucās divu lietu – *Teixeira de Castro v. Portugal* un *Lenkauskienė v. Lithuania* – spriedumiem, kur vienā gadījumā bija vērojama policijas iesaistīšanās narkotiku tirdzniecībā un otrā – dokumentu viltošanā. ECT norādīja, ka šajos divos gadījumos viss policijas aktivitāšu kopums bija prettiesisks. Ja policijas aktivitātes nebūtu pamatotas ar slepenās izmeklēšanas metodes lietošanas leģendu (aprakstu), tās faktiski pašas būtu vainīgas noziegumu izdarīšanā. [*Kuzmickaja v. Lithuania*, sadaļa *The law*, 13. rindkopa]

No tā, ka ECT salīdzina lietā *Kuzmickaja v. Lithuania* vērtētā kontrolpirkuma izpildi ar divos citos spriedumos skatītiem slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas gadījumiem, autors secina, ka tiesa šajos gadījumos konstatētos metožu lietošanas principus attiecina arī uz lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* gadījumu.

Lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* spriedumā tiesa norādīja uz būtisku apstākļu atšķirību, kādos kontrolpirkums tika izpildīts. Šajā gadījumā policijas darbinieks likumīgi iegādājās alkoholiskos dzērienus, kā to varēja izdarīt jebkurš cits cilvēks. Tiesa uzsvēra, ka dzēriena pasūtīšana bārā pēc būtības ir likumīga un, kā to raksturoja ECT, – pat banāla darbība. Tas nozīmē, ka policijas darbinieks, pasūtot dzērienus, nekādā veidā nevarēja ierosināt jeb provocēt personu pieņemt prettiesisku lēmumu. N. Kuzmickaja pati izlēma klientu aprūpēt, pasniedzot mazāku dzēriena tilpumu. Tieši šis faktors ECT ieskatā šo gadījumu atšķir no citiem gadījumiem, tostarp tādiem, kur narkotiku lietās kontrolpirkumus policijas uzdevumā veica trešās personas. [*Kuzmickaja v. Lithuania*, sadaļa *The law*, 14. rindkopa]

Kontrolpirkuma izpildes apstākļu salīdzinājumam jāvērs uzmanību uz lietā *Teixeira de Castro v. Portugal* konstatētajām policijas darbībām. Toreiz divi policijas darbinieki, slēpjot savu piederību policijai, izmeklēšanas metodes lietošanas leģendas ietvaros bija nodibinājuši kontaktu ar personu (sprieduma tekstā apzīmēta ar iniciāļiem V. S.), par kuru tiem bija radušās aizdomas, ka tā ir iesaistīta narkotiku – galvenokārt hašiša – izplatīšanā nelielos apmēros. Leģendētie policijas darbinieki cerēja, ka caur V. S. viņiem izdosies noskaidrot personu, kura V. S. piegādā narkotikas, pēc kā viņi šim piegādātajam varētu piedāvāt no viņa iegādāties vairākus kilogramus hašiša. V. S. nezināja, ka

Mārcis Grinciuns. Slepenu izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

kontaktējas ar policijas darbiniekiem, un piekrita šādu piegādātāju atrast. Lai arī policijas darbinieki izdarīja spiedienu, V. S. nespēja šādu piegādātāju atrast. Pēcāk, saprazdami, ka V. S. nepazīst hašiša izplatītāju, viņi atkārtoti devās pie V. S. un teica, ka tagad viņi vēlas iegādāties heroīnu. V. S. pieminēja *Francisco Teixeira de Castro* kā cilvēku, kurš varētu heroīna piegādātāju atrast. Leģendētajiem policijas darbiniekiem izmeklēšanas gaitā izdevās iepazīties ar V. S. pieminēto *Francisco Teixeira de Castro*, komunikācijas gaitā viņš tiem pārdeva 20 gramu heroīna un tika aizturēts. [*Teixeira de Castro v. Portugal*, 9.–12. rindkopa]

Lietas *Teixeira de Castro v. Portugal* gadījuma izklāstā redzama būtiska atšķirība no lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* gadījuma. Policijas darbinieku iniciatīva bija nopirkt narkotikas, kas ir prettiesiska darbība, un to apzinās visi sabiedrības locekļi. Savukārt lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* gadījumā policijas darbinieks veica likumīgu darbību, kas neierosina prettiesisku rīcību. Tieši šis apstāklis šos gadījumus būtiski atšķir.

Lietas *Teixeira de Castro v. Portugal* spriedumā tiesa secināja, ka policijas rīcībā esošā informācija neliecināja, ka bez leģendēto policijas darbinieku iejaukšanās šis nodarījums būtu noticis. Policijas rīcībās nebija informācijas, kas ļautu *F. Teixeira de Castro* turēt aizdomās par narkotiku izplatīšanu; tieši pretēji – viņš nebija krimināli sodīts, kā arī pret viņu nebija uzsākta nekāda sākotnējā izmeklēšana. Tiesas ieskatā policijas darbinieku iesaiste gadījuma izmeklēšanā nebija daļa no narkotiku tirdzniecības apkarošanas operācijas, ko būtu ierosinājusi un uzraudzījusi nacionālā tiesa. [*Teixeira de Castro v. Portugal*, 38.–39. rindkopa]

Šajā sakarā jau agrāk veiktā pētījumā [Grinciuns, 81. lp.] ir secināts: ja iepriekš nav gūts apstiprinājums par personas noziedzīgo darbību, šāda domu ierosināšana leģendētas komunikācijas laikā ir provokatīva.

Policijas provokācijas rezultātā gūti pierādījumi nav pieļaujami. ECT lietas *Teixeira de Castro v. Portugal* sprieduma 36. rindkopā pauda nostāju, ka tiesa nevar attaisnot (*justify*) pierādījumu izmantošanu, kurus policija guva kūdīšanas (*incitement*) rezultātā. Kā tas tika skaidrots sprieduma 39. rindkopā, "to pieļaujot, apsūdzētie tiktu pakļauti riskam, ka viņu lietās jau no paša sākuma tiem tiktu liegtas tiesības uz taisnīgu tiesu". [*Teixeira de Castro v. Portugal*, 39. rindkopa]

Jāatzīmē, ka ECT ieskatā šis vispārīgais taisnīguma princips, kas izriet no Konvencijas 6. panta, attiecināms uz visiem noziegumu veidiem, sākot no vienkāršākajiem līdz pat vissarežģītākajiem [*Teixeira de Castro v. Portugal*, 36. rindkopa]. Šī principa būtība ir īpaši svarīga lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* kontekstā, jo tajā skatītais gadījums pēc nodarījuma būtības un radīto zaudējumu apmēra ir maznozīmīgs likumpārkāpums.

Jāsecina, ka būtiskākais apsvērums, kādēļ lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* vērtēto administratīvo pārkāpumu pielīdzināja kriminālpārkāpuma būtībai, ir galējā iespējamā soda smaguma pakāpe, kādu personai var nākties izciest – līdz 30 dienām ilgs administratīvais arests. Apsvērums ir saistīts ar to, ka, ja personas brīvība tiek ierobežota Konvencijas 6. pantā noteikto tiesību pārkāpuma rezultātā, tiek pārkāptas arī Konvencijas 5. pantā noteiktās personas tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību [Konvencija, 5. pants].

Mārcis Grinciūns. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Otrs būtisks secinājums, kas gūts nodaļas ietvaros – administratīvā pārkāpuma atklāšanā veikts kontrolpirkums – ar nosacījumu, ja izmeklētais pārkāpums atbilst Engelsa kritērijiem, – tiek vērtēts pēc visiem ECT paustajiem slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principiem. Lietas *Teixeira de Castro v. Portugal* sprieduma 36. rindkopā paustā nostāja, ka "taisnīguma princips [...] attiecināms uz visiem noziegumu veidiem, sākot no vienkāršākajiem līdz pat vissarežģītākajiem", to apstiprina.

ECT noteikto slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principi ir attiecināmi arī uz likumā "Par policiju" noteiktā policijas kontrolpirkuma izpildi, tostarp izmeklējot administratīvos pārkāpumus.

Likumpārkāpumi, kuru izmeklēšanā paredzēts izmantot policijas kontrolpirkumu: šo likumpārkāpumu piekritība Konvencijas 6. pantam

Vispirms būtu jānoskaidro, kādus likumpārkāpumus ar policijas kontrolpirkumu Latvijā ir paredzēts atklāt un vai tie pēc būtības ir piekritīgi Konvencijas 6. pantam.

Likumā "Par policiju" kontrolpirkums formulēts šādi: "Policijas darbiniekam [...] ir tiesības izdarīt kontrolpirkumu [...], lai novērstu un atklātu administratīvos pārkāpumus un noziedzīgus nodarījumus." [Likums "Par policiju", 12. panta 34. punkts]

No kontrolpirkuma tiesiskā formulējuma izriet, ka pasākumu paredzēts veikt arī, lai novērstu un atklātu noziedzīgus nodarījumus, kas šķietami tūlītēji vēstī, ka tā izpildē, vismaz attiecībā uz noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu, ir jāievēro ECT paustie pasākuma izpildes principi. Var pieļaut, ka, iespējams, likumdevējs jēdzienu "kontrolpirkums" ir lietojis plašākā kontekstā, to attiecinot arī uz operatīvo eksperimentu, jo Valsts policija arī ir operatīvās darbības subjekts, kas ir tiesīga veikt operatīvo darbību, tostarp operatīvajās izstrādes lietās izpildīt operatīvo eksperimentu. Taču šādai regulējuma interpretācijai nevar piekrist, jo operatīvā eksperimenta izpildes veidi ir plašāki; tie sniedzas ārpus tiešā nozīmē saprotamā kontrolpirkuma izpausmes robežām. Piemēram, kukuļa nodošana, kas notiek prokurora akceptētā operatīvajā eksperimentā, neatbilst kontrolpirkuma pazīmēm klasiskā (tiešā) izpratnē.

Krietni konkrētāks policijas kontrolpirkuma lietojuma skaidrojums izriet no MK noteikumu Nr. 619 likumprojekta "Kontrolpirkuma izdarīšanas kārtība" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojuma jeb anotācijas.

Anotācijā likumdevējs ir norādījis uz vairākām likumu normām, kurās noteiktos pārkāpumus paredzēts atklāt ar policijas kontrolpirkumu. Pētījuma kontekstā zīmīgi, ka likumdevējs ir uzskaitījis virkni Krimināllikuma pantu, kuros noteikti dažādi noziedzīgi nodarījumi.

Uzskatāmai analīzei anotācijā minētie pārkāpumi ir izdalīti divās tabulās: 1. tabulā – anotācijā minētie administratīvie pārkāpumi un par to izdarīšanu paredzētie pamatsodi, 2. tabulā – anotācijā minētie noziedzīgie nodarījumi un par to izdarīšanu paredzētie ar brīvības atņemšanu saistītie sodi (attēlots vieglākais un smagākais sods).

Mārcis Grinciņš. Slepenu izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Attiecībā uz izdalītajiem administratīvajiem pārkāpumiem mērķis ir šo pārkāpumu regulējumu salīdzināt ar lietā *Kuzmickaja v. Lithuania* skatītā administratīvā pārkāpuma regulējumu, īpaši tos regulējuma aspektus, kuri ietver Engelsa kritēriju saturu. Īpaša uzmanība jāvērs uz tiem likumpārkāpumiem, kuru sodā paredzēta brīvības atņemšana (arests), jo tieši šis aspekts bija būtisks, lai ECT lietā *Kuzmickaja v. Lithuania* skatīto pārkāpumu atzītu par Konvencijas 6. pantam piekritīgu.

1. tabula. MK noteikumu Nr. 619 likumprojekta "Kontrolpirkuma izdarīšanas kārtība" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumā minēto administratīvo pārkāpumu saraksts, kuru izmeklēšanā paredzēts izmantot policijas kontrolpirkumu

Nr.	Likuma norma	Aizliedzošā darbība	Paredzētie sodi (norādīti pamatsodi)
1.	Alkoholisko dzērienu aprītes likuma 6. pants (sods paredzēts Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 169. ³ pantā)	Alkoholisko dzērienu mazumtirdzniecības aizliegumi (viens no aizliegumiem – pārdot alkoholu no pulksten 22.00 līdz 8.00)	Fiziskajām personām – līdz septiņsimt eiro. Juridiskajām personām – līdz septiņtūkstoš simt eiro , konfiscējot šīs preces un to pārvietošanai (pārvadāšanai) izmantotos transportlīdzekļus vai bez konfiskācijas [6]
2.	Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprītes likuma 8. pants (sods paredzēts Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 169. ³ pantā)	Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un uzpildes tvertņu pārdošanas aizliegumi (viens no aizliegumiem – pārdot minētos produktus personām, kuras ir jaunākas par 18 gadiem)	Fiziskajām personām – līdz septiņsimt eiro. Juridiskajām personām – līdz septiņtūkstoš simt eiro , konfiscējot šīs preces un to pārvietošanai (pārvadāšanai) izmantotos transportlīdzekļus vai bez konfiskācijas [5]
3.	Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 155. panta trešā daļa	Alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu pārdošana nepilngadīgajiem	Pārdevējam – līdz trīssimt piecdesmit eiro. Juridiskajām personām – līdz tūkstoš četrsimt eiro [7]
4.	Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 155. panta ceturrtā daļa	Alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu pārdošana nepilngadīgajiem	Pārdevējam – līdz septiņsimt eiro. Juridiskajām personām – līdz septiņtūkstoš simt eiro [7]

Mārcis Grinciūns. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

No 1. tabulā attēlotā secināms, ka par likumprojekta anotācijā minēto administratīvo pārkāpumu izdarīšanu likums neparedz administratīvo arestu, kas, kā secināts iepriekš, ECT ieskatā bija būtisks aspekts, lai lietā *Kuzmickaja v. Lithuania* skatīto gadījumu atzītu par Konvencijas 6. pantam piekritīgu. Par 1. tabulā minēto pārkāpumu izdarīšanu paredzēti dažāda apmēra naudas sodi.

2. tabula. Anotācijā minēto noziedzīgo nodarījumu saraksts, kuru izmeklēšanā paredzēts izmantot policijas kontrolpirkumu

Nr.	Likuma norma	Aizliedzošā darbība	Paredzētie sodi (norādīti ar brīvības atņemšanu saistīti sodi)
1.	Krimināllikuma 148. pants	Autortiesību un blakustiesību pārkāpšana	Vieglākais sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz diviem gadiem . Smagākais sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz sešiem gadiem
2.	Krimināllikuma 166. pants	Pornogrāfiska vai erotiska rakstura materiālu ieviešana, izgatavošana un izplatīšanas noteikumu pārkāpšana	Vieglākais sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz diviem gadiem . Smagākais sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz sešiem gadiem
3.	Krimināllikuma 206. pants	Preču zīmes, citas atšķirības zīmes un dizainparauga nelikumīga izmantošana	Vieglākais sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz diviem gadiem . Smagākais sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz sešiem gadiem
4.	Krimināllikuma 208. pants	Aizliegta uzņēmējdarbība	Brīvības atņemšana uz laiku līdz trim gadiem
5.	Krimināllikuma 221. pants	Alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu nelikumīga uzglabāšana, pārvietošana (pārvadāšana) un realizācija	Vieglākais sods – brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam . Smagākais sods – brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem
6.	Krimināllikuma 221. ¹ pants	Nelikumīga alkoholisko dzērienu realizācija	Vieglākais sods – brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam . Smagākais sods – brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem [2]

Mārcis Grinciūns. Slepenu izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Attiecībā uz naudas sodiem jānorāda, ka lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* sadaļas *The Law* 5. rindkopā ECT puda apsvērumus, ka Lietuvas nacionālās tiesas piespriests naudas sods N. Kuzmickajai bija smags sods, jo tas bija ekvivalents viņas tā laika mēnešalgai [*Kuzmickaja v. Lithuania* sadaļa *The Law*, 5. rindkopa]. Šī aspekta dēļ ECT skatīja likumā paredzētās sekas gadījumā, ja sods netiek samaksāts. Kā tika noskaidrots iepriekš, smagākās sekas bija līdz 30 dienām ilgs administratīvais arests.

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 300. pantā noteikts, "ja parādnieks nav samaksājis naudas sodu [...] noteiktajā termiņā, piedziņu veic tiesu izpildītājs Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā" [LAPK, 300. pants]. Naudas soda aizstāšana ar administratīvo arestu likumā nav paredzēta.

Lietā *Kuzmickaja v. Lithuania* tiesa salīdzināja soda naudas apmēru ar sodītā vidējiem mēneša ienākumiem, taču no sprieduma satura neizriet skaidrs kritērijs jeb soda un ienākumu attiecība, kas būtu atzīstama par ievērojamu sodu Engelsa kritērija izpratnē. Ņemot vērā skaidra kritērija trūkumu un to, ka neviens no skatītajiem administratīvo pārkāpumu sodiem nav saistīts ar brīvības atņemšanu, raksta turpinājumā 1. tabulā minētie administratīvie pārkāpumi no piekritības Konvencijas 6. pantam viedokļa netiks skatīti. Var secināt, ka skatītie administratīvie pārkāpumi nekvalificējas Engelsa kritērijiem, taču tas nenozīmē, ka to atklāšanā ir pieļaujama personas uzkūdišana.

Otrajā tabulā redzams, ka par likumprojekta anotācijā minēto noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu ir paredzēti ar brīvības atņemšanu saistīti sodi. Brīvības atņemšanas termiņš ir no viena līdz pat astoņiem gadiem. Tas ir ievērojams brīvības atņemšanas ilgums, it īpaši, ja salīdzina ar, piemēram, lietā *Kuzmickaja v. Lithuania* skatīto smagāko iespējamo sodu – līdz 30 dienām ilgo administratīvo arestu. Ir skaidrs, ka 2. tabulā skatītie noziedzīgie nodarījumi ir piekritīgi Konvencijas 6. pantam.

Attiecībā uz skatītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem jāsecina, ka tie, bez šaubām, ir piekritīgi Konvencijas 6. pantam.

Policijas kontrolpirkumā radāmie apstākļi un tā regulējumā noteiktie pasākuma veikšanas nosacījumi

Būtu jānoskaidro, vai policijas kontrolpirkuma izpildē vispār pastāv provokācijas risks, t. i., vai tabulās skatīto likumpārkāpumu izmeklēšanā policijas kontrolpirkumu var izpildīt, neierosinot prettiesisku rīcību izraisošu situāciju, kā tas konstatēts lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* gadījumā.

Papildus tam nepieciešams noskaidrot, kādi policijas kontrolpirkuma izpildes nosacījumi normatīvajos aktos ir noteikti šobrīd un vai tie nodrošina jau zināmo slepeno izmeklēšanas metožu lietojuma principu (nosacījumu) ievērošanu. Piemēram, vai policijas kontrolpirkuma izpildes regulējumā ir ietverts nosacījums, ka pasākums īstenojams tikai tad, ja policijas rīcībā ir pietiekams pamatojums, kas norāda uz personas veiktajām prettiesiskajām aktivitātēm. Vai, piemēram, regulējumā ir noteikts nosacījums, ka pasākuma izpildi uzrauga neatkarīga iestāde, kā tas operatīvā eksperimenta gadījumā noteikts ODL

Mārcis Grinciūns. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

15. panta trešajā daļā. Šie likumos ietvertie nosacījumi īsteno ECT paustos principus, kā rezultātā tiek izslēgta vai būtiski ierobežota provokācijas izpausme.

Iepriekš tika konstatēta sakarība – ja, izmantojot slepeni izmeklēšanas metodi, netiek radīta prettiesisku rīcību izraisīša situācija, pasākuma izpildē provokācija nevar izpausties. Lai konstatētu, vai noteiktu pārkāpumu (sk. 1. un 2. tab.) izmeklēšanā var izpausties provokācija, tika modelētas policijas kontrolpirkuma situācijas un skatīts, vai, tās izmantojot, tiek radīta prettiesisku rīcību izraisīša situācija (s. 3. tab.).

3. tabula. Policijas kontrolpirkuma situācijas, kas tiek radītas atbilstoši izmeklētā likumpārkāpuma izpausmei

Nr.	Izmeklētais likumpārkāpums	Policijas kontrolpirkuma laikā radāmā situācija	Radītās situācijas raksturs (prettiesiska / vispārēja)
1.	Alkoholisko dzērienu aprites likuma 6. pants (sods paredzēts Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 169. ³ pantā)	Komunicējot ar pārdevēju, tiek ierosināts pārdot alkoholu laikā, kad to darīt ir aizliegts	Prettiesisku rīcību izraisīša situācija
2.	Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likuma 8. pants (sods paredzēts Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 169. ³ pantā)	Komunicējot ar pārdevēju, tiek ierosināts pārdot tādas preces, kuras pārdot nepilngadīgajiem ir aizliegts	Prettiesisku rīcību izraisīša situācija
3.	Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 155. panta trešā un ceturtā daļa	Komunicējot ar pārdevēju, tiek ierosināts pārdot tādas preces, kuras pārdot nepilngadīgajiem ir aizliegts	Prettiesisku rīcību izraisīša situācija
4.	Krimināllikuma 148. pants. Autortiesību un blakustiesību pārkāpšana	Situācijā, ja komunikācijas laikā personai tiek prasīts legāls produkts, tad radītie apstākļi neizraisa prettiesisku rīcību (skatīt ECT lietas <i>Volkov and Adamskiy v. Russia</i> sprieduma 7. rindkopu [atsauce]). Savukārt, ja komunikācijas laikā tiek ierosināts pārdot, piemēram, nelicencētu programmatūru, tiks radīti prettiesisku rīcību izraisīša situācija	Atkarīgs no radītajiem apstākļiem. Iespējama gan prettiesisku rīcību izraisīša situācija, gan vispārēja, prettiesisku rīcību neierosinoša situācija

(3. tabulas turpinājumu sk. nākamajā lpp.)

Mārcis Grinciūns. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

3. tabulas turpinājums

Nr.	Izmeklētais likumpārkāpums	Policijas kontrolpirkuma laikā radāmā situācija	Radītās situācijas raksturs (prettiesiska / vispārēja)
5.	Krimināllikuma 166. pants. Pornogrāfiska vai erotiska rakstura materiālu ieviešana, izgatavošana un izplatīšanas noteikumu pārkāpšana	Situācijā, ja komunikācijas laikā personai tiek prasīts legāls pakalpojums (prece), pārbaudot, vai persona piedāvās arī nelegālu produktu, tad radītie apstākļi neizraisa prettiesisku rīcību. Savukārt, ja komunikācijas laikā tiek izrādīta vēlme iegūt, piemēram, ar bērnu pornogrāfiju saistītus materiālus, tiks radīta prettiesisku rīcību izraisoša situācija	Atkarīgs no radītajiem apstākļiem. Iespējama gan prettiesisku rīcību izraisoša situācija, gan vispārēja, prettiesisku rīcību neierosinoša situācija
6.	Krimināllikuma 206. pants. Preču zīmes, citas atšķirības zīmes un dizainparauga nelikumīga izmantošana	Situācijā, ja komunikācijas laikā personai tiek prasīts legāls produkts ar īstu (neviltotu) preču zīmi, pārbaudot, vai persona piedāvās arī nelegālu produktu, tad radītie apstākļi neizraisa prettiesisku rīcību. Savukārt, ja komunikācijas laikā tiek izteikta vēlme iegādāties, piemēram, precī ar viltotu preču zīmi, tiks radīta prettiesisku rīcību izraisoša situācija	Atkarīgs no radītajiem apstākļiem. Iespējama gan prettiesisku rīcību izraisoša situācija, gan vispārēja, prettiesisku rīcību neierosinoša situācija
7.	Krimināllikuma 208. pants. Aizliegta uzņēmējdarbība	Komunicējot ar personu, tiek ierosināts veikt darījumu ar personas uzņēmumu	Vispārēja, prettiesisku rīcību neizraisoša situācija
8.	Krimināllikuma 221. pants. Alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu nelikumīga uzglabāšana, pārvietošana (pārvadāšana) un realizācija	Komunicējot ar personu, tiek ierosināts nelikumīgi pārdot alkoholiskos dzērienus vai tabakas izstrādājumus	Prettiesisku rīcību izraisoša situācija
9.	Krimināllikuma 221. ¹ pants. Nelikumīga alkoholisko dzērienu realizācija	Komunicējot ar personu, tiek ierosināts pārdot nelegāli izgatavotu (ražotu) vai viltotu alkoholisko dzērienu	Prettiesisku rīcību izraisoša situācija

Mārcis Grinciūns. Slepenu izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

No 3. tabulā modelētajām situācijām izriet, ka piecos no deviņiem skatītajiem likumpārkāpumiem policijas kontrolpirkuma izpildē vienmēr tiks radīta pretiesisku rīcību izraisošā situācija. Tikai viena likumpārkāpuma izmeklēšanā pretiesisku rīcību izraisošā situācija netiks radīta. Savukārt trīs likumpārkāpumu izmeklēšanā policijas kontrolpirkumā var tikt radīta gan pretiesisku rīcību izraisošā situācija, gan vispārēja, pretiesisku rīcību neizraisošā situācija. Tas atkarīgs no pasākumā radītajiem apstākļiem.

Šajā sakarā jāmin ECT lietā *Volkov and Adamskiy v. Russia* sprieduma 7. rindkopā aprakstītā situācija, kur leģendēts policijas darbinieks, atsaucoties uz internetā ievietoto datortehnikas remontu pakalpojumu sludinājumu, vērsās pie sludinājumu ievietojušās personas, kurai lūdza veikt datora remontu un datoram nepieciešamās programmatūras instalāciju. Policijas darbinieks neierosināja instalēt pirātisku programmatūru, taču persona sarunā pati to piedāvāja izdarīt. Arī šajā gadījumā, līdzīgi kā lietas *Kuzmickaja v. Lithuania* gadījumā, leģendētais policijas darbinieks veica likumīgu darbību, tādēļ provokācija nevarēja izpausties.

Minētajā gadījumā policijas darbinieks pats varēja ierosināt, lai persona datorā instalē pirātisko programmatūru, taču tādā gadījumā pastāvētu provokācijas risks. Lai to izslēgtu, jāizpildās vairākiem priekšnosacījumiem, un viens no būtiskākajiem – pirms pasākuma izpildes jābūt iegūtai pamatotai informācijai, kas norāda uz personas veiktajām pretiesiskajām aktivitātēm. No situācijas apraksta izriet, ka atsevišķos gadījumos policijai ir iespēja izvēlēties, kādu situāciju radīt. Izvēloties radīt ikdienišķu, pretiesisku rīcību neizraisošu situāciju, no provokācijas riska iespējams izvairīties pilnībā.

Tātad vairāku pētīto likumpārkāpumu izmeklēšanā, izpildot policijas kontrolpirkumu, var notikt personas provokācija izdarīt pretiesiskas darbības. Tādēļ ir svarīgi noskaidrot, kādi nosacījumi policijas kontrolpirkuma tiesiskajā regulējumā ir ietverti šobrīd un vai tie ierobežo provokācijas risku.

MK noteikumu Nr. 619 pirmajā punktā rakstīts, ka šie noteikumi nosaka prasības, kas jāievēro, iesaistot personu kontrolpirkuma veikšanā, un kārtību, kādā veicams kontrolpirkums [MK noteikumi Nr. 619, 1. punkts]. Var secināt, ka šajos MK noteikumos ir ietverti visi ar policijas kontrolpirkuma izpildi saistītie noteikumi.

Iepazīstoties ar noteikumu saturu, jāsecina, ka tie galvenokārt regulē nepilngadīgo personu iesaisti kontrolpirkuma izpildē. Raksta kontekstā būtiskākais pasākuma izpildes nosacījums, kas izriet no MK noteikumiem Nr. 619, ir lēmuma par personas iesaistīšanu kontrolpirkuma veikšanā sagatavošana [MK noteikumi Nr. 619, 6. punkts]. Taču tiesību normā nav norādes, ka lēmumā jāatspoguļo, piemēram, pasākuma veikšanas pamatojums, kā arī nav noteikta pasākuma uzraudzība, ko veic neatkarīga iestāde.

Sarunās ar Valsts policijas darbiniekiem, kuri praksē ir izpildījuši šo pasākumu, tika noskaidrots, ka, lai veiktu policijas kontrolpirkumu, darbiniekam jāsastāda lēmums par pasākuma veikšanu, kurš jāsaskaņo ar darbinieka tiešo priekšnieku. Pasākuma izpildes uzraudzību neatkarīga iestāde praksē neveic. Runājot par pasākuma veikšanas pamatojumu, aptaujātie paskaidroja, ka lēmumā pamatojums ir jānorāda, taču no sarunas varēja noprast, ka tas var būt visai virspusējs (neskaidri pamatojuma kritēriji). Piemēram,

Mārcis Grinciņš. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

pamatojuma kontekstā tika minēta Iekšlietu ministrijas mājaslapa "Informācija par nelegālā alkohola, cigarešu un narkotiku tirdzniecības vietām", kurā jebkurš cilvēks anonīmi kartē var atzīmēt adreses, kurās tiek tirgots nelegālais alkohols (<https://www.ic.iem.gov.lv/gis2/index.php>). Tika paskaidrots, ka šāda anonīma informācija var tikt izmantota, lai adresē īstenotu kontrolpirkumu.

Šī rīcība ir pretrunā ECT lietas *Ramanauskas v. Lithuania* sprieduma 67. rindkopā noteiktajam, ka slepeni izmeklēšanas metožu izmantošanu nedrīkst pamatot ar baumām [*Ramanauskas v. Lithuania*, 67. rindkopa]. Par baumām uzskatāma, piemēram, tāda informācija, kas iegūta no iestādes slepenajiem vai anonīmiem informācijas avotiem un nav pārbaudīta. Tikai pēc informācijas pārbaudes var konstatēt, vai un cik daudz tā atbilst patiesībai un vai tā norāda uz noziedzīgām personas aktivitātēm. Ja salīdzina no mājaslapas iegūto anonīmo informāciju ar informāciju, kas iegūta no konfidenciāla avota, tad jāsecina, ka tā ir daudz apšaubāmāka. Šāds secinājums gūts, jo šādas informācijas ieguve notikusi bez tieša kontakta ar policijas darbinieku, un tas nozīmē, ka personai nebija jāpārvar psiholoģiska barjera samelot un policijas darbiniekam nebija iespēja novērtēt informācijas sniedzēja uzvedību un vērtēt tā rīcības motivāciju.

Aptaujātie policijas darbinieki atklāja, ka nelegālo alkohola tirdzniecības vietu gadījumi tiek izmeklēti arī administratīvās lietvedības gaitā. Saņemot informāciju par šādu iespējamo nelegālā alkohola tirdzniecības vietu, policijā tiek ierosināta administratīvā lietvedība, kurā bieži vien tiek lemts izpildīt Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 256.¹ pantā paredzēto administratīvā pārkāpuma vietas apskati (publiski nepieejamas telpas apskate). Tās laikā iespējams pārliecināties, vai adresē atrodas nelegālais alkohols, vai arī konstatēt pazīmes, kas norāda, ka tas tur tiek slēpts. Likums nosaka, ka apskati var izdarīt ar īpašnieka (valdītāja, turētāja) piekrišanu vai rajona (pilsētas) tiesas tiesneša lēmumu, kas pieņemts, pamatojoties uz amatpersonas pieteikumu un tam pievienotajiem materiāliem [Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss]. Policijas darbinieks norādīja, ka parasti pasākumu izpilda ar tiesneša akceptu, jo īpašnieka (valdītāja, turētāja) piekrišana likumsakarīgi vairumā gadījumu netiek dota. Interesanti, ka situācijā, ja tiesnesis uzskata, ka pamatojums nepubliciskas vietas apskates veikšanai nav pietiekams, policijas darbinieks redzeslokā nonākušajā adresē tik un tā var veikt kontrolpirkumu. Kā tika minēts iepriekš, kontrolpirkuma veikšana jāaskaņo tikai ar policijas darbinieka tiešo priekšnieku.

Zīmīgi, ka situācijā, ja nelegālajā alkohola tirdzniecības vietā policijas kontrolpirkumā tiek nopirkts alkohols (bez akcīzes zīmes vai ar citas valsts akcīzes zīmi), persona, kura alkoholu pārdeva, ir saucama pie kriminālatbildības Krimināllikuma 221.¹ panta kārtībā, savukārt, ja nelegālais alkohols adresē tiek pamanīts publiski nepieejamas telpas apskates laikā, tad, ja atrastā nelegālā alkohola daudzumā absolūtā spirta daudzums nepārsniedz 10 litrus, persona saucama pie administratīvās atbildības Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksa 170.² panta kārtībā. Nelikumīga alkoholisko dzērienu realizācija ir krimināli sodāma, savukārt glabāšana – administratīvi. Tādēļ personai smagākas tiesiskās sekas var rasties gadījumā, kad pret to tiek izpildīts pasākums, kas veikts bez neatkarīgas iestādes uzraudzības.

Mārcis Grinciuns. Slepeno izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Šajā sakarā jāmin ECT lietas *Veselov and others v. Russia* sprieduma 93. rindkopā paustais secinājums, ka robeža starp likumīgu leģendēta pasākuma veicēja darbību un noziegumu pamudinošu (uzkūdošu) darbību tiek pārkāpta biežāk, ja nacionālais normatīvais regulējums neparedz skaidru un paredzamu slepeno izmeklēšanas metožu lietojuma procedūru; vēl jo vairāk, ja trūkst metodes lietojuma pienācīgas uzraudzības kā tādas [*Veselov and others v. Russia* sprieduma 93. rindkopa]. ECT izcēla, ka lietā *Veselov and others v. Russia* skatītā kontrolpirkuma izpilde tika ierosināta ar vienkāršu administratīvo lēmumu, turklāt šo lēmumu pieņēma tā pati iestāde, kura pati vēlāk izpildīja šo ierosināto kontrolpirkumu. Tiesa secināja, ka iestādes lēmumā bija ļoti maz informācijas par plānotā kontrolpirkuma izpildes iemesliem un mērķiem, kā arī pasākuma izpilde nebija pakļauta ne tiesas, ne citas neatkarīgas iestādes uzraudzībai (kontrolei). Pieņemot lēmumu, nebija nepieciešams to pamatot, un nacionālajā likumā nebija nekādu norāžu par procedūru (nosacījumiem), kas būtu jāievēro. [*Veselov and others v. Russia* sprieduma 104. rindkopa]

Šie ECT secinājumi pilnībā saskan ar situāciju, kāda konstatēta pētītā policijas kontrolpirkuma gadījumā – neskaidra pasākuma izpildes procedūra (nosacījumi), neskaidri pamatojuma kritēriji, netiek nodrošināta neatkarīgas iestādes uzraudzība.

Saistībā ar normatīvā regulējuma trūkumu ECT lietas *Veselov and others v. Russia* sprieduma 105. rindkopā norādīja, ka citās dalībvalstīs šādu slepeno izmeklēšanas metožu lietošana ir pakļauta striktiem noteikumiem. Lielākajā daļā valstu uzraudzību un kontroli veic tiesa vai prokuratūra, savukārt tajās valstīs, kurās atļauju izsniegšanas procedūrā šīs iestādes nav iesaistītas, uzraudzību veic lēmējinstītūcijas, kuras ir nodalītas no dienestiem, kas veic konkrēto pasākumu. Iestādei šāda pasākuma nepieciešamība ir jāpamato lēmējinstītūcijā. [*Veselov and others v. Russia* sprieduma 104. rindkopa]

Attiecībā uz kontrolpirkuma akceptēšanas kārtību lietas *Veselov and others v. Russia* sprieduma 103. rindkopā ECT atzīmēja, ka Krievijas nacionālajā likumā, kas regulē kontrolpirkuma akceptēšanas un uzraudzības kārtību, tika konstatēti trūkumi jau agrāk skatītās lietās – *Vanyan v. Russia* un *Khudobin v. Russia*. ECT pauda, ka, lai gan personai nevēlamas situācijas (*entrapment*) radišana 2007. gada grozījumos tika stingri aizliegta, nevienā normatīvajā aktā nav sniegta šī termina definīcija vai interpretācija, kā arī nav atrodami kādi praktiski norādījumi, lai no šī pārkāpuma varētu izvairīties.

Šo ECT norādījumu kontekstā jānorāda uz ODL normās ietvertajiem nosacījumiem, kas izslēdz vai būtiski ierobežo provokācijas un kūdišanas izpausmi, piemēram, operatīvā eksperimenta izpildē. ODL 4. panta otrajā daļā noteikts, ka, veicot operatīvās darbības pasākumus, aizliegts kūdīt personas uz noziedzīgu rīcību, savukārt ODL 15. panta trešajā daļā noteikts, ka operatīvā eksperimenta izpildes uzraudzību veic prokuratūra. Operatīvā eksperimenta veikšanas pamatojuma raksturojums atrodams ODL 22. panta pirmajā daļā: pasākums veicams, "ja operatīvās darbības subjekta rīcībā ir informācija par konkrētām personām [...], un tā dod pietiekamu pamatu turēt šīs personas aizdomās par noziedzīga nodarījuma gatavošanu vai izdarīšanu [...]" Šie nosacījumi atbilst ECT minētajiem pasākumu veikšanas principiem, un tie teorētiski izslēdz provokācijas un kūdišanas izpausmi.

Mārcis Grinciņš. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

Nodaļas izskaņā jāsecina, ka šobrīd policijas kontrolpirkuma tiesiskajā regulējumā nav ietverti pasākuma īstenošanas nosacījumi, kas realizē ECT pausto slepeni izmeklēšanas metožu lietojuma principu ievērošanu, kuri izslēdz vai būtiski ierobežo provokācijas un kūdīšanas izpausmi.

Secinājumi un priekšlikumi

Pētījumā konstatēts, ka skatītie administratīvie pārkāpumi, kuru atklāšanā paredzēts veikt policijas kontrolpirkumu, nekvalificējas pētījumā skatītajiem Engelsa kritērijiem, tādēļ secināts, ka tie nav piekritīgi Konvencijas 6. pantam un Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) kompetencei. Var secināt, ka ECT noteiktie slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principi nosacīti nav attiecināmi uz administratīvo pārkāpumu atklāšanā veikto policijas kontrolpirkumu.

Tomēr ir skaidrs, ka demokrātiskā valstī pēc būtības nedrīkst pieļaut situāciju, ka persona tiek sodīta par pārkāpumu, kuru policija konstatē policijas veiktas provokācijas vai uzkūdīšanas rezultātā. Tas ir vispārējs tiesībsargājošo iestāžu darbības princips demokrātiskā valstī, un tas nav obligāti jāsaista ar ECT paustajām atziņām ECT lietu spriedumos.

Vienlaikus būtu nepareizi administratīvo pārkāpumu izmeklēšanā noteikt sarežģītus kontrolpirkuma izpildes nosacījumus, tostarp pasākuma veikšanas pamatojuma nosacījumus. Ņemot vērā administratīvo pārkāpumu raksturu un par to izdarīšanu paredzētos sodus, kuri lielākoties ir audzinoši un tieši neskar cilvēka pamattiesības, būtu jāļauj, piemēram, alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu pārdošanas nepilngadīgajiem aizlieguma noteikumu ievērošanas pārbaudes (u. c. skatīto administratīvo pārkāpumu) policijas kontrolpirkuma ietvaros veikt resoriskajās pārbaudēs bez īpaša pamatojuma, kurā teorētiski būtu jābūt ietvertai pārbaudītai informācijai, kas apliecina, ka šādas prettiesiskas aktivitātes konkrētajā tirdzniecības vietā ir notikušas agrāk. Ja šādi nosacījumi tomēr tiek iekļauti, šķietami pašsaprotamās tirdzniecības vietu pārbaudēs policijai būtu jāiegulda salīdzinoši apjomīgs darbs pasākuma pamatojuma iegūšanai, kas nav efektīvi un nav samērīgi ar izmeklēto pārkāpumu būtību un smagumu.

Attiecībā uz noziedzīgiem nodarījumiem, kuru atklāšanā paredzēts veikt policijas kontrolpirkumu, secināts, ka to izmeklēšanās veiktā policijas kontrolpirkuma izpildei pilnībā jāatbilst visiem ECT paustajiem slepeni izmeklēšanas metožu lietojuma principiem, kas attiecas uz noziedzīgas situācijas radīšanu. Noziedzīgi nodarījumi ir piekritīgi Konvencijas 6. pantam un ECT kompetencei.

Veicot policijas kontrolpirkuma tiesiskā regulējuma izpēti, secināts, ka tie neatbilst ECT paustajiem principiem, turklāt praktisko situāciju modelēšanas gaitā iezīmējas būtiski cilvēka pamattiesību aizskārums risks, kas saistīti ar pasākuma veikšanas uzraudzības trūkumu.

Ņemot vērā pētījumā gūtos secinājumus, MK noteikumos Nr. 619 būtu lietderīgi ietvert nosacījumu, ka, izmeklējot noziedzīgus nodarījumus, kuros tiek radīta prettiesisku

Mārcis Grinciņš. Slepeni izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

rīcību izraisoša situācija, pasākuma veikšana ir jāsaskaņo ar neatkarīgu uzraugošo iestādi – tiesu.

Ar šo nosacījumu tiks panākta pasākuma uzraudzība, kuras gaitā neatkarīgā iestādē papildus vērtēs pasākuma veikšanas pamatojumu un sasniedzamos mērķus, tostarp vērtēs to no ECT tiesu prakses viedokļa.

Applicability of Principles for the Use of Secret Investigative Methods to the Test-Purchase Regulated by Law "On police"

Abstract

The article examines the relevance of the principles of the use of secret investigation methods (undercover operations) expressed by the European Court of Human Rights (ECHR) to the test-purchase measure set out in the Law "On police" (police test-purchase).

The police test-purchase mainly is used to detect administrative offences which are not subject to review by the ECHR, since the right to a fair trial provided in Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Convention) is reserved for defendants in criminal proceedings.

The question is whether the offences, where police test-purchase is used as part of investigation, are subject to Article 6 of the Convention, and if so, whether the regulatory framework for police control is in line with the principles (conditions) of the use of secret investigative methods expressed by the ECHR.

Keywords: operational activities, operational experiment, investigatory experiment, test-purchase, police test-purchase, principles of executing a test-purchase, entrapment, incitement, provocation.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautiska konvencija. *Latvijas Vēstnesis*. 143/144 (858/859), 13.06.1997.
2. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200(1260/1261), 08.07.1998.
3. Operatīvās darbības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 131, 30.12.1993.
4. Likums "Par policiju": Latvijas Republikas likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 31/32, 15.08.1991.
5. Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 91, 12.05.2016.
6. Alkoholisko dzērienu aprites likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 69, 01.05.2004.

Mārcis Grinciuns. Slepenu izmeklēšanas metožu lietošanas principu attiecināmība uz likumā "Par policiju" paredzētā kontrolpirkuma izpildi

7. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 51, 20.12.1984.
8. 2013. gada 20. augusta Ministru kabineta noteikumi Nr. 619 "Kontrolpirkuma veikšanas kārtība": Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 165, 26.08.2013.
9. Lietuvas Respublikas administratīvo tiesību pažeidumu kodeksas. Lietuvas Respublikas Aukšārausioji Taryba. *Vyriausybės žinios*, Nr. 1-1, 01.01.1985. Iegūts no: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.20463/XhDMneowCx> [sk. 15.03.2020.].

Tiesu prakse

10. European Court of Human Rights: judgment of 8th June 1976: case of Engel and others v. The Netherlands, application No. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72. *Council of Europe*. Iegūts no: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479> [sk. 30.01.2020.].
11. European Court of Human Rights: judgment of 10th June 2008: case of Kuzmickaja v. Lithuania, application No. 7968/03. *Council of Europe*. Iegūts no: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-87385> [sk. 30.01.2020.].
12. European Court of Human Rights: judgment of 9th July 1998: case of Teixeira de Castro v. Portugal: application No. 25829/94. *Council of Europe*. Iegūts no: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193> [sk. 28.01.2020.].
13. European Court of Human Rights: judgment of 5th February 2008: case of Ramanauskas v. Lithuania: application No. 74420/01. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/wxea> [sk. 27.04.2019.].
14. European Court of Human Rights: judgment of 2nd January 2013: case of Veselov and others v. Russia: application No. 23200/10, 24009/07 and 556/10. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/45hp> [sk. 15.03.2020.].
15. European Court of Human Rights: judgment of 26th June 2015: case of Volkov and Adamskiy v. Russia: application No. 7614/09 and 30863/10. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/18xs> [sk. 15.03.2020.].

Literatūra

16. Grinciuns, M. (2018). Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim. *Socrates*. 3(12). Iegūts no: <https://ej.uz/be5q> [sk. 28.01.2020.].
17. Iekšlietu ministrijas mājaslapa "Informācija par nelegālā alkohola, cigarešu un narkotiku tirdzniecības vietām." Iegūts no: <http://www.vp.gov.lv/?id=69&said=69&relid=13686> [sk. 15.03.2020.].
18. Ministru kabineta noteikumu projekts "Kontrolpirkuma izdarīšanas kārtība" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Nr. TA-1652. 2013. *Latvijas Republikas Ministru kabinets*. Iegūts no: <https://ej.uz/n9f7> [sk. 15.03.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.17.2020.2.108-116>

Operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu par faktiem izmantošana kriminālprocesā

Ansis Zanders

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
ansis_zanders@yahoo.com

Gerda Klāviņa

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
gerda.maslobojeva@gmail.com

Kopsavilkums

Kriminālprocesa likumā noteiktais tiesiskais regulējums atļauj kriminālprocesā izmantot operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem [3, 127. pants]. Gan mūsdienās pastāvošais noziedzīgo nodarījumu internacionālais raksturs, gan apstāklis, ka noziedzīgie nodarījumi tiek izdarīti tā, ka arvien grūtāk pierādīt noziedzīgā nodarījuma izdarītāja vainu, vienkārši izmantojot parastas kriminālprocesuālas metodes un līdzekļus, ir pamats arvien biežāk kriminālprocesā izmantot operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem.

Veicot operatīvās darbības pasākumus, ļoti būtiski tiek ierobežotas to personu cilvēktiesības, attiecībā uz kurām šie pasākumi tiek veikti. Vienlīdz būtisks jautājums, veicot operatīvās darbības pasākumus, ir operatīvās darbības metožu neatklāšana. Abi šie aspekti ir būtiski, kriminālprocesā izmantojot operatīvās darbības pasākumu laikā iegūtās ziņas par faktiem.

Šajā publikācijā tiek apskatīti normatīvajos aktos noteiktie priekšnosacījumi, lai operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem varētu izmantot kriminālprocesā, kā arī analizēti problēmjautājumi, kas saistīti ar šo ziņu izmantošanu kriminālprocesā.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, operatīvās darbības pasākumi, pierādīšana.

Ievads

Nevainīguma prezumpcija ir viens no demokrātiskas valsts tiesību pamatprincipiem, arī viena no personas pamattiesībām, kas noteikta daudzos starptautiskos tiesību aktos. Kā piemēru var minēt Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantu [1].

Nevainīguma prezumpcijas princips Latvijas valstī nostiprināts Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā, nosakot, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu. Nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību [4]. Turklāt princips nostiprināts Kriminālprocesa likuma 19. pantā, nosakot, ka neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu, kamēr tās vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav jāpierāda savs nevainīgums. Visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Ja valsts amatpersona, kas nav kriminālprocesā iesaistīta persona, ar publisku paziņojumu ir izteikusies par personas vainīgumu, pārkāpjot nevainīguma prezumpciju, procesa virzītājs, pamatojoties uz motivētu personas iesniegumu, publiski informē par nevainīguma prezumpcijas principa pārkāpumu un iesnieguma kopiju nosūta izvērtēšanai institūcijai, kura var lemt par amatpersonas atbildību [3].

Nevainīguma prezumpcijas princips skaidri atspoguļo personas pamattiesības gan starptautiskā, gan valsts līmenī un tieši kriminālprocesā. Nevainīguma prezumpcijas princips, no vienas puses, garantē personas tiesības, bet, no otras puses, uzliek pienākumu veikt pierādīšanu Kriminālprocesa likuma izpratnē, lai persona varētu tikt atzīta par vainīgu konkrēta Krimināllikumā paredzēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, izmantojot pierādījumus.

Lai personas vaina tiktu pierādīta un persona tiktu saukta pie Krimināllikumā paredzētās atbildības, kā arī tai tiktu piemērots kriminālsods, amatpersonām jāveic virkne kriminālprocesuālo darbību, kas var tieši ietekmēt personas cilvēktiesības, pierādīšanā izmantojot arī operatīvās darbības rezultātā iegūtās ziņas par faktiem.

Pētījuma mērķis ir izpētīt priekšnoteikumus, lai operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem varētu izmantot pierādīšanā kriminālprocesā, noteikt tiesiskos un praktiskos problēmjautājumus, kas saistīti ar operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu par faktiem izmantošanu pierādīšanā kriminālprocesā, kā arī izvirzīt priekšlikumus to risināšanai.

Publikācijas sagatavošanā izmantotais materiāls un metodes – normatīvo aktu, zinātniskās literatūras analīze un apraksts, salīdzināmā un loģiskā metode. Izvēlētais materiāls un metodes darbā palīdzējis sasniegt pētījuma mērķi. Analizējot normatīvos aktus un zinātnisko literatūru, aprakstot darbā normatīvos aktus un zinātnisko literatūru, izmantota normatīvo aktu un zinātniskās literatūras analīze un apraksts. Salīdzināmā metode darbā izmantota, salīdzinot normatīvajos aktos noteikto, savukārt loģiskā metode

Ansis Zanders, Gerda Klāviņa. Operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu par faktiem izmantošana kriminālprocesā

lietota, izdarot secinājumus. Darbā izmantotas arī tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā, sistēmiskā un teleoloģiskā metode.

Šajā publikācijā tiks apskatīts, kā operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem tiek izmantotas pierādīšanā tieši pirmstiesas kriminālprocesa posmā.

Priekšnosacījumi, lai operatīvās darbības laikā iegūtās ziņas par faktiem varētu izmantot kriminālprocesā

Kriminālprocesa likumā noteikts, ka pierādījumi kriminālprocesā ir jebkuras likumā paredzētajā kārtībā iegūtas un noteiktā procesuālajā formā nostiprinātas ziņas par faktiem, kurus kriminālprocesā iesaistītās personas savas kompetences ietvaros izmanto pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākļu esamības vai neesamības pamatošanai. Kriminālprocesā iesaistītās personas kā pierādījumus var izmantot tikai ticamas, attiecināmas un pieļaujamās ziņas par faktiem. Operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem, arī ziņas, kas fiksētas ar tehniskiem līdzekļiem, drīkst izmantot kā pierādījumu tikai tad, ja tās iespējams pārbaudīt Kriminālprocesa likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā. Ja krimināllietā kā pierādījumu izmanto operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem vai arī ziņas, kas fiksētas ar tehniskiem līdzekļiem, tad pievieno uzziņu par to, kura iestāde kad un uz kādu laika periodu akceptējusi operatīvās darbības pasākumu veikšanu. Uzziņu procesa virzītājam izsniedz operatīvās darbības pasākuma veikšanu akceptējušās iestādes vadītājs vai viņa pilnvarota amatpersona [3, 127. pants].

No iepriekš minētā var secināt, ka operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem ir izmantojamas kā pierādījumi kriminālprocesā, tomēr ievērojot īpašu kārtību jeb konkrētus priekšnosacījumus. Lai operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem izmantotu kā pierādījumus kriminālprocesā, pirmkārt, tām jābūt pārbaudāmām Kriminālprocesa likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā. Otrkārt, jābūt pievienotai uzziņai par to, kura iestāde kad un uz kādu laika periodu akceptējusi operatīvās darbības pasākumu veikšanu. Turklāt šo uzziņu procesa virzītājam izsniedz operatīvās darbības pasākuma veikšanu akceptējušās iestādes vadītājs vai viņa pilnvarota amatpersona.

Abiem priekšnosacījumiem jāizpildās kopā. Uzziņas esamība apliecina tikai to, ka operatīvās darbības pasākums bijis atļauts, taču nekādā ziņā ne to, ka darbība veikta atbilstoši likumam. Atbilstību likumam var pārbaudīt, izpildoties otrajam priekšnosacījumam [9, 431]. Pārbaude Kriminālprocesa likuma noteiktā kārtībā nozīmē, ka ir jāpārliedz par ziņu attiecināmību, pieļaujamību un ticamību, noteiktos gadījumos ievērojot arī šīs pārbaudes formu. Ja šī prasība nav izpildāma, tad pierādīšanai kriminālprocesā ziņas izmantot nedrīkst [9, 431].

Operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu par faktiem attiecināmības un ticamības izvērtēšana notiek tāpat kā ikvienam citam pierādījuma veidam. Problemātiska varētu būt pieļaujamības pierādīšana, jo, pirmkārt, jāizvērtē, vai ievērotas Operatīvās darbības likuma normas. Īpaša uzmanība jāvērs uz to, ka operatīvo darbības pasākumu veikšanas mērķis nav un nevar būt pierādījumu iegūšana, jo tas neietilpst operatīvās

Ansis Zanders, Gerda Klāviņa. Operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu par faktiem izmantošana kriminālprocesā

darbības uzdevumos, tādēļ kriminālprocesā pirms operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu izmantošanas pierādīšanā vienmēr būtu jāvērtē, kāpēc veikti operatīvās darbības pasākumi un vai attiecīgajā situācijā nebija atbilstošāk veikt Kriminālprocesa likumā paredzētās speciālās izmeklēšanas darbības. Turklāt pēc tam, kad izvērtēta Operatīvās darbības likuma normu ievērošana, jāvērtē, vai ziņu izmantošana atbilst Kriminālprocesa likuma nostādnēm, pievēršot uzmanību, vai ziņu ieguvē nav pieļauti Kriminālprocesa likuma 130. pantā paredzētie pārkāpumi, kas ļauj apšaubīt arī operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu izmantošanas pieļaujamību [9, 432].

Attiecībā uz operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu izmantošanu pierādīšanā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 11. novembra lēmumā lietā Nr. SKK-289/2013 norādīts, ka, vērtējot citas personas operatīvās izstrādes lietas gaitā sevišķajā veidā veiktajā operatīvās darbības pasākuma rezultātā iegūtās ziņas, būtiski ir izvērtēt, vai, izmantojot šīs ziņas konkrētajā lietā kā apsūdzētās vainīguma pierādījumu, nav pieļauts Kriminālprocesa likuma 12. pantā noteiktais cilvēktiesību garantēšanas principa pārkāpums [7].

Turklāt līdzīgs viedoklis attiecībā uz operatīvās darbības pasākumu laikā iegūto ziņu par faktiem vērtēšanu izteikts Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 11. novembra lēmumā lietā Nr. SKK-375/2013: ja operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas tiek izmantotas kriminālprocesā par kriminālpārkāpumu, būtiski ir izvērtēt, vai, izmantojot šīs ziņas konkrētajā lietā kā apsūdzētā vainīguma pierādījumu, nav pieļauts Kriminālprocesa likuma 12. pantā noteiktais cilvēktiesību garantēšanas principa pārkāpums [8].

Jāsecina, ka procesa virzītājs ir amatpersona, kura kriminālprocesā lemj jautājumus par operatīvās darbības pasākumu laikā iegūto ziņu par faktiem izmantošanu kriminālprocesā, pārliecinoties par to izmantošanas tiesiskumu pēc minētajiem priekšnosacījumiem. Attiecībā uz pierādīšanas pienākumu pirmstiesas kriminālprocesā jāsecina, ka, piemēram, Valsts policijā kā izmeklēšanas iestādē procesa virzītājs ir izmeklētājs, tātad policijas darbinieks, bet, nosūtot lietu kriminālvajāšanas uzsākšanai, procesa virzītājs ir prokurors. Tās ir arī personas, kuras kā izmeklēšanas iestādes procesa virzītāji kriminālprocesā lemj par operatīvās darbības pasākumu rezultātā iegūto ziņu par faktiem izmantošanu pierādīšanā.

Tiesiskā regulējuma apskats

Operatīvās darbības likuma 1. pantā noteikts, ka operatīvā darbība ir Operatīvās darbības likumā noteiktajā kārtībā un ar likumu īpaši pilnvarotu valsts institūciju amatpersonu atklātas un slepenas tiesiskas darbības, kuru mērķis ir aizsargāt personu dzīvību un veselību, tiesības un brīvības, godu, cieņu un īpašumu; nodrošināt Satversmi, valsts iekārtu, valstisko neatkarību un teritoriālo neaizskaramību, valsts aizsardzības, ekonomisko, zinātnisko un tehnisko potenciālu un valsts noslēpumus pret ārējiem un iekšējiem apdraudējumiem [6]. Turklāt Operatīvās darbības likuma 6. pantā noteikts, ka operatīvās

Ansis Zanders, Gerda Klāviņa. Operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu par faktiem izmantošana kriminālprocesā

darbības saturs ir operatīvās darbības pasākumi un to īstenošanas metodes. Operatīvās darbības pasākumi ir operatīvā izziņāšana, operatīvā novērošana (izsekošana), operatīvā apskate, operatīvā paraugu iegūšana un operatīvā izpēte, personas operatīvā aplūkošana, operatīvā iekļūšana, operatīvais eksperiments, kontrolētā piegāde, operatīvā detektīvdarbība, operatīvā darījumu pārraudzība kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā, operatīvā korespondences kontrole, operatīvā personas paustās vai uzglabātās informācijas satura iegūšana no tehniskajiem līdzekļiem, operatīvā sarunu noklausīšanās, operatīvā publiski nepieejamas vietas videonovērošana [6]. No minētā skaidri izriet operatīvās darbības pasākumu saturs un mērķis.

Operatīvās darbības likumā noteikts, ka operatīvās darbības pasākumu gaitā iegūtā informācija ir klasificējama kā ierobežotas pieejamības informācija vai valsts noslēpuma objekts. Šādu informāciju kā pierādījumu kriminālprocesā drīkst izmantot tikai Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā, nodrošinot operatīvās darbības pasākumu īstenošanas un tajos iesaistīto personu konfidencialitāti un drošību [6, 24. *panta pirmā daļa*]. Ja kriminālprocesā kā pierādījumu izmanto operatīvās darbības pasākumā iegūto informāciju vai šāda informācija tiek izmantota, sagatavojot un veicot izmeklēšanas darbības kriminālprocesā, pēc kriminālprocesa virzītāja pieprasījuma ar šajā operatīvās darbības procesā iegūto informāciju, kura attiecas uz pierādīšanas priekšmetu vai izmeklēšanas darbību sagatavošanu un veikšanu, jāiepazīstina kriminālprocesa virzītājs [6, 24. *panta ceturtā daļa*].

Operatīvās darbības pasākumu gaitā iegūtā informācija ir klasificējama kā ierobežotas pieejamības informācija vai valsts noslēpuma objekts. Jebkurā gadījumā operatīvās darbības pasākumu gaitā iegūtā informācija ir klasificējama informācija. To var klasificēt, pirmkārt, kā ierobežotas pieejamības informāciju, otrkārt, kā valsts noslēpuma objektu.

Pēc Informācijas atklātības likumā noteiktā ierobežotas pieejamības informācija ir paredzēta ierobežotam personu lokam sakarā ar darba vai dienesta pienākumu veikšanu un tās izpaušana vai nozaudēšana šīs informācijas rakstura un satura dēļ apgrūtina vai var apgrūtināt iestādes darbību, nodara vai var nodarīt kaitējumu personu likumiskajām interesēm [2, 5. *panta pirmā daļa*].

Par ierobežotas pieejamības informāciju uzskatāma

- informācija, kurai šāds statuss noteikts ar likumu;
- informācija, kas paredzēta un noteikta iestādes iekšējai lietošanai;
- informācija, kas ir komercnoslēpums, izņemot gadījumus, kad ir noslēgts iepirkuma līgums saskaņā ar Publisko iepirkumu likumu vai cita veida līgums par rīcību ar valsts vai pašvaldības finanšu līdzekļiem un mantu;
- informācija par fiziskās personas privāto dzīvi;
- informācija, kas attiecas uz atestācijas, eksāmenu, iesniegto projektu (izņemot projektus, kuru finansēšana paredzēta ar valsts sniegtu galvojumu), konkursu (izņemot konkursus, kas saistīti ar iepirkumiem valsts vai pašvaldību vajadzībām vai citādi saistīti ar rīcību ar valsts vai pašvaldību finanšu līdzekļiem un mantu) un citu līdzīga rakstura novērtējumu procesu;

*Ansīs Zanders, Gerda Klāviņa. Operatīvās darbības pasākumos
iegūto ziņu par faktiem izmantošana kriminālprocesā*

- informācija dienesta vajadzībām;
- informācija, kas ir Ziemeļatlantijas līguma organizācijas vai Eiropas Savienības informācija, kura apzīmēta kā “NATO UNCLASSIFIED” vai “LIMITE” [1, 5. *panta otrā daļa*].

Likumā “Par valsts noslēpumu” noteikts, ka valsts noslēpuma objekts ir informācija (ziņa, ziņu kopums) jebkurā tehniski iespējamā tās fiksēšanas veidā, kura saskaņā ar likumu “Par valsts noslēpumu” ir atzīta vai var tikt atzīta par valsts noslēpumu, kā arī materiāls objekts, priekšmets, viela vai elektromagnētiskais lauks, kas ietver, uzglabā, uzkrāj vai atspoguļo informāciju, kura likumā noteiktajā kārtībā atzīta par valsts noslēpumu [5, 2. *panta trešā daļa*].

Likumā “Par valsts noslēpumu” noteikts, ka pieeja valsts noslēpumam ir atļauta tikai tām personām, kurām saskaņā ar amata (dienesta) pienākumiem vai konkrētu darba (dienesta) uzdevumu ir nepieciešams veikt darbu, kas saistīts ar valsts noslēpuma izmantošanu vai tā aizsardzību, un kuras saskaņā ar likumu “Par valsts noslēpumu” ir saņēmušas speciālas atļaujas. Personas pārbaude veicama pirms darba (dienesta) attiecību uzsākšanas [5, 9. *panta pirmā daļa*].

Jāsecina, ka, lai iepazītos ar valsts noslēpuma objektiem, ir nepieciešami divi priekšnosacījumi: pirmkārt, darba vai dienesta nepieciešamība, otrkārt, speciālā atļauja. Ir ļoti būtiski, ka ir nepieciešami abi šie nosacījumi un tie nav dalāmi.

Turklāt, likumā “Par valsts noslēpumu” noteikts, ka speciālo atļauju pieejai valsts noslēpumam var izsniegt Latvijas pilsonim, kurš nav jaunāks par 18 gadiem, kuram nav nodibināta aizgādība, kurš ir parakstijis saistībrakstu, ka apņemas saglabāt un nelikumīgi neizpaust valsts noslēpumu, un kurš ir piekritis, ka kompetentas valsts drošības iestādes veiks nepieciešamos personas pārbaudes un valsts noslēpuma aizsardzības pasākumus [5, 9. *panta otrā daļa*]. Tātad veikt šāda veida pārbaudi un izlemt, vai personai izsniegt pielaidi valsts noslēpuma objektiem vai ne, var tikai un vienīgi valsts drošības iestādes un neviena cita institūcija.

Likumā “Par valsts noslēpumu” norādītas tās personas, kurām ir pieeja valsts noslēpumam un tiesības to izmantot savu amata (dienesta) pienākumu veikšanai [5, 12. *pants*]. Kriminālprocesa virzītāja amats, proti, nedz izmeklētājs, nedz prokurors, nedz tiesnesis, nav minēti, nosakot personas, kurām ir pieeja valsts noslēpumam un tiesības to izmantot savu amata (dienesta) pienākumu veikšanai.

Tomēr likumā “Par valsts noslēpumu” noteikts, ka pieeja valsts noslēpumam un tiesības to izmantot savas kompetences ietvaros ir kriminālprocesa virzītājam (izziņas izdarītājam, prokuroram, tiesnesim), veicot pirmstiesas izmeklēšanu un tiesvedību krimināllietā, kas saistīta ar valsts noslēpumu. Personas, kuras piedalās šādas lietas izmeklēšanas un tiesvedības procesā un kurām ir tiesības iepazīties ar visiem lietas materiāliem, tiek rakstveidā brīdinātas par pienākumu glabāt valsts noslēpumu un par atbildību, kas paredzēta par valsts noslēpuma nelikumīgu izpaušanu. Šāda kārtība attiecināma arī uz personām, kuras piedalās tiesvedības procesā civilī lietā, administratīvajā lietā vai administratīvā pārkāpuma lietā, ja tā ir saistīta ar valsts noslēpumu [5, 12. *panta piektā daļa*].

Ansīs Zanders, Gerda Klāviņa. Operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu par faktiem izmantošana kriminālprocesā

Papildinot jau iepriekš izdarītos secinājumus, jānorāda, ka, piemēram, izmeklēšanas tiesnesis netiek minēts nevienā no likumā “Par valsts noslēpumu” no apskatītajiem gadījumiem. Izvērtējot izmeklēšanas tiesneša lomu kriminālprocesā, jāsecina, ka viņam ir ļoti būtiski iepazīties ar operatīvās darbības pasākumos iegūtajām ziņām par faktiem gadījumos, ja kriminālprocesā nepieciešama izmeklēšanas tiesneša iesaiste. Tiesību normas nekādā ziņā nepieļauj izmeklēšanas tiesneša pielīdzināšanu tiesnesim, kas, piemēram, iztiesā krimināllietu, jo izmeklēšanas tiesnesim kriminālprocesā ir konkrētas funkcijas. Turklāt, lai arī, no vienas puses, ir atruna par to, ka persona tiek iepazīstināta ar saistībām, tomēr, no otras puses, valsts drošības iestāžu veicamā pārbaude netiek veikta.

Praksē, kā zināms, Satversmes aizsardzības birojs veic šādas pārbaudes, un, ja pieļaide valsts noslēpumam netiek iegūta vai arī to anulē, amatu, kura ieņemšanai nepieciešama pieļaide, nākas zaudēt. Šādai procedūrai ir pakļauti arī procesu virzītāji Valsts policijā un citās izmeklēšanas iestādēs.

No iepriekš minētā jāsecina, ka jebkurā kriminālprocesa stadijā kriminālprocesa virzītājam, lai būtu iespēja iepazīties ar operatīvās darbības pasākumu laikā iegūtajām ziņām par faktiem un izlemt par to izmantošanu kriminālprocesā, ir jāparaksta saistību raksts, kurā apliecina, ka apņemas saglabāt un nelikumīgi neizpaust valsts noslēpumu, un jāpiekrīt, ka kompetentas valsts drošības iestādes veiks nepieciešamos personas pārbaudes un valsts noslēpuma aizsardzības pasākumus. Pateicoties speciālajai likuma normai, proti, likumam “Par valsts noslēpumu”, jebkuram procesa virzītājam, arī prokuroram un tiesnesim, pirms iepazīšanās ar valsts noslēpuma objektiem, ir jāievēro šī procedūra un jāiegūst pieļaide valsts noslēpumam, kuru var izsniegt valsts drošības iestādes, un cita procedūra nebūs legītīma.

Ja procesa virzītājam nav pieļaušanas valsts noslēpumam, tad viņam kriminālprocesā ir liegtas tiesības iepazīties ar operatīvās darbības pasākumu laikā iegūtajām ziņām par faktiem, kas liedz iespēju šīs ziņas izmantot kriminālprocesā. Informācijai obligāti ir jābūt aizsargātai, un ne vienmēr tai ir jābūt ar pierādījuma nozīmi, tomēr ir svarīgi, lai procesa virzītājs jebkurā kriminālprocesa stadijā varētu būt pārliecināts par tiesisku informācijas izcelsmi un nozīmi, kas var iespaidot procesa virzītāja lēmumu pieņemšanu. Jāsecina, ka informācija, kas iegūta operatīvo pasākumu laikā, ir īpaši aizsargāta, tomēr atklāts ir jautājums, vai tai jāpiešķir valsts noslēpuma saturs, ja tā ir izmantojama dienesta un izmeklēšanas vajadzībām un nesatur informāciju par valsts apdraudējumu.

Praksē problēmas rada situācija, kad operatīvās darbības subjektu darbinieki noteiktā kārtībā ir ieguvuši pieļaidi valsts noslēpumam, bet prokuratūras un tiesas darbiniekiem (ar izņēmumiem) pieļaušanas valsts noslēpumam lielākoties nav. Izmeklētājs un operatīvais darbinieks ir spiesti lavierēt starp likuma normām, lai izmantotu operatīvās darbības laikā iegūto informāciju kriminālprocesa izmeklēšanā. Būtu nepieciešams izdarīt grozījumus Operatīvās darbības likumā, nosakot, ka operatīvās darbības pasākumi un to rezultāti fiksējami dienesta dokumentos, kas gadījumā, ja darbības satur informāciju par valsts drošības apdraudējumu un ar to saistītos procesus, jānoformē atbilstoši Operatīvās darbības likuma un likuma “Par valsts noslēpumu” noteiktajā kārtībā, bet, ja

informācija nesatur ziņas par valsts drošības apdraudējumu un ar to saistītiem procesiem, jānoformē atbilstoši Informācijas atklātības likuma un citu informācijas aizsardzību regulējošo normatīvo aktu prasībām. Šādi grozījumi atrisinātu problēmu par pielaidi valsts noslēpumam.

Secinājumi

1. Kriminālprocesa likumā ir skaidri noteikti priekšnosacījumi, lai kriminālprocesā pierādīšanai izmantotu operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem.
2. Operatīvās darbības likuma, Kriminālprocesa likuma un likuma "Par valsts noslēpumu" tiesību normas savā starpā korelē un veido kolīzijas. Šo normatīvo aktu normas interpretējamas dažādi jautājumos, kas skar informāciju, kura uzskatāma par valsts noslēpuma objektu, un iepazīšanās kārtību, tādējādi radot tiesiskas un praktiskas problēmas, lai kriminālprocesā izmantotu operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem.
3. Nepieciešams izvērtēt Operatīvās darbības likumā noteikto operatīvo darbību rezultātā iegūto ziņu par faktiem klasifikāciju, proti, vai šādai informācijai būtu piešķirama valsts noslēpuma nozīme. Kā risinājums var būt grozījumi Operatīvās darbības likumā, nosakot, ka operatīvās darbības pasākumi un to rezultāti jāfiksē dienesta dokumentos, kas gadījumos, ja darbības satur informāciju par valsts drošības apdraudējumu un ar to saistītiem procesiem, jānoformē atbilstoši Operatīvās darbības likuma un likuma "Par valsts noslēpumu" noteiktajā kārtībā, bet, ja informācija nesatur ziņas par valsts drošības apdraudējumu un ar to saistītiem procesiem, jānoformē atbilstoši Informācijas atklātības likuma un citu informācijas aizsardzību regulējošo normatīvo aktu prasībām, tādējādi nosakot skaidru tiesisko regulējumu un līdz ar to arī praktisku lietojumu, lai kriminālprocesā izmantotu operatīvās darbības pasākumu laikā iegūtās ziņas par faktiem.

Legal Preconditions for Use of Information Obtained during Operational Activities in Criminal Proceedings

Abstract

The Criminal Procedure Law allows the use of information obtained during operative activities in criminal proceedings.

The international nature of crime and the difficulty of proving it are the basis for the increasing use of information obtained during operational activities in criminal proceedings.

*Ansis Zanders, Gerda Klāviņa. Operatīvās darbības pasākumos
iegūto ziņu par faktiem izmantošana kriminālprocesā*

The human rights of the persons in respect of whom these measures are taken are severely restricted in the course of operational activities. An equally important issue in operational activities is the non-disclosure of methods. Both aspects are relevant when using information obtained during operational activities in criminal proceedings.

This publication will look at legal preconditions for the use of information obtained during operational activities in criminal proceedings. Problems related to the use of information obtained in operational activities in criminal proceedings will be analysed.

Keywords: criminal proceedings, operational activities, proof.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. 04.11.1950. konvencija. Stājās spēkā 27.06.1997. *Latvijas Vēstnesis. 143/144*, 13.06.1997.
2. Informācijas atklātības likums. 29.10.1998. likums. Stājās spēkā 20.11.1998. *Latvijas Vēstnesis. 334/335*, 06.11.1998.
3. Kriminālprocesa likums. 21.04.2005. likums. Stājās spēkā 01.10.2005. *Latvijas Vēstnesis. 74*, 11.05.2005.
4. Latvijas Republikas Satversme. 15.02.1922. likums. Stājās spēkā 07.11. 1922. *Latvijas Vēstnesis. 43*, 01.07.1993.
5. Likums "Par valsts noslēpumu". 17.10.1996. likums. Stājās spēkā 01.01.1997. *Latvijas Vēstnesis. 181*, 29.10.1996.
6. Operatīvās darbības likums. 16.12.1993. likums. Stājās spēkā 13.01.1994. *Latvijas Vēstnesis. 131*, 30.12.1993.

Tiesu prakse

7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 11. novembra lēmums krimināllietā Nr. 11819002111, SKK-289/2013.
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 11. novembra lēmums krimināllietā Nr. 11840004811, SKK-375/2013.

Literatūra

9. Strada-Rozenberga K. 127. pants. Pierādījumi. No: *Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa*. Stradas-Rozenbergas zin. red. Latvijas Vēstnesis, 2019, 430–435.

Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors

Agapova, Elena 6, 9, **66**
Chakhvadze, George 6, 9, **60**
Erdmanis, Rihards 5, 8, **19**
Grasis, Jānis 6, 9, **60**
Grinciuns, Mārcis 6, 9, **89**
Kipāne, Aldona 6, 9, **72**
Klāviņa, Gerda 7, 10, **108**
Matvejevs, Aleksandrs 5, 8, **40**
Palkova, Karina 5, 6, 8, 9, **31, 66**
Reine, Agnese 5, 8, **11**
Siliņš, Austris 6, 9, **51**
Vilks, Andrejs 6, 9, 10, **72**
Vindele, Liene 5, 8, **19**
Zanders, Ansis 7, 10, **108**
Žukovs, Artūrs 5, 8, **31**